

Hadis Naklinde Kitâbet Metodu

Orhan ÇİNİCİ

The Method of Kitābah in Hadith Transmission

FCR YAYIN LTD.

Genel Yayın No. | General Publication Number: 2043

FCR Sertifika No. | Certificate Number: 46550

ISNI: 0000 0004 4657 1968

ROR ID: ror.org/00zznvq98

Alt Marka | Imprint: Fecr

Yayın No | Publication Number: 1189

Kitap Adı : Hadis Naklinde Kitâbet Metodu

Book Title : The Method of Kitâbah in Hadith Transmission

e-ISBN : 978-625-8910-47-6

DOI : doi.org/10.70458/fcr.9786258910476

Yazar | Author: Orhan Çinici | orcid.org/0000-0003-0698-3901

Kurum | Institution: Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi

ROR ID: ror.org/05rrfpt58

Yayın Türü | Publication Type: e-Kitap | e-Book – Monograph

Yayın Dili | Language: Türkçe | Turkish

Erişim Adresi | Web Address: www.fcr.com.tr/hadis-naklinde-kitabet-metodu

Yayın Tarihi | Publication Date: 15 Ekim | 15 October 2026

Ebat | Dimensions: 13,5x21 cm

Baskı Sayısı | Edition: 1

Sayfa Sayısı | Pages: 160 (xii+148)

Yayın Yeri | Place of Publication: Ankara, Türkiye

Mizanpaj ve Kapak | Layout and Cover Design: FCR

Konu Kategorisi | Subject Categories

BIC: HRH - İslam | Islam

BISAC: REL041000 - Din / İslam / Kur'an ve Kutsal Yazılar | Religion / Islam / Koran & Sacred Writings

THEMA: QRPf2 Hadis | Hadith

LC Classification: BP136.3 - Hadisin Düzenlenmesi ve Hadis İlmi – Genel eserler | Organization of Hadith – General works

DEWEY: 297.1252 - Dirâye / Hadis Usûlü ve Hadislerin Sıhhat İlmi | Dirâyah / Science of Authenticity of Hadith

WoS Category: Din | Religion

WoS Citation Topics Meso: 6.256 - Din | Religion

WoS Citation Topics Micro: 6.256.2325 - Din Araştırmaları | Religious Studies

Scopus Subject Areas: 1212 - Din Araştırmaları | Religious Studies

Atf Bilgisi | Cite as: Çinici, Orhan. *Hadis Naklinde Kitâbet Metodu*. Ankara: FCR Yayın Ltd.-Fecr, 2026.

© Tüm hakları saklıdır | All rights reserved: FCR YAYIN LTD.

Hacı Bayram Mah. Boyacılar Sk. No: 14/1 06050

Altındağ-Ankara/TÜRKİYE • Tel: +90 (312) 310 08 60

www.fcr.com.tr • fcr@fcr.com.tr

Hadis Naklinde Kitâbet Metodu

Orhan ÇİNİCİ

Ankara 2026

Yazar Hakkında | About the Author

Orhan ÇİNİCİ

Lisans öğrenimini 2014 yılında İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde bitirdi. Yüksek lisans eğitimini 2018 yılında İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde "Hadisin Tahammül ve Edâsı Bakımından Kitâbet" teziyle; doktora eğitimini 2025 yılında aynı enstitünün Hadis Anabilim Dalı'nda hazırladığı teziyle tamamladı. 2017 yılından bu yana Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslâm Bilimleri Bölümü Hadis Anabilim Dalı'nda görev yapmaktadır.

He completed his undergraduate studies at Istanbul University Faculty of Theology in 2014. He received his master's degree from the Institute of Social Sciences at Istanbul University in 2018 with a thesis entitled "Kitâbah in Terms of the Transmission and Reception of Hadith." He completed his PhD in 2025 at the same institute, in the Department of Hadith, with a doctoral dissertation prepared in this field. Since 2017, he has been serving in the Department of Hadith, within the Department of Basic Islamic Sciences, at the Faculty of Theology, Kırşehir Ahi Evran University.

Kitap Hakkında

Hadis Naklinde Kitâbet Metodu

Bu çalışma, hadislerin tahammül ve edâ yollarından biri olan kitâbet metodunu tarihî gelişimi, kavramsal çerçevesi, hadis usûlündeki konumu ve Kütüb-i Sitte'deki uygulamaları açısından incelemektedir. Kitâbet, hocanın hadisleri yazarak veya yazdırarak huzurunda bulunan ya da uzaktaki talebesine ulaştırması esasına dayanan bir rivayet yöntemidir. Araştırmada öncelikle kitâbet ve mükâtebe kavramlarının tarihî seyri ele alınmış, metodun Hz. Peygamber'in mektuplarından başlayarak sahâbe ve tâbiîn dönemlerindeki ilmî yazışmalarla gelişimi ortaya konulmuştur. Ayrıca kitâbetin semâ', kırâat, icâzet, münâvele ve diğer tahammül yollarıyla ilişkisi değerlendirilmiştir. Hadis usûlü açısından kitâbetin ittisâl ve sıhhat meseleleriyle bağlantısı, icâzetli ve icâzetsiz biçimleri ile tahammül ve edâ lafızları incelenmiştir. Araştırmanın uygulama bölümünde Kütüb-i Sitte'de kitâbet yoluyla nakledilen rivayetler şâhid ve mütâbaatlarıyla karşılaştırılmıştır. İnceleme sonucunda Kütüb-i Sitte'de 36 râvinin kitâbet metoduyla hadis aktardığı, tekrarsız 56, tekrarlarıyla birlikte 89 rivayetin bu yöntemle nakledildiği tespit edilmiştir. Bulgular, kitâbetin coğrafî uzaklığı aşan, hadis aktarımında hükmen ittisâli sağlayan ve muhaddisler tarafından makbul kabul edilen önemli bir tahammül yöntemi olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Hadis; Kitâbet; Tahammül ve Edâ; Kütüb-i Sitte; Hadis Rivayeti

About the Book

The Method of Kitābah in Hadith Transmission

This study examines kitābah, one of the methods of receiving and transmitting hadith, with particular reference to its historical development, conceptual framework, position within hadith methodology, and practical application in the *Kutub al-Sittah*. Kitābah refers to the transmission of hadith through written material prepared or dictated by a teacher and delivered to a student either present or geographically distant. The study first traces the historical development of the concepts of *kitābah* and *mukātabah*, beginning with the Prophet Muhammad's letters and continuing through scholarly correspondence during the periods of the Companions and Successors. It also evaluates the relationship between kitābah and other methods of hadith transmission, including *samā'*, *qirā'ah*, *ijāzah*, and *munāwalah*. Particular attention is given to questions of continuity of transmission, authenticity, forms of authorized and non-explicitly authorized kitābah, and terminology used in transmission chains. The practical section analyses reports transmitted through kitābah in the *Kutub al-Sittah* by comparing their corroborating and parallel transmission routes. The study identifies 36 transmitters who employed kitābah, with 56 unique reports and 89 transmissions including repetitions. The findings demonstrate that kitābah functioned as a recognized and reliable means of hadith transmission, enabling scholarly communication across geographical distances while establishing legally and methodologically recognized continuity between transmitters.

Keywords: Hadith; Kitābah; Transmission and Reception; Kutub al-Sittah; Hadith Transmission

ÖN SÖZ

Hadislerin aktarılmasını sağlayan tahammül ve edâ metotları sekiz kısımda değerlendirilir. Semâ' ve kırâat hocayla talebe arasında şifâhi bir bağ kurulmasını temin ederken icâzet, münâvele, kitâbet ve diğerleri daha çok yazılı belgeler üzerinden (kitâbi) bir bağ kurulmasına olanak sağlar.

Çalışmanın konusu olan kitâbetin ise diğer makbul tahammül yollarından farklı bir hüviyet taşıdığı görülmektedir. Örneğin; semâ', kırâat, münâvele ve icâzet metotlarında hoca ve talebenin yan yana gelmesi (buluşmaları) şartken kitâbetin bundan âri olduğu görülür. Ayrıca farklı bölgelerde yaşayan râviler için hoca-talebe buluşmasını temin eden rihle faaliyetinin hadis tarihindeki yeri tartışmasız olsa da bu faaliyetin ilim öğreniminde yegâne yöntem olmadığı bilinmektedir. Bu faaliyete alternatif olarak görülen kitâbet, ilmî değer itibariyle ondan düşük kabul edilse de uzak bölgelerdeki birçok âlimi mecâzî anlamda yan yana getirmiş ve aralarında icâzet bağı kurmayı başarmıştır.

Araştırmada Kütüb-i Sitte'de kitâbetle tahammül edilen hadisler ele alınarak farklı cihetlerden değerlendirilmiştir. Örneğin; her bir eserde kitâbetle alınan hadislerin sayıları tespit edilmiş ve kitâbetin bu tür eserlerde kullanımının istisnâî bir durum olup olmadığı ortaya konmaya çalışılmıştır.

Öte yandan farklı tahammül ve edâ yollarının varlığına rağmen kitâbet gibi bir metodun uygulama sahasına niçin indiği ve neden makbul tahammül yöntemlerinden biri sayıldığı inceleme konusu edilmiştir.

Çalışmanın ilk bölümünde kitâbeti ifade eden kelimelerin tarihî seyri izlenerek kavramın çerçevesi belirlenmeye çalışılmıştır. Ayrıca kitâbet kavramının sınırları belirlenerek her bir kaydının ne ifade ettiği izah edilmeye çalışılmıştır.

İkinci bölümde ise kitâbet metodunun kullanılışı, şartları ve şekilleri teorik çerçevede ele alınmaktadır. Burada genel iti-

bariyle kitâbet metodunun muttasıllık arz edip etmediğine ve kitâbetle aktarılan bir hadisin ne derece sahih olabileceğine değinilmiştir. Özellikle Buhârî ve Müslim’in muttasıllığa dair özel şartlarında kitâbetin bağlayıcılığının olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır.

Son bölümde ise Kütüb-i Sitte’de kitâbet metoduyla nakle-dilen hadislerin şâhid-mütâbaat yöntemi kullanılarak kısa de-ğerlendirmeleri yapılmıştır. Burada kitâbetle tahammül edilen hadislerin bazı lafız farklılıklarına değinilerek kitâbetin semâ’ ve kırâatle karşılaştırılması amaçlanmıştır. Ayrıca Kütüb-i Sitte dahilinde bu metotla tahammül edilen hadislerin sayıları farklı cihetlerden tespit edilmiştir.

Elinizdeki kitap, 2018 yılında İstanbul Üniversitesi Sosyal Bi-limler Enstitüsü’nde “Hadisin Tahammül ve Edâsı Bakımından Kitâbet” adıyla tamamladığımız yüksek lisans tezinin gözden geçirilmiş halidir. Çalışmanın başından sonuna kadar destekle-rini esirgemeyip bana zaman ayıran kıymetli danışman hocam Prof. Dr. Hikmet Atan’a, konunun belirlenmesinde kendisiyle istişare ettiğim ve bu hususta bana yol gösteren değerli hocam Prof. Dr. Halit Özkan’a, çalışmayı baştan sona okuyup tenkitle-riyle eserin olgunlaşmasını sağlayan ve kendilerinden ilmi an-lamda istifade ettiğim Doç. Dr. Seyit Ali Güşen ve Dr. İbrahim İ. Bayraktar hocalarıma, önemli katkılarından dolayı muhterem Doç. Dr. Mehmet Efendioğlu hocama teşekkürü bir borç bilirim.

Orhan ÇİNİCİ

Kırşehir, 2026

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	vii
GİRİŞ	1
A. Araştırmanın Önemi ve Amacı	1
B. Araştırmanın Yöntemi	2
C. Kaynaklar	4
 BİRİNCİ BÖLÜM	
HADİS RİVAYETİNDE KİTÂBET ve KİTÂBET KAVRAMININ	
KULLANIMI	7
A. Kitâbet Kavramı	7
1. Lügat Anlamı	7
2. Istılah Anlamı	9
3. Tarifin Kapsamı	10
B. Tarihi Çerçeve ve Kitâbet Olgusu	15
1. Kitâbetin Temel Dayanağı	15
a. Hz. Peygamber'in Mektupları	17
b. Sahâbe Döneminde İlmî Yazışmalar	21
c. Tabiîn Döneminde İlmî Yazışmalar	24
d. Sonraki Dönemlerde İlmî Yazışmalar	25
2. Hadis İstılahı Olarak Kitâbetin Doğuşu ve Gelişimi	27
a. Kitâbet/Mükâtebenin Kavramsallaşması ve Gelişimi	28
b. Hadis Mektuplarının Kitâbet/Mükâtebe Şeklinde İsimlendirilmesi ve Uygulanma Şekilleri	30
C. Kitâbetin Diğer Kavramlarla İlişkisi	33
1. Tahammül ve Edâ Metotlarıyla İlişkisi	34
a. Semâ' ve Kırâat	34
b. İcâzet	35
c. Münâvele	36
d. İ'lâm	38
e. Vasiyet	39
f. Vicâde	39
2. Rihle İle İlişkisi	41
3. Kâdı Mektuplarıyla İlişkisi	43
D. Bölüm Değerlendirmesi	44

İKİNCİ BÖLÜM

HADİS USÛLÜNDE KİTÂBET

	47
A. Hadis Usûlünde Kitâbet, Çeşitleri ve Lafızları	47
1. Hadis Usûlünde Kitâbet	47
a. Kitâbetin Kabulü İçin Öngörülen Bazı Hususlar	47
b. Kitâbet – İttisâl İlişkisi	53
c. Râvilerin Kitâbet Metoduyla Hadis Tahammülü	57
2. Kitâbetin Çeşitleri	62
a. İcâzetli Kitâbet	65
b. İcâzetsiz Kitâbet	66
3. Kitâbetin Tahammül ve Edâ Lafızları	70
a. Kitâbet Metoduna Lafzen Delalet Eden Sigalar	70
b. Kitâbet Metodunda Kullanılan Diğer Sigalar	71
c. Kitâbete Delalet Etmeyen Sigalar	77
B. Kitâbetle İlişkilendirilen Hadis Usûlü Konuları	78
1. Ricâl İlminde Kitâbet	79
a. Kitâbet Metodunun Sahâbelikle İlişkisi	79
b. Râvilerin Hallerini Öğrenmek İçin Gönderilen Mektuplar	80
2. Kitâbet – Sıhhat İlişkisi	81
a. Kitâbetin İletle İlişkilendirilmesi	82
b. Kitâbetin Tedlisle İrtibatlandırılması	83
c. Kitâbetin Tashifle İrtibatlandırılması	84
3. Haberin Bilgi Değeri Açısından Kitâbet	85
a. Tercih Sebeplerinde Kitâbet	85
b. Kitâbet – Haber-i Vâhid İlişkisi	86
c. Kitâbet Metodunda Rivayet – Amel İlişkisi	87
C. Bölüm Değerlendirmesi	87

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KÜTÜB-İ SİTTE'DE KİTÂBET

	89
A. Kütüb-i Sitte'de Kitâbetle Hadis Rivayeti	89
1. Sahihayn'da Kitâbet	89
a. Buhârî'nin el-Câmiu's-Sahîh'i	91
b. Müslim'in el-Câmiu's-Sahîh'i	92
2. Sünen-i Erba'a'da Kitâbet	93
a. Tirmizî'nin es-Sünen'i	93

b. Ebû Dâvûd'un es-Sünen'i	94
c. Nesâî'nin es-Sünen'i	94
d. İbn Mâce'nin es-Sünen'i	95
B. Kütüb-i Sitte'de Kitâbetle Hadis Rivayet Eden Râviler ve Hadisleri	95
1. Sadece Kitâbet Metoduyla Hadis Aldığı Bilinen Râviler ve Rivayetleri	95
a. Hz. Peygamber'in Cüheyne Kabilesine Bir Mektubu	96
b. Sahâbenin Yazdığı Hadis Mektupları	96
c. Sahâbe Sonrası Dönemde Yazılan Hadis Mektupları	99
2. Kitâbetle Hadis Almakla Birlikte Diğer Tahammül Yollarıyla İrtibat Kurma İhtimali Olan Râviler ve Rivayetleri	106
a. Hz. Peygamber'in Dahhâk b. Süfyân'a Mektubu	107
b. Sahâbe'nin Yazdığı Hadis Mektupları	108
c. Sahâbe Sonrası Dönemde Yazılan Hadis Mektupları	116
C. Bölüm Değerlendirmesi	121
SONUÇ	125
KAYNAKÇA	129
DİZİN	145

GİRİŞ

A. Araştırmanın Önemi ve Amacı

Hadislerin Resûl-i Ekrem'den (sav.) hadis musannefatına kadar intikalini sağlayan metotlar bütününe tahammül ve edâ yöntemleri denilmektedir. Bu metotlar sırayla semâ', kırâat, icâzet, münâvele, kitâbet, i'lâm, vasiyet ve vicâde şeklinde sekiz farklı hüviyette karşımıza çıkmaktadır.

Semâ' ve kırâatin şifâhi bilgiye dayanması ve bazen kitâbi bilgi kaynaklarıyla da desteklenmesi bu iki metodu rivayet tarihi boyunca her zaman tercihe layık kılmıştır. İcâzet, münâvele ve kitâbet metotlarına gelindiğinde ise bu metotlardaki kitâbi bilgi kaynaklarının şifâhi bilginin gücü karşısında sönük kaldığı görülmektedir. Aynı durum i'lâm, vasiyet ve vicâde için de geçerli olmakla birlikte, rivayet maksadı taşıyıp taşımadıkları belirsiz olduğundan bu üç metot öncekilerden daha aşağı bir konumda sayılmıştır.

Tahammül ve edâ metotları içerisinde kitâbet değer bakımından üst seviyede olmasa da onun diğerlerinden farklı bir hüviyete sahip olduğu bilinmektedir. Kitâbeti diğer metotlardan ayrıcalıklı kılan özellik, coğrafi olarak aynı bölgede bulunmayan râvilerin mektuplar vasıtasıyla birbirlerinden hadis tahammül edebilmeleridir. Bu râviler birbirleriyle tanışıyor olabileceği gibi yalnızca birbirlerinin şöhretinden haberdar olarak da yazışabilmektedir. Bu da kitâbetin önemli bir farklılığını gündeme getirir.

Kitâbetin bu farklılığından yola çıkılarak hazırlanan bu çalışmada kitâbetin hadis aktarımındaki kullanımı ele alınmaktadır. Özellikle Kütüb-i Sitte dahilindeki rivayetlerin mektuplar vasıtasıyla bir bölgeden diğerine intikalinin incelenmesi amaçlanmakta; bu yönüyle çalışma, bölgesel hadis tarihi araştırmalarının farklı tezahürlerine odaklanmaktadır. Bunun yanı sıra kitâbetin doğuşuna ve gelişimine etki eden faktörlere değini-

lecek; İslam coğrafyasında hadislerin yazılmasına dair tartışmalar sürerken kitâbetin ilim dünyasında nasıl yer edindiği de araştırılacaktır.

Çalışmanın ilk ve öncelikli amaçlarından birisi, kitâbet kavramının kapsamlı bir tarifi yapılıp yapılması ve bu tarifteki her bir kaydın ne ifade ettiğinin izah edilmesidir. Kitâbetin yer yer diğer metotlarla karıştırılması sebebiyle tahammül ve edâ metotlarıyla birebir kıyas edilerek kavramların ayırım noktaları vurgulanmaya çalışılacaktır.

İcâzetin hadis mektupları/yazışmaları mefhumuyla birleşmesiyle oluşan icâzetli/icâzetsiz kitâbet kavramlarının ne ifade ettiği ayrıntılı bir şekilde ortaya konacaktır. Bununla birlikte kitâbete delalet eden ve etmeyen rivayet lafızları ayrıntılı olarak incelenerek tarihi süreçte senedlerin lafızlar yönünden ne gibi değişiklikler geçirdiği incelenecektir. Birbirlerinden semâ' ve kırâatle hiç hadis almamış râvilerin bu metotla hadis nakletmeleri ve bu nakillerinin bir kısmında da kitâbete delalet eden sigaları kullanmamaları bu çalışmada dikkat çekilecek hususlardan biri olacaktır.

Kütüb-i Sitte'de kitâbetle tahammül edilen hadislerin miktarı belirlenerek bu metodun kullanım oranı görülecektir. Kitâbetin ulema nezdinde değerini tespit açısından Buhârî'nin hususî şartlarından olan likâ sebebiyle kitâbetle alınan bir hadisi, eserinin usûlü'r-rivâye kısmında getirip getirmediği sorusunun cevabı da ayrıca aranacaktır.

Netice itibarıyla meşhur hadis musannefâtında yer bulan ve önemli sayıda hadisin günümüze ulaşmasına zemin hazırlayan kitâbet metodu, hadis usûlünün temel dinamiklerinden birini oluşturmaktadır. Bu yöntemin müstakil olarak incelenmesi gerekliliği, elinizdeki bu çalışmanın temel gerekçesini oluşturmaktadır.

B. Araştırmanın Yöntemi

Kitâbet metoduyla Kütüb-i Sitte'ye intikal eden hadislerin farklı tariklerden şâhid ve mütâbaâtları araştırılarak önemli la-

fız farklılıklarına dikkat çekilecektir. Böylece rivayetler üzerinde yapılan bu incelemeyle kitâbetle aktarılan hadislerin semâ' ve kırâatle tahammül edilen hadislerden farklı olup olmadığı tespit edilmeye çalışılacaktır.

Kitâbet metodunu incelemeyi amaçlayan bu çalışma üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde hadis mektuplarının/yazışmalarının tarihi süreci irdelenerek elde edilen veriler doğrultusunda kitâbetin ilk dönemlerden itibaren kullanımı gündeme getirilecek ve ıstılahın oluşum safhaları kayıt altına alınacaktır. Hicri II. asırda hadis mektuplarının/yazışmalarının icâzet kavramıyla değerlendirilmesi neticesinde rivayet tarihinde icâzetli ve icâzetsiz kitâbet ayrımının ortaya çıktığı görülecektir. Ayrıca kitâbetin her bir kaydı ayrıntılı bir şekilde ele alınarak diğer metotlar ve kavramlarla ilişkisi farklı cihetlerden irdelenecektir.

İkinci bölümde kitâbet “Hadis Usûlü” çerçevesinde incelenmeye alınacaktır. Burada usul bağlamında kitâbetin kabulü ve reddine sebep olan verilere ulaşmak amaçlanmaktadır. Özellikle kitâbetin ittisal kavramıyla ilişkisi işlenerek ulemanın semâ'a dair vurguları karşısında kitâbetin nasıl anlaşıldığı ifade edilmeye çalışılacaktır. Yine burada kitâbetin icâzetli ve icâzetsiz kısımları konu edinilerek bunların ne ifade ettikleri tarihi veriler doğrultusunda açıklanacaktır. Kitâbetin tahammül ve edâ lafızlarının kapsamlı bir şekilde incelenmesi, bu lafızların tarihî süreçte ne gibi değişimler geçirdiği ve hangi lafızların kitâbet için kullanıldığı da bu kısmın temel konuları arasında yer almaktadır.

Üçüncü bölümde, Kütüb-i Sitte eserlerinde kitâbetle tahammül edilen rivayetler bir araya getirilerek önceki bölümün pratiğe yansımaları somut verilerle gösterilecektir. Ayrıca bu eserlerde kitâbetle tahammül edilen hadislerin sayısı farklı cihetlerden belirlenmeye çalışılacaktır. Söz konusu hadislerin diğer tahammül ve edâ yollarından gelen tarikleriyle kıyaslaması yapılarak

kitâbetin durumu gösterilecektir. Buhârî ve Müslim'in kitâbete bakış açıları burada irdelenmeye çalışılacak ve Dârekutnî'nin *et-Tettebbu'* isimli eserine kitâbet metodu sebebiyle konu olan hadislerin izahı yapılacaktır.

Özetle araştırma; tarihî arka plan, teorik çerçeve ve pratikteki uygulama şeklinde üç aşamada gerçekleştirilmiştir.

C. Kaynaklar

Çalışma rivayetlerin incelenmesi açısından Buhârî (ö. 256/870) ve Müslim'in (ö. 261/875) *el-Câmiu's-Sahih*'leri¹ başta olmak üzere İbn Mâce (ö. 273/887), Ebû Dâvûd (ö. 275/889), Tirmizî (ö. 279/892) ve Nesâî'nin (ö. 303/915) *es-Sünen*² isimli eserlerini kapsamaktadır. Bununla birlikte kitâbetin dayanaklarından addedilen Hz. Peygamber'e (sav.) ait mektupları bir araya getirmeleri sebebiyle İbn Tûlûn'un (ö. 953/1546) *Îlâmü's-sâilîn an kütübî Seyyidi'l-mürselîn*'i,³ Muhammed Hamidullah'ın (ö. 1423/2002) *el-Vesâiku's-siyâsiyye*'si⁴ ve Hz. Peygamber'in *Altı Orijinal Diplomatik Mektubu*⁵ isimli eserleri de kısmen inceleme kapsamındadır.

¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî, *el-Câmi'u's-sahih*, thk. Muhammed Zühayr b. Nâsir en-Nâsir (y.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 1422); Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Câmi'u's-sahih*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâit-Türâsi'l-Arabî, ts.).

² Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd İbn Mâce el-Kazvîni, *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnaût (y.y.: Dâru'r-Risâle, 1430/2009); Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî, *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnaût (y.y.: Dâru'r-Risâle, 1430/2009); Ebû İsâ Muhammed b. İsâ et-Tirmizî, *el-Câmiu'l-kebîr (es-Sünen)*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1996); Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, *el-Müctebâ mine's-Sünen*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde (Haleb: Mektebü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, 1406/1986).

³ Şemsüddîn Muhammed b. Âlî İbn Tûlûn ed-Dımaşkî, *Îlâmü's-sâilîn an kütübî Seyyidi'l-mürselîn*, thk. Mahmûd el-Arnaût (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1407/1987).

⁴ Muhammed Hamidullah, *Mecmû'atü'l-vesâiki's-siyâsiyye li'l-ahdi'n-nebevi ve'l-hilâfeti'r-râşide* (Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1430/2009).

⁵ Muhammed Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Altı Orijinal Diplomatik Mektubu*, çev. Mehmet Yazgan (İstanbul: Beyan Yayınları, 2013).

Usûl eserlerinden; Hatîb el-Bağdâdî'nin *el-Kifâye*'si,⁶ Kâdî 'Îyâz'ın *el-İlmâ'sı*,⁷ İbnü's-Salâh'ın *Ulûmü'l-hadîs*'i,⁸ Sehâvî'nin *Fethu'l-muğîs*⁹ ve *Şerhu't-Takrîb*¹⁰ isimli eserlerinin kitâbet metoduyla ilgili bölümleri çalışmanın temel kaynaklarını oluşturmaktadır. Ayrıca tabakât kitapları, hadis şerhleri ve cerh-tadîl eserleri kapsamlı bir şekilde taranarak ricâl bilgilerine ve temel usul kaidelerine ulaşılmıştır.

⁶ Ebû Bekr Ahmed b. Ali el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî ma'rifeti usûli ilmi'r-rivâye*, thk. Mâhir Yâsîn el-Fahl (y.y.: Dâru İbni'l-Cevzî, 1435/2014).

⁷ Kâdî Ebü'l-Fazl 'Îyâz b. Mûsâ el-Yahsubî, *el-İlmâ' ilâ ma'rifeti usûli'r-rivâye ve takyîdi's-semâ'*, thk. es-Seyyid Ahmed Sakr (Kahire: Dâru't-Türâs, 1425/2004).

⁸ Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Abdîrrahmân İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî, *Ulûmü'l-hadîs*, thk. Nûreddin İtr (Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1984).

⁹ Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdîrrahmân es-Sehâvî, *Fethu'l-muğîs bi-şerhi Elfiyyeti'l-hadîs*, thk. Abdülkerîm b. Abdillâh el-Hudayr - Muhammed b. Abdillâh Âlû Fühayd (Riyad: Mektebetü Dâri'l-Minhâc, 1428).

¹⁰ Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdîrrahmân es-Sehâvî, *Şerhu't-Takrîb ve't-teysîr*, thk. Ali b. Ahmed el-Kündî el-Merr (Ebûzabi: Müessesetü Beynûne, 1430/2009).

BİRİNCİ BÖLÜM

HADİS RİVAYETİNDE KİTÂBET ve KİTÂBET KAVRAMININ KULLANIMI

A. Kitâbet Kavramı

Muhaddisler, mektuplaşma/yazışma yoluyla nakledilen hadislerin tekniğini ifade etmek için “kitâbet” ve “mükâtebe” kelimelerini kullanmışlardır.¹¹ Kitâbet ve mükâtebe kelimeleri -genel olarak- mektup yazma¹² anlamlarına gelirken belirli bir dönemden sonra karşımıza bir hadis ıstılahı olarak çıkmaktadır. Bu bölümde kitâbetin/mükâtebenin lügat anlamlarından başlanarak kelimelerin (hadis ilminde) hadis mektuplaşmaları/yazışmaları şeklinde bir anlama bürünmesi farklı cihetlerden araştırılmaya tabi tutulacak ve kitâbetin belirli bir dönem içeri-
sindeki işleyişi gösterilecektir.

1. Lügat Anlamı

Kitâbet; köken itibarıyla “yazmak” anlamına gelen “ke-te-be” fiilinin mastarı olup lügatte; “yazı yazma işine” denir.¹³ Yine bu

¹¹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 2/120; Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, 88; İbnü's-Salâh, *Ulû-mü'l-hadis*, 174; Ebû Zekerıyyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *İrşâdü tullâbi'l-hakâik ilâ ma'rifeti süneni Hayri'l-halâik*, thk. Nûreddin İtr (Dımaşk: Matbaatü's-Sabâh, 1430/2009), 138; Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *Nüzhetü'n-nazar fî tavzîhi Nuhbeti'l-fiker*, thk. Nûreddin İtr (Dımaşk: Matbaatü's-Sabâh, 1421/2000), 127.

¹² Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed el-Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-münir fî garî-bi's-Şerhi'l-kebîr li'r-Râfi* (Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts.), 2/524; Muhammed Murtazâ ez-Zebîdî, *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, thk. Abdüssettâr Ahmed Ferrâc vd. (Kuveyt: Dâru'l-Hidâye, 1385/1965), 4/106.

¹³ Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh: Tâcü'l-luga ve sıhâhu'l-A-rabiyye*, thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1407/1987), 1/207; Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1414), 1/698; Feyyûmî, *el-Misbâ-*

kelime mecâzî olarak “mektuplaşma” anlamında da kullanılmıştır.¹⁴

Mükâtebe kelimesi ise lügatte; “yazışmak, mektuplaşmak” gibi anlamları ihtiva etmektedir. “Ke-te-be” kök fiilinin müfâ’ale babının mastarıdır. Ayrıca tefâ’ul babında “birbirleriyle yazışmak” anlamına gelen “tekâtüb” fiiliyle de aynı manayı taşımaktadır.¹⁵

Hadis musannefatında bu kelimenin mektuplaşma anlamında geçtiği görülmektedir. Örneğin; Tirmizî “بَابُ فِي مَكَاتِبَةِ الْمُشْرِكِينَ” (müşriklerle yazışma/mektuplaşma bâbı)¹⁶ ismiyle bir bab açarak buna temas etmiştir.

Kitâbet ve mükâtebe kelimelerinin/kavramlarının sadece mektup anlamına gelmediği bilinen bir durumdur. Örneğin hadis ilminde, kitâbet denildiğinde akla ilk gelen husus hadislerin yazıya geçirilmesidir. Hadis usûlü eserlerinde bu konu “Kitâbetü’l-hadis”¹⁷ şeklinde isimlendirilmiştir.¹⁸

Fıkıhta, köleyle yapılan hürriyet anlaşmasına kitâbet/mükâtebe denilmektedir.¹⁹ Efendinin, kölenin kendisine ödeyeceği miktarı; kölenin de belirlenen bedel karşılığında azat

hu’l-münîr, 2/524; Ebû Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya’kûb el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü’l-muhîr*, thk. Muhammed Nuaym el-Arkasûsî (Beyrut: Müessesetü’l-Risâle, 1426/2005), 1/128; Zebîdî, *Tâcü’l-arûs*, 4/100.

¹⁴ Feyyûmî, *el-Misbâhu’l-münîr*, 2/524.

¹⁵ Zebîdî, *Tâcü’l-arûs*, 4/106.

¹⁶ Tirmizî, “İsti’zân”, 23.

¹⁷ İbnü’s-Salâh, *Ulâmü’l-hadis*, 181; Ahmet Yücel, “Kitâbet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/81-83.

¹⁸ Tahammül ve eda metotlarından biri olan kitâbetle hadislerin yazıya geçirilmesini ifade eden kitâbet arasında kavramsal benzerlikler bulunmaktadır. Bunlardan biri hadislerin mektup yoluyla bir bölgeden başka bir bölgeye intikalini konu edinirken diğeri hadislerin yazıya geçirilme serüvenini araştırmaktadır. Bu sebeple hadislerin ilk nesilden itibaren yazılmaya başladığına örnek olması açısından kitâbet metodu incelenmeye alınabilir. Mesela “Sahâbe Döneminde İlmî Yazışmalar” başlığındaki örneklerden yola çıkılarak hadislerin ilk yıllardan itibaren yazılmaya başlandığı anlaşılmaktadır. Ayrıca “Kütüb-i Sitte’de Kitâbetle Hadis Rivayet Eden Râviler ve Hadisleri” başlığına bakınız.

¹⁹ Burada “kitâbet” ve “mükâtebe” kelimeleri aynı anlamdadır (Feyyûmî, *el-Misbâhu’l-münîr*, 2/525). Fıkıh kitaplarındaki örnekler için bk. Ebû’l-Hasen Ali b. Muhammed el-Mâverîdî, *el-Hâvî’l-kebîr*, thk. Ali Muhammed Muavvaz - Âdil Ahmed Abdülmevcûd (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1414/1994), 5/50; 6/62.

edileceğini karşılıklı olarak yazıya geçirmeleri sebebiyle bu uygulamaya kitâbet/mükâtebe denilmiştir.²⁰ Yine fıkhîta kitâbet lafzının kullanımı kâdının diğer bir kâdıya yazdığı mektuplarda da görülmektedir. Her ne kadar salt kitâbet lafzının kullanımıyla kâdılar arasındaki bu uygulama anlaşılmasa da “كتاب القاضي إلى القاضي” (kâdının diğer bir kâdıya mektubu) şeklindeki terkîp halindeki ifadeler buna işaret etmektedir.²¹

Dil ilminde, tahammül ve eda yollarına benzer bir yöntemin bulunması²² sebebiyle burada da kitâbet (mükâtebe) kavramlarının kullanıldığı görülür.²³ Bu kavram beşinci sırada yerini alarak hem lafız hem de kavram itibarıyla hadis mektuplarıyla birçok benzerlik arz eder.

2. Istılah Anlamı

Kitâbet ve mükâtebenin ıstılâhî manası; “hocanın huzurda veya uzaktaki bir kimse için hadis yazıp veya yazdırıp göndermesidir.”²⁴ Buradan anlaşıldığına göre her iki kelime hem lûgat

²⁰ Cevherî, *es-Sihâh*, 1/209; Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-münîr*, 2/524-525; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, 1/129; Zebîdî, *Tâcû'l-arûs*, 4/106; Sa'dî Ebû Habîb, *el-Kâmûsü'l-fikhî* (Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1402/1982), 316.

²¹ Bk. Mâverdî, *el-Hâvî*, 16/242.

²² Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *el-Müzhir fî ulûmi'l-luga ve envâihâ*, thk. Fuâd Alî Mansûr (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1418/1998), 1/113-135. Burada dil ilimlerinde tahammül ve edâ yöntemleri altı çeşit (i'lâm ve vasiyet hariç) zikredilmiştir.

²³ Süyûtî, *el-Müzhir*, 1/131. Ayrıntı için bk. Nilüfer Kalkan Yorulmaz, *Hicri İlk Üç Asır Arap Dili ve Belagatı Kaynaklarında Rivayet Sistemi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017), 15-16. İlimler tarihine bakıldığında hadis ilmiyle dil ilmi arasında rihle faaliyeti ve tedvin gibi birçok ortak yönün bulunduğu görülecektir. Örnek bir eser incelemesi için bk. Houari Touati, *Ortaçağ'da İslam ve Seyahat*, çev. Ali Berktaş (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2016).

²⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 2/111; Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, 88; İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadis*, 173; Sehâvî, *Şerhu't-Takrîb*, 286; Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *Tedribü'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, thk. Mâzin b. Muhammed es-Sersâvî (Dammâm: Dâru İbni'l-Cevzî, 1431), 1/597; Ebû İbrâhîm İzzüddîn Muhammed b. İsmâîl es-San'ânî, *Tavzihu'l-efkâr li-meânî Tenkîhi'l-enzâr*, thk. Ebû Abdurrahmân Salâh b. Muhammed b. Uveyda (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1417/1997), 2/208; Abdullah Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2011), 151.

açısından hem de kavramsal anlam itibariyle birbirine yakın manaları ihtiva etmektedir.²⁵ Ayrıca metodun kitâbet/mükâtebe ismiyle ıstılahlaşmasının, talebelerin genellikle şeyhlerinden kendileri için hadis yazmalarını istemelerinden kaynaklandığı²⁶ düşünülmektedir.

Kitâbet/mükâtebenin ıstılah manası bazı tanımlarda farklılık arz etmektedir. Mesela; bir tanıma göre kitâbet, “hocanın huzurda veya uzaktaki bir kimse için hadis yazıp vermesi/göndermesi”²⁷ iken diğer bir tanıma göre ise; “hocanın kendine ait bir hadisi yazıp (meclisinde bulunmayan bir) talebesine göndermesi”²⁸ şeklinde tarif edilmiştir. Bu iki tanımın birbirinden farkı ise birinde “huzur” kaydı zikredilirken diğerinde bu kaydın bulunmamasıdır.

Bu ayrıntıyla birlikte “huzur”la kastedilen şeyin ihtilaflı olması da tanımdaki kayıtların incelenmesini gerekli kılmıştır. Şimdi bu hususu diğer tarif kayıtlarıyla birlikte inceleyelim.

3. Tarifin Kapsamı

Şeyh (hoca): Hadis rivayet geleneğinde bir veya birçok hadisi senediyle alıp bunları rivayet eden kişiye denir. Ayrıca mütekaddimûn döneminde hadis rivayeti eden kimseler şeyh/râvi olarak isimlendirilmektedir.²⁹

²⁵ Hadis usûlü eserlerinde bu metodun daha çok “mükâtebe” kelimesiyle ifade edildiği görülmektedir. Bk. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 2/120; İbnü’s-Salâh, *Ulûmü’l-hadîs*, 174; Nevevî, *İrşâdü tullâbi’l-hakâik*, 139; Ebü’l-Hasen Burhânüddin İbrâhîm b. Ömer el-Bikâ’î, *en-Nüketü’l-vefiyye bi-mâ fi Şerhi’l-Elfiyye*, thk. Mâhir Yâsîn el-Fahl (Riyad: Mektebetü’r-Rüşd, 1428/2007), 2/102; Sehâvî, *Şerhu’t-Takrîb*, 286.

²⁶ Kâdî İyâz, *el-İlmâ’*, 88-89; bk. “Hadis Mektuplarının Kitâbet/Mükâtebe Şeklinde İsimlendirilmesi ve Uygulanma Şekilleri” başlığı.

²⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 2/111; Kâdî İyâz, *el-İlmâ’*, 88; İbnü’s-Salâh, *Ulûmü’l-hadîs*, 173.

²⁸ Ebü’l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu’l-bârî bi-şerhi Sahîhi’l-Buhârî*, thk. Muhibbüddin el-Hatîb (Beyrut: el-Mektebetü’s-Selefiyye, 1379), 1/154; Zeynüddin Muhammed Abdür-raûf el-Münâvî, *el-Yevâkît ve’d-dürer şerhu Şerhi Nuhbeti’l-fiker*, thk. el-Murtazâ ez-Zeyn Ahmed (Riyad: Mektebetü’r-Rüşd, 1420/1999), 2/302.

²⁹ Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 294.

Talebe: Şeyhin gönderdiği hadisi kitâbet metoduyla alan şahıstır. Ayrıca ilimde mesafe kat etmemiş ve icâzete layık olmayan kişilerin kitâbet metoduyla hadis tahammülleri doğru görülmemiştir.³⁰

Huzur: Yukarıda da ifade edildiği üzere “hadisin, huzurda bulunan talebeye verilmesi” şeklindeki tanımlamada iki farklı anlayış ortaya çıkmaktadır. Birincisine göre huzurdan “talebenin, şeyhin meclisinde bulunması”³¹ anlaşılırken ikincisine göre huzur “talebenin şeyhle aynı bölgede olması/bulunması”³² tarzında yorumlanmıştır. İkinci duruma göre anlatılmak istenen, talebe ile şeyhin kısa bir zaman zarfında birbirleriyle görüşebilecek bir mesafede meskûn olmalarıdır. Yani şeyhin aynı bölgedeki talebesine gönderdiği mektupta herhangi bir şüphe oluştursa talebe, gün içinde şeyhin yanına giderek şüphesini giderme imkanı bulabilir. Uzak bölgeye gönderilen mektuplarda ise böyle bir ayrıcalık zaten söz konusu değildir. Bu sebeple “aynı bölge” ve “uzak bölge” şeklinde bir ayrıma gidildiği düşünülmektedir.

Kâdî ‘İyâz (ö. 544/1149), İbnü’s-Salâh (ö. 643/1245) ve onun takipçilerinin tanımlarında “huzur” kavramı ile ilgili herhangi bir açıklama yapılmamıştır. Fakat onların ifadeleri, zâhiren “şeyhin hadis yazdığı sırada talebenin huzurda bizzat bulunması” şeklinde anlaşılmaktadır.³³

³⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 2/85; Ebû Abdillâh Muhibbuddîn Muhammed b. Ömer İbn Rüseyd el-Fihri, *es-Senenü'l-ebyen ve'l-mevridü'l-em'an fi'l-muhâkeme beyne'l-imâmeyn fi's-senedi'l-mu'an'an*, thk. Ebû Abdîrrahmân Salâh b. Sâlim el-Mısrâtî (Medine: Mektebetü'l-Gurabâi'l-Eseriyye, 1417), 75.

³¹ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, 173; Ebû'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn el-İrâkî, *Şerhu't-Tebşura ve't-tezkira*, thk. Abdüllatif el-Hemîm - Mâhir Yâsîn el-Fahl (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1423/2002), 1/499.

³² Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, 2/497; Ebû Yahyâ Zekerîyyâ b. Muhammed el-Ensârî, *Fethu'l-bâkî bi-şerhi Elfiyyeti'l-İrâkî*, thk. Abdüllatif el-Hemîm - Mâhir Yâsîn el-Fahl (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1422/2002), 2/20.

³³ Kâdî 'İyâz, *el-İlmâ*, 88; İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, 173; Nevevî, *İrşâdû tul-lâbi'l-hakâik*, 138; Ebû Hafs Sirâcuddîn Ömer b. Alî İbnü'l-Mülakkın, *el-Mukni' fi ulûmi'l-hadîs*, thk. Abdullah b. Yûsuf el-Cüdey' (Suudi Arabistan: Dâru Fevâz li'n-Neşr, 1413/1992), 330; Ebû İshâk Burhânuddîn İbrâhîm b. Mûsâ

Buradaki huzur kaydına farklı anlamlar yüklenmesinin, bazı müelliflerin münâvele ve kitâbet kavramlarını birbirinden tam olarak ayırmak istemelerinden kaynaklandığı söylenebilir. Buna göre iki kavramın kesin ayrım noktası, doğrudan şeyhten alınan risâlenin her durumda münâvele, bir postacı aracılığıyla gönderilen hadislerin ise her durumda kitâbet sayılmasıdır. Bu sebeple kitâbetin asıl unsurunu postacının devreye girmesi olarak görenler huzur ile aynı bölgede bulunmayı kastederken bu ayrımı önemsemeyenlerin vesikanın şeyhten doğrudan veya vasıtalı alınması arasında bir fark gözetmediği söylenebilir.³⁴

Yazılı Metin (Risâle/Mektup): Hadislerin yazıldığı kâğıt parçalarına risâle veya mektup denilmektedir. Bu risâleye sadece bir hadis yazılabildiği gibi birden fazla hadis de yazılabilmektedir. Hatta hocanın doğrudan kitabını göndermesi de bu kapsamda değerlendirilmiştir.³⁵

Gönderilen mektubun/risâlenin genel şeklini tasvir edecek olursak; öncelikle İslâmî bir edep gereği mektuba besmele ile başlanarak³⁶ şeyh kendi ismini, risaleyi göndereceği kişinin ismini ve rivayetlerini yazarak mektubunu oluşturur.³⁷ Bazı mu-

el-Ebnâsî, *eş-Şeze'l-feyyâh min ulûmi İbni's-Salâh*, thk. Salâh Fethî Halel (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1418/1998), 319; Ebû'l-Fazl Zeynüddin Abdurrahîm b. el-Hüseyn el-İrâkî, *et-Takyid ve'l-izâh şerhu Mukaddimeti İbni's-Salâh*, thk. Abdurrahmân Muhammed Osmân (Medine: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1389/1969), 197; Bikâ'î, *en-Nüketü'l-vefiyye*, 2/102; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 1/597; Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâisü'l-hâsîs şerhu İhtisâri Ulûmî'l-hadîs* (Beyrut: Müessesetü'l-Kütübî's-Sekâfiyye, 1408), 94.

³⁴ Kitâbet ve münâvelenin benzerlikleri başlığında buraya tekrar değinilecektir. Bk. “Münâvele” başlığı.

³⁵ Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, 2/497; Zekerîyyâ el-Ensârî, *Fethu'l-bâkî*, 2/20.

³⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 2/116. Burada “Zikrullah ile başlamayan her iş kopuktur, bereketsizdir” hadisi hatırlanmalıdır. Bk. Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaût vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001), 2/359; İbn Mâce, “Nikâh”, 20.

³⁷ Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, 2/497. Mektubu gönderen ve alan kişilerin isimleri genellikle “min fülân ilâ fülân” şeklinde kaydedilirken bazen “ilâ fülân min fülân” şeklinde de yazıldığı görülür. İkinci şekle daha çok küçüklerin büyüklere gönderdiği mektuplarda rastlanmaktadır. Bk. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 2/115-117; Ebû Zekerîyyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *el-Minhâc şerhu Sahîhi Müslim b. el-Haccâc* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1392), 12/108.

haddisler bir prensip gereği mektubun şeyhe ait mühürle damgalanmasını da gerekli görmüşlerdir.³⁸

Kaynaklardaki örneklerden hareketle bir hadis mektubunun genel olarak şu düzende yazıldığı görülmektedir:³⁹

[Besmele]

[Mektubu yazan ve mektubun gönderileceği kişinin ismi]

[Selama dair ibareler] [Hamdele – Salvele] [Emmâ ba'd ifadesi]

[Dua cümleleri]

[Hadisin kendisine kadar gelmesine vesile olan isnad zinciri]

[Hadis]⁴⁰

[Mühür]⁴¹

Konuyu daha anlaşılır kılacağını düşündüğümüz için Hatîb el-Bağdâdî'nin *el-Kifâye* isimli eserinde zikredilen bir kitâbet örneğini burada aktaralım.

كَتَبَ زَكْرِيَّا بْنُ أَبِي زَائِدَةَ وَهُوَ قَاضِي الْكُوفَةِ إِلَى مُعَاذِ بْنِ مُعَاذٍ وَهُوَ قَاضِي الْبَصْرَةِ:
”مِنْ زَكْرِيَّا بْنِ أَبِي زَائِدَةَ إِلَى مُعَاذِ بْنِ مُعَاذٍ، سَلَامٌ عَلَيْكَ، فَإِنِّي أَحْمَدُ إِلَيْكَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ، وَأَسْأَلُهُ أَنْ يُصَلِّيَ عَلَى مُحَمَّدٍ عَبْدِهِ، أَمَّا بَعْدُ أَصْلَحَنَا اللَّهُ وَإِيَّاكَ، بِمَا أَصْلَحَ بِهِ الصَّالِحِينَ فَإِنَّهُ هُوَ أَصْلَحَهُمْ“

³⁸ Mektubun mühürlenmesi ve buna dair bilgiler “Kitâbetin Kabulü İçin Öngörülen Bazı Hususlar” başlığı altında incelenecektir.

³⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 2/117, 119. Tasarlanan bu form elimize ulaşan rivayet verilerinden yola çıkarak hazırlanmıştır. Daha farklı kitâbet örneklerinin görülebilmesi muhtemeldir. Mektup yazma adabına dair geniş bilgi için bk. Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ fi sinâati'l-inşâ* (Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1340/1922), 6/327-358.

⁴⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 2/117.

⁴¹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 2/119. Burada değinilmesi gereken diğer bir mesele, mektuplara tarih yazılmasıdır. Resûlullah'ın (sav.) gönderdiği mektuplarda herhangi bir tarihin kullanılıp kullanılmadığı tam olarak bilinmemektedir. Bu işin Hz. Ömer döneminde yaygınlaştığı söylenebilir. Bu sebeple her mektupta tarih bilgisi bulunmasa da ihtiyaca binaen mektuplar tarihlendirilip gönderilmiştir (Muhammed Mustafa el-A'zamî, “Yazı ve Vahiy Kâtipleri”, çev. Durak Pusmaz, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslam*, ed. Vecdi Akyüz (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007), 1/161). Hicrî IV. asırdan sonra mektupla aktarılan hadislerin senedlerinde bazen tarih bilgisine rastlanmaktadır. Bk. “Kitâbet Metodunda Kullanılan Diğer Sigalar” başlığı.

حَدَّثَنَا الْعَبَّاسُ بْنُ ذَرِيحٍ عَنِ الشَّعْبِيِّ قَالَ: "كَتَبْتُ عَائِشَةَ إِلَى مُعَاوِيَةَ: أَمَّا بَعْدُ، فَإِنَّهُ مَنْ يَعْمَلْ بِمَعَاصِي اللَّهِ يُعَذِّبْ حَامِدُهُ مِنَ النَّاسِ لَهُ دَأْمًا، وَالسَّلَامُ"

"Kûfe Kadısı Zekeriyâ b. Ebû Zâide (ö. 149/766) Basra Kadısı Muâz b. Muâz'a (ö. 196/811) şöyle yazdı:

Zekeriyâ b. Ebû Zâide'den Muâz b. Muâz'a; Allah'ın selâmı üzerine olsun!

Kendisinden başka hiçbir ilah olmayan Allah'a hamd, O'nun kulu Muhammed'e [aleyhi's-selâm] salât ederim. İmdi:

Allah, salihleri hayra kavuşturduğu şeylerle bizi ve sizi de hayra kavuştursun.

Bize Abbâs b. Zerîh, Şa'bî'den tahdis ettiğine göre: Aişe (r.an-ha), Muâviye'ye (ra.) şöyle yazdı: İmdi:

Kim Allah'a (c.c.) isyan ederek amel ederse, insanlardan onu öven kimse (sonunda) onu yeren biri hâline gelir."⁴²

Ayrıca İbn Ebû Şeybe'nin (ö. 235/849) *Musannef* isimli eserinde, mektubun nasıl yazılması gerektiğine dair rivayetler aracılığıyla bir yöntem tavsiye edilmiştir. Buna göre; "lafzatullah" ile "mektup gönderilecek kişinin isminin" aynı sırada veya yan yana olmaması, "hamdele ve salvele"nin mektupta yer alması, "emmâ ba'd" ifadesinin kullanılması, mektubu yazanın evvela kendi ismiyle başlaması gibi birtakım tavsiyelerde bulunulmuştur.⁴³

Kâtip: Şeyhin hizmetinde bulunan ve yazısı düzgün olan görevlidir. Bu kimselerin yazdıkları hadisler şeyhin onayından geçerek bizzat şeyhin yazdığı hadisler mesabesinde kabul edilir.⁴⁴

⁴² Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 2/117-118.

⁴³ Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409), 5/257-261. Resûlullah'ın (sav.) mektuplarının mahiyeti için bk. Muhammed Abdülhay b. Abdilkebir el-Ketânî, *et-Terâtîbü'l-idâriyye (Nizâmü'l-hükûmeti'n-nebeviyye)* (Beyrut: Dâru'l-Erkam, ts.), 1/151-164; A'zamî, "Yazı ve Vahiy Kâtipleri", 1/158-161.

⁴⁴ Birçok meşhur râvinin kâtibi olduğu bilinir. Mesela; Hz. Muâviye'nin Verrâd es-Sekafî (Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî, *el-Musannef*, thk. Habîburrahmân el-A'zamî (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1403), 2/244), Ömer b. Ubeydullah'ın Sâlim Ebu'n-Nadr (Müslim, "Cihâd", 20) ve Leys b. Sa'd'ın da Abdullah b. Sâlih (Ebû Muhammed el-Hasen b. Abdilrahmân er-Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsil beyne'r-râvî ve'l-vâfî*, thk. Muhammed Accâc el-Hatîb (y.y.:

B. Tarihi Çerçeve ve Kitâbet Olgusu

Öncelikle belirtmemiz gerekir ki kitâbet metodunun ortaya çıkışını ve asıl dayanağını Hz. Peygamber'in gönderdiği birtakım mektuplar oluşturmaktadır. Fakat bu mektuplar mahiyet itibariyle muhaddislerin tanımladığı tahammül ve edâ metotlarından biri olan kitâbetin doğrudan kendisi değildir. Zira tahammül ve edâ metotları hicri birinci asrın sonlarına doğru bugünkü anlamlarıyla oluşmaya/kullanılmaya başlamıştır.⁴⁵ Bu sebeple kitâbet kavramının ıstılah anlamını, hicrî birinci asrın sonlarına doğru gündeme gelen icâzet kavramının hadis mektuplaşmalarıyla birleşmesi sonucunda kazandığı söylenebilir.

Kitâbetin ilk uygulamalarını, temel dayanaklarını, kavramın gelişimini ve tarihi sürecini ele almak üzere konu aşağıdaki şekillerde genişletilebilir:

1. Kitâbetin Temel Dayanağı

Hadis usûlünde var olan birçok uygulama, dayanağını Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerden almaktadır. Bu sebeple bazı hadis müellifleri, Hz. Peygamber'in ve sahâbîlerin bu husustaki uygulamalarını konu edinerek onların teamüllerinin daha sonraki için de geçerli olabileceğini bir nevi naklî delil cihetinden göstermeye çalışmışlardır.⁴⁶ Bu başlıkta özellikle asr-ı saâdet döneminde Hz. Peygamber'in (sav.) ashâbına ve Müslüman olmayan birtakım kimselere gönderdiği mektuplardan, sahâbe ve tabînin de kendi aralarındaki yazışmalarından söz edilecektir.

Kitâbetin temel dayanakları incelenirken konunun yazının kullanımı ve gelişmişliği ile yakından alakalı olduğu görülür.⁴⁷

Dâru'l-Fikr, 1404/1984), 440) isimli kâtipleri bulunmaktaydı. Resûl-i Ekrem'in (sav.) kâtiplerinin listesi için bk. A'zamî, "Yazı ve Vahiy Kâtipleri", 1/162-210.

⁴⁵ Ahmet Yücel, *Hadis İstilahlarının Doğuşu ve Gelişimi: Hicrî İlk Üç Asır* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2014), 63; Ahmet Yücel, "Hadis İlminde 'Tarih' Anlayışı ve 'Hadis Tarihi' Yazıcılığı", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 11/21 (2013), 272.

⁴⁶ Bk. Buhârî, "İlim", 7.

⁴⁷ Dini metinlerin yazıya geçirilmeye başlanmasıyla yazı olağan bir şekilde gelişmiştir. Bununla birlikte yeni kurulan İslam Devleti'nde zekât gelirleri,

Bütün topluluklarda yazı birçok alanda kullanılmış ve yazılı belgelere itimat edilmiştir. Örneğin; şarkta ve garpta sadece yazılı malzemeyle tespit edilen birçok eser müelliflerine nispet edilerek basılmıştır. Bu durum yazıya her dönemde güvenildiğinin açık bir göstergesidir.⁴⁸

Konuya giriş yapmadan önce mektuplaşma/yazışma hususunda kısa bir bilgi sunmak yerinde olacaktır. Mektuplaşma faaliyetinin⁴⁹ milattan öncelerine dayandığı bilinmektedir. Mesela; ilk posta teşkilatına benzer bir birliğin MÖ 2000'li yıllarda Mısır'da var olduğu söylenmiştir. MÖ 1000'li yıllarda da Çin'de mektuplaşma faaliyetlerinin resmî ve gayr-i resmî hususlarda yapıldığı bilinmektedir. Yine mektup yazışmalarının Farslılar tarafından yaygın bir şekilde kullanıldığı görülmüştür.⁵⁰ Sistemli olmasa da Arap yarımadasında İslamiyet'ten önce de yazışma örneklerinin bulunduğu bilinmektedir.⁵¹ Bu sebeple -aşağıda konu edineceğimiz rivayette de görüleceği üzere- Hz. Peygamber krallara mektup yazmayı arzuladığında, ashâbın Resûl-i Ekrem'e (sav.) onların mühürsüz mektupları okumayacağını söylemeleri mektuplaşma hadisesini ve kurallarını bildiklerine bir işaret sayılabilir.⁵² Yine Resûl-i Ekrem'in (sav.) postacılar aracılığıyla meliklere mektuplar göndermesi⁵³ ve kendisine ge-

nüfus sayımı, gazâ kayıtları, borç senedleri gibi önemli bilgilerin yazıya geçirilmesinin de yazının hızla gelişmesine katkı sağladığı görülür. Bk. Ebû's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Muhammed İbnü'l-Esir el-Cezerî, *Câmî'u'l-usûl fi ehâdisi'r-Resûl*, thk. Abdülkâdir el-Arnaût (y.y.: Mektebetü'l-Halvânî, 1389/1969), 1/86.

⁴⁸ San'ânî, *Tavzihu'l-efkâr*, 2/209.

⁴⁹ Bu faaliyetin isimlendirilmesi ve ayrıntıları için bk. Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ*, 14/411-417.

⁵⁰ Ayrıntı için bk. Nazîr Hassân Sa'dâvî, *Nizâmü'l-berid fi'd-devleti'l-İslâmiyye* (Kahire: Dâru'l-Mısır, 1372/1953), 22-37.

⁵¹ Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ*, 14/411; İbrahim Harekât, "Berid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/449.

⁵² Arap coğrafyasında mektuplaşma usûlü her ne kadar bilinse de Hicaz'da mektupların ilk defa mühürlü bir şekilde gönderilmesi Resûl-i Ekrem'le (sav.) gerçekleşmiştir. Bk. Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl el-Askerî, *el-Evâil* (Tanta: Dâru'l-Beşîr, 1408), 101.

⁵³ Bu mektuplar; Necâşi'ye Amr b. Ümeyye ed-Damrî, Hirakliyus'a Dihye b. Halife el-Kelbî, Mukavkis'e Hâtib b. Ebû Belte'a, Kısra'ya Abdullah b. Huzâfe

len bir berîd (postacı) için “*Ben ahdi bozmam, postacıları da hapsetmem.*”⁵⁴ sözleri bu anlayışın bir eseri olmalıdır.

Halîfeler döneminde mektuplaşma faaliyetlerinin yoğunlaşması ve Hz. Muâviye zamanında da sistemli posta teşkilatının kurulması işin başlangıçtan itibaren ciddiyetle yürütüldüğünü göstermektedir.⁵⁵ Bu teşkilatta çalışan kişilerin son derece güvenilir olmasına özen gösterilmiştir. Hatta kâdıların dahi bu tür kurumlarda görevlendirildikleri olmuştur.⁵⁶

Konumuzla doğrudan irtibatlı olan diğer bir mesele hadis mektuplarının kimler aracılığıyla ulaştırıldığının tam olarak tespit edilememesidir.⁵⁷ Fakat cumhur muhaddislerin, mektubu ulaştıran kişinin kimliğinin bilinmesini şart görmediğini vurgulamak gerekir. Onlar bu hususta mektubu ulaştıranın güvenilir olması gibi bazı kriterleri ileri sürerek mektup vasıtasıyla nakledilen hadisleri makbul saymışlardır.⁵⁸

a. Hz. Peygamber’in Mektupları

Resûlullah’a (sav.) ait mektupların bir kısmını burada konu edinmek ve bu mektupların yazım amacına değinmek sonraki

es-Sehmî, Haris b. Şemr el-Gassânî’ye (Gassân Meliki) Şüca’ b. Vehb el-Esedî, Cüendâoğullarına (Ummân Emirleri) Amr b. el-Âs ve Münzir b. Sâvâ’ya (Bahreyn Meliki) Alâ b. el-Hadramî aracılığıyla gönderilmiştir. Bk. Kalkaşendî, *Su-bhu’l-a’sâ*, 6/358-359.

⁵⁴ Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 162.

⁵⁵ Kettânî, *et-Terâtîbü’l-idâriyye*, 1/179; Harekât, “Berîd”, 5/449. Divan mührünü ilk defa Hz. Muâviye’nin kullandığı söylenmiştir. Bk. Askerî, *el-Evâil*, 102.

⁵⁶ Harekât, “Berîd”, 5/500. Hulefâ-yi Râşidîn dönemi posta teşkilatına dair ayrıntılı bilgi için bk. Kettânî, *et-Terâtîbü’l-idâriyye*, 1/179-180.

⁵⁷ Hadis mektuplarının kimler aracılığıyla gönderildiği hususunda tesadüf edilen birkaç bilgi şöyledir: Hakkında pek bir malumat bulunmayan Hemdân isimli bir şahıs Hz. Ömer’in postacılığını yapmıştır (İbn Ebû Şeybe, *el-Musan-nef*, 2/147; Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân el-Büstî, *es-Sikât* (Haydarâbâd: Dâiretü’l-Maârifî’l-Osmâniyye, 1393/1973), 5/516). Diğer bir örneğe göre Mâlik b. Enes’in râvilerinden Mısır kâdısı İbrahim b. İshâk’ın Leys b. Sa’d’ın bir mektubunu İmam Mâlik’e ulaştırdığı bilinmektedir. Bk. Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed ez-Zehebi, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaût vd. (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1402/1982), 8/17.

⁵⁸ Bu şartlar için “Kitâbetin Kabulü İçin Öngörülen Bazı Hususlar” başlığına bakınız.

nesillerin kitâbet metodu üzerinden hadis naklini neye dayanarak gerçekleştirdiğine dair önemli bilgiler sunacaktır.

Öncelikle Hz. Peygamber'in -Mekke döneminde- Habeş kralı Necâşî'ye yazmış olduğu mektup⁵⁹ İslam'ın ilk yazılı tebliğlerinden sayılabilir. Bunun yanında Resûl-i Ekrem (sav.) Mekke ahalisiyle Hudeybiye'de yaptığı sulh anlaşmasından sonra krallara mektuplar yazarak onları İslam'a davet etmiştir.⁶⁰ Hz. Peygamber'in İslam dinini bu yazılı metinler üzerinden birçok bölgeye ulaştırma gayreti, dinî konuların mektup vasıtasıyla öğretilbileceğini göstermektedir.⁶¹

Hz. Peygamber (sav.) meliklere mektup yazmak istediğinde sahâbenin bazı tavsiyelerini de dikkate aldığını görmekteyiz. Nitekim bu hususa dair bir rivayet şöyledir: *“Resûlullah (sav.) krallara İslam'a davet mektubu göndermeyi arzuladığında yanındakiler O'na, meliklerin ancak mühürlü mektupları okuyacaklarını söylediler. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem (sav.), “Muhammedun Resûlullah” nakışlı gümüş bir yüzük edindi.”*⁶² Sonraki nesillerin de bu usulü dikkate alarak hadis mektupları yazdıkları görülmektedir.

⁵⁹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târihu'r-rusûl ve'l-mülûk*, thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhîm (Kahire: Dâru'l-Maârif, ts.), 2/652; Hamidullah, *el-Vesâiku's-siyâsiyye*, 99-100.

⁶⁰ Resûl-i Ekrem'in (sav.) diplomatik mektupları ve bu mektupların muhtevaları için bk. Mehmet Ali Kapor, “Hz. Peygamber'in Diplomatik Münasebetlerine Genel Bakış”, *İslâmî Araştırmalar* 5/2 (1991), 70-78.

⁶¹ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn el-Beyhakî, *el-Medhal ilâ's-Süneni'l-kübrâ*, thk. Muhammed Ziyâurrahmân el-A'zamî (Kuveyt: Dâru'l-Hulefâ li'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.), 423; Sehâvî, *Şerhu't-Takrîb*, 287.

⁶² Buhârî, “İlim”, 7. Hadislerde geçen “كَتَبَ إِلَى كَسْرٍ”, “كَتَبَ إِلَى الْجَائِزِ”, “كَتَبَ إِلَى قَيْصَرَ” ifadelerindeki “ke-te-be” fiili mecazî bir anlam taşıdığından fâili Hz. Peygamber değildir. Bu fiil “Resûlullah kâtiplerine mektup yazmayı emretti” şeklinde anlaşılır (Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *et-Telhisü'l-habir fî tahriri'ehâdisi'r-Râfiyyi'l-kebir*, thk. Ebû Âsım Hasan b. Abbâs b. Kutb (Kahire: Müessesetü Kurtuba, 1416/1995), 3/271). Ayrıca Resûl-i Ekrem'in (sav.) gelen mektuplara kendi adına cevap verilmesini talep ettiği dahi olmuştur. Örneğin; Abdullah b. Erkam gelen bir mektuba kendisi cevap yazmış ve Resûlullah'a (sav.) bunu arz ettikten sonra göndermiştir. Bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali İbn Hudeyde el-Ensârî, *el-Misbâhu'l-mudî fî kütâbi'n-Nebîyyi'l-ümmî ve rusûlihî ilâ mülûki'l-arz min Arabî ve Acemî*, thk. Muhammed Azîmüddîn (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1405/1985), 1/139.

Resûlullah'ın (sav.) mektup gönderdiği başlıca melikler şöyledir: Bahreyn Meliki Münzir b. Sâvâ,⁶³ Kistrâ,⁶⁴ Mukavkıs, Herakliyus ve Ummân melikleri.⁶⁵ Ayrıca bu meliklerden Münzir b. Sâvâ İslâm'ı kabul ettikten sonra bunu bildirmek için Hz. Peygamber'e mektup yazmıştır.⁶⁶

Resûl-i Ekrem (sav.), sadece meliklere değil, ashâbından tayin ettiği vali ve komutanlara da mektuplar yazmıştır. Bu mektuplar muhteva olarak birtakım emirleri, yasakları, öğütleri ve fetvaları kapsamaktaydı.⁶⁷ Özellikle bu tür mektuplar, kitâbet metoduna delil olma bakımından daha uygundur. Çünkü bu tebligatların doğrudan dinî öğretileri amaçlaması ve muhtevaıyla amel etmenin vacip kılınması, onların kitâbet metoduyla aynı zeminde olduğunu gösterir.⁶⁸

Resûl-i Ekrem (sav.), Amr b. Hazm'a ahkâma dair bir mektup⁶⁹ yazıp oradaki hükümlerle amel edilmesini talep etmiştir.⁷⁰

⁶³ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd el-Bağdâdî, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ (Beirut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1418/1997), 1/211; 9/266; Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebûr*, thk. Hamdî b. Abdilmecîd es-Selefî (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1415/1994), 10/152.

⁶⁴ Buhârî, "İlim", 7. Bu mektubun münâvele olduğu söylenmiştir fakat kitâbete delaleti daha açıktır. Bk. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 1/155.

⁶⁵ Bu rivayetleri topluca görmek için bk. Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf ez-Zeylâî, *Nasbü'r-râye li-ehâdisi'l-Hidâye*, thk. Muhammed Avvâme (Beirut: Müessesetü'r-Reyyân, 1418/1997), 4/417-425. Sözü edilen mektuplardan bazılarının ayrı bir özelliği de yazılı nüshalarının günümüze kadar ulaşmış olmasıdır. Mektupların ayrıntısı için bk. Hamidullah, *el-Vesâîku's-siyâsiyye*; Hamidullah, *Altı Orijinal Diplomatik Mektup*. Mektupların değerlendirilmesi için bk. Seyit Ali Güşen, *İlk İki Asır Hadis Eserlerindeki Rivayetlerin Temel Hadis Kaynaklarına İntikali (Fiten Rivayetleri Örneğinde)* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014), 20-23.

⁶⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 1/202.

⁶⁷ Nevevî, *el-Minhâc*, 14/45.

⁶⁸ Nevevî, *el-Minhâc*, 14/45; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 1/155; Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, 2/505; San'ânî, *Tavzîhu'l-efkâr*, 2/209.

⁶⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, *el-Ümm* (Beirut: Dâru'l-Ma'rife, 1410/1990), 1/265.

⁷⁰ Hz. Peygamber, Amr b. Hazm'ı Yemen'e zekât memuru olarak görevlendirdiğinde ona yazdığı bir vesikayı Yemen halkına ulaştırması için teslim etmiştir (Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beirut: Dâru

Muâz b. Cebel'i Yemen'e gönderdiğinde ona ahkâmla alaka-lı birtakım emirleri yerine getirmesi için mektup yazmıştır.⁷¹ Dahhâk b. Süfyân'a da mirasa dair birtakım hükümler mektup yoluyla iletilmiştir.⁷² Cüheyne kabilesine ölü hayvanın derisinden istifade edilemeyeceğine dair hüküm de yine mektupla bildirilmiştir.⁷³

Hız. Peygamber'in bu mektuplarıyla hadislerin sistemli bir şekilde nakledilmesini sağlayan kitâbet metodu arasında birçok benzerliğin bulunması, bu mektupların kitâbetin temel dayanağı olarak kabul edilmesine yol açmıştır.⁷⁴

İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1406/1985), "Kurân", 1, "Dahâya", 18; Ebû Muhammed Abdullah b. Abdîrrahmân ed-Dârimî, *es-Sünen (Müsnedü'd-Dârimî)*, thk. Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî (Riyad: Dâru'l-Muğni, 1412/2000), "Zekât", 4; Nesâî, "Kasâme", 41). Ona teslim edilen bu vesikanın daha çok münâvele olduğunu söylemek gerekir. Fakat Amr için yazılıp sonradan kendisine gönderilen mektuplar kitâbet usulüne uygundur. Bu sebeple her iki teamül birbirinden ayırmak gerekir.

⁷¹ Şâfiî, *el-Ümm*, 2/9; Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî, *el-Merâsîl*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1408), 133; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmîyye, 1424/2003), 9/315, 325, 326.

⁷² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 25/24.

⁷³ Tirmizî, "Libas", 7. Her ne kadar muhaddisler Hız. Peygamber'in bu uygulamalarının kitâbete delil teşkil ettiğini söylese de bazı âlimler buna itiraz etmiştir. Örneğin Mâverdi, Hız. Peygamber'in mektuplarını kendi elçileriyle göndermesi sebebiyle bu örneklerin kitâbete delil olamayacağını ileri sürmüştür. Bk. Mâverdi, *el-Hâvî*, 16/90; Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır ez-Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhît fî usûli'l-fıkh* (y.y.: Dâru'l-Kütübî, 1414/1994), 6/323.

⁷⁴ Hız. Peygamber'in mektuplarının yukarıda zikredilenlerden daha fazla olduğu aşîkârdır. Mektupların geri kalanı *el-Vesâiku's-siyâsiyye* isimli eserde merhum Muhammed Hamidullah tarafından cem edilmiştir. Böyle bir çalışmanın varlığı sebebiyle Resûl-i Ekrem'e (sav.) ait mektupların büyük bir kısmını zikretmedik. Bu mektupların detayı için bk. Hamidullah, *el-Vesâiku's-siyâsiyye*. Ayrıca erken dönem tarihçilerinden İbn Sa'd (ö. 230/845) *et-Tabakâtü'l-kübrâ*'sında Hız. Peygamber'in gönderdiği mektuplara dair bir başlık açarak bu hususa dair birçok rivayeti bir arada göstermiştir. Bk. *et-Tabakât*, 1/198-221. Bu konudaki diğer eserler arasında Ebû Abdullah b. Hudeyde'nin (ö. 783/1381) *el-Misbâhu'l-mudî fî küttâbi'n-Nebî* isimli eseriyle Muhammed b. Tûlûn'un (ö. 953/1546) *İlâmu's-sâilîn an kütübî Seyyidi'l-mürselîn* isimli eseri sayılabilir.

b. Sahâbe Döneminde İlmî Yazışmalar

Hulefâ-yi Râşidîn döneminde mektuplaşmanın yoğun bir şekilde kullanılmaya başladığı görülmektedir. Bunun başlıca sebebi fetih hareketlerinin hız bulması ve bölgeler arasındaki mesafelerin kısa sürede aşılamayacak derecede uzak olmasıdır.⁷⁵

İslâm Devleti'nin ilk halifeleri olan Hz. Ebû Bekir (ra.) ve Hz. Ömer⁷⁶ (ra.) civar şehirlere birçok mektup yazıp göndermiştir.⁷⁷ Onların gönderdiği mektuplar siyasî içerikli olmakla birlikte ahkâma dair hususları da ihtiva etmekteydi. Bununla birlikte mektuplarla iletilen hükümlerin uygulanmasında herhangi bir tereddüdün oluşmaması kitâbet metodu için önemli bir husustur.⁷⁸

Yine Hz. Osman⁷⁹ (ra.) ve Hz. Ali'nin⁸⁰ (ra.) birçok mektup yazıp gönderdikleri bilinmektedir. Ayrıca Hulefâ-yi Râşidîn döneminde bu uygulamanın devlet eliyle icra edilmesi kitâbet/mektuplaşma usulünün Hz. Peygamber tarafından yasaklanmadığına (nesh edilmediğine) bir delil niteliği de taşır.⁸¹

⁷⁵ Sahâbenin kısa bir zaman diliminde birçok merkeze göç ettikleri bilinmektedir. Yapılan bir araştırmaya göre; Basra'da 335, Küfe'de 335, Suriye ve Şam'da 372, Humus'ta 117, Filistin'de 40 ve Mısır'da 259 sahâbînin bulunduğu tespit edilmiştir (Bekir Kuzudişli, *Hadis Tarihi* (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2017), 64). Sahâbe, tabiîn ve tebe-i tâbiînün bölgelere göre dağılımına dair bir tablo için bk. Kuzudişli, *Hadis Tarihi*, 70-72.

⁷⁶ Buhârî, "Libas", 25; Tirmizî, "Ferâiz", 12; Nesâî, "Zekât", 31. Hz. Ömer'in Basra emiri olan Ebû Musa el-Eş'ârî'ye yazdığı bir kısım mektup için bk. İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 4/29; 5/512; 6/148, 271, 430, 490; 7/4; Abdürrezzâk, *el-Musannef*, 5/187; 10/93, 94.

⁷⁷ Asr-ı saadet dönemindeki mektuplaşmaları bir araya getiren Muhammed Hamidullah'ın örnek çalışması burada yine yâd edilmelidir. Hulefâ-yi Râşidîn dönemi mektuplarının ayrıntısı için bk. Hamidullah, *el-Vesâiku's-siyâsiyye*, 370-545.

⁷⁸ Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, 2/505; San'ânî, *Tavzihu'l-efkâr*, 2/209.

⁷⁹ Buhârî, "Zekât", 4; Abdürrezzâk, *el-Musannef*, 2/520.

⁸⁰ Şâfî, *el-Ümm*, 6/150; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 6/260.

⁸¹ Konuyla alakalı ayrıntılı bilgi için bk. Muhammed Mustafa el-A'zamî, *Dirâsât fi'l-hadis'i-nebevî ve târihi tedvinih* (Beyrut: el-Mektebû'l-İslâmî, 1400/1980), 92-142; Talat Koçyiğit, *Hadis Tarihi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009), 41-68; Bekir Kuzudişli, *Hadis Rivayetinde Aile İsnadları* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005), 88-101.

Resûl-i Ekrem'in (sav.) yakın çevresinde bulunan bazı sahâbîler de bu usulü benimseyerek birçok hadisi ve ahkâma taalluk eden meseleleri gerek uzak gerekse yakın bölgelere yazıp göndermişlerdir.

Örneğin; Hz. Ubey b. Ka'b (ö. 33/654 [?]),⁸² Hz. Selmân-ı Fârisî (ö. 36/656 [?]),⁸³ Hz. Mugîre b. Şu'be (ö. 50/670),⁸⁴ Hz. Ebû Bekre (ö. 51/671 [?]),⁸⁵ Hz. Cerîr b. Abdullah (ö. 54/673),⁸⁶ Hz. Semura b. Cündeb (ö. 58/677),⁸⁷ Hz. Aişe (ö. 58/678),⁸⁸ Hz. Muâviye (ö. 60/680),⁸⁹ Hz. Dahhâk b. Kays (ö. 64/683),⁹⁰ Hz. Abdullah b. Amr b. Âs (ö. 65/684-85),⁹¹ Hz. Nu'man b. Beşîr (ö. 65/684),⁹² Hz. Abdullah İbn Abbâs (ö. 68/687-88),⁹³ Hz. Zeyd b. Erkam (ö. 68/688),⁹⁴ Hz. Abdullah b. Zübeyr (ö. 73/692),⁹⁵ Hz. Abdullah İbn Ömer (ö. 73/692),⁹⁶ Hz. Câbir b. Semura (ö. 74/693)⁹⁷ ve Hz. Abdullah b. Ebû Evfâ (ö. 86/705)⁹⁸ bu zatların başında gelmektedir.

Hz. Muâviye (ö. 60/680), Mugîre b. Şu'be'ye yazdığı bir mektupta Resûlullah'tan (sav.) işittiği hadisleri kendisine yazmasını talep etmiştir.⁹⁹ Mugîre de bu talep doğrultusunda Resûl-i Ekrem'in (sav.) namazdan sonra okuduğu bir duayı ve dedikodu

⁸² İbn Mâce, "İkâmetü's-salavât", 12; Ebû Dâvûd, "Salât", 123.

⁸³ Ebu'd-Derdâ'ya yazdığı mektuplar için bk. İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 7/115, 123; Dârimî, "Mukaddime", 47.

⁸⁴ Buhârî, "Zekât", 53, "Deavât", 18, "Rikâk", 22.

⁸⁵ Buhârî, "Ahkâm", 13; Ebû Dâvûd, "Akdiyye", 10; Tirmizî, "Ahkâm", 7.

⁸⁶ İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 4/227.

⁸⁷ Ebû Dâvûd, "Salât", 14.

⁸⁸ Mâlik, "Hac", 14; Buhârî, "Hac", 109.

⁸⁹ Mâlik, "Ukûl", 3, 15, "Talâk", 56, "Büyü", 33, "Akdiyye", 18, "Ferâiz", 1; Abdür-rezzâk, *el-Musannef*, 9/433; Ebû Dâvûd, *el-Merâsîl*, 174.

⁹⁰ Kays b. Heysem'e yazdığı mektup için bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 25/31.

⁹¹ Buhârî, "Vekâlet", 5.

⁹² Müslim, "Cum'a", 63.

⁹³ İbn Abbâs'a birçok bölgeden mektuplar gelmekteydi. Örnekler için bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/24, 266, 310, 398; 32/306; Dârimî, "Taharet", 96.

⁹⁴ Buhârî, "Tefsîr", 6.

⁹⁵ Buhârî, "Fezâilü Ashâb", 3.

⁹⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 9/77.

⁹⁷ Müslim, "İmara", 10.

⁹⁸ Buhârî, "Cihâd", 22, 112, "Temennî", 8; Müslim, "Cihâd", 20.

⁹⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 30/92.

benzeri şeylerin dinde yasak olduğuna dair hükmü yazılı olarak Muâviye'ye göndermiştir.¹⁰⁰

Buhârî kitâbet olgusuna farklı bir bakış açısıyla yaklaşarak Hz. Osman'ın hilafeti yıllarında Kur'ân-ı Kerîm'in Mushaflar halinde çoğaltılıp beldelere gönderilmesini bu metodun bir delili olarak zikretmiştir. Buna göre Hz. Osman'ın mushafları bazı bölgelere göndermedeki amacı, Kur'ân-ı Kerîm'in yazılış şeklinin kendi elindeki nüshaya isnad edilmesini sağlamaktır.¹⁰¹ İşte onun civar şehirlere göndermek için çoğalttığı Mushaflar da kitâbet metodunun bir benzerini teşkil eder. Mushaflar ile tildikten sonra, yazılış bakımından bunlara muhalif olan diğer mushafların imha edilmesini istemesi de kitâbetle amel edildiğinin delilidir.¹⁰²

Ayrıca Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in hadis tedvini teklifine hoş bakmamaları hadislerin mektuplar vasıtasıyla aktarılmasına karşı oldukları şeklinde algılanmamalıdır. Onların bu teklifi kabul etmemelerinin nedeninin, hadislerin yazılmasına karşı olmaları değil, Kur'ân-ı Kerîm'e alternatif bir kitabın oluşması endişesi olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰³ Aksi takdirde kendilerinin de ahkâma dair hadisleri yazılı belgeler (mektuplar) halinde başkalarına göndermemeleri gerekirdi.¹⁰⁴

¹⁰⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 30/92, 115.

¹⁰¹ Bu durumdan Mushaf'ın aslının Hz. Osman'a nispet edilmek istendiği anlaşılmamalıdır. Çünkü Kur'ân'ın aslı Hz. Peygamber'den geldiği veçhile mütevâtirdir. Bu sebeple burada sözü edilen durum Kur'ân-ı Kerîm'in son yazılış şekliyle Hz. Osman'a isnâd edilmesidir. Bk. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 1/154.

¹⁰² İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 1/154; Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed el-Aynî, *Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru İhyâ't-Türâsî'l-Arabî, ts.), 2/37; Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, 2/504; San'ânî, *Tavzihu'l-efkâr*, 2/208.

¹⁰³ Mehmet Efendioğlu, "Tedvin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/268.

¹⁰⁴ Hz. Ebû Bekir'in göndermiş olduğu mektuplar için bk. İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 5/261. Hz. Ömer'in göndermiş olduğu mektuplar için bk. Mâlik, "Vukû-tü's-Salâh", 6, 7, 8, "Zekât", 16, 38; Abdürrezzâk, *el-Musannef*, 1/206; 1/291; 2/522; 4/9; 5/219; 5/302; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 1/163; 1/291; 2/319; 2/341; 5/456; 5/490; 5/504; 6/249; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/360; 1/422; Dârimî, "Ferâiz", 33.

c. Tabîîn Döneminde İlmî Yazışmalar

Tabîîn dönemine bakıldığında, rivayetlerden anlaşıldığı kadarıyla mektuplaşma yoluyla genelde ilmî yazışmaların, özelde ise hadis naklinin yoğun bir şekilde devam ettiği görülmektedir.¹⁰⁵ Sahâbenin benimsediği bu uygulamayı tabîîn nesli de devam ettirmiştir.¹⁰⁶

Dönemin yöneticilerinden Ömer b. Abdülaziz'in uygulamasına bakacak olursak onun siyâsî içerikli ve ahkâma dair birçok tebligatta bulunduğunu görürüz.¹⁰⁷ Örneğin; Ebû Bekir b. Muhammed'e (ö. 120/737) mektup göndererek Resûlullah'a (sav.) ait bildiği bütün hadisleri yazması için teklifte bulunmuştur.¹⁰⁸ Yine dönemin meşhur muhaddislerinden olan Nâfi'e Abdullah b. Avn tarafından bir mektup yazılarak Resûlullah'ın (sav.) sa-vaştan önce okuduğu dua sorulmuş, o da bu mektuba cevap vermiştir.¹⁰⁹ Nâfi'in buna benzer birçok rivayeti mektup yoluyla naklettiği bilinmektedir.¹¹⁰

Tabîîn neslinden olup kitâbet metodunu benimseyen diğer bazı kimseler de şunlardır: Abbâd b. Abdullah b. Zübeyr (ö. 81/700),¹¹¹ Ömer b. Ubeydullah b. Ma'mer (ö. 81/700),¹¹² Abdülme-lik b. Mervân (ö. 86/705),¹¹³ Urve b. Zübeyr (ö. 94/712),¹¹⁴ İbrâhim

¹⁰⁵ Mustafa Tatlı, *Tâbiîn Döneminde Hadis Rivayeti* (Ankara: TDV Yayınları, 2023), 393-416.

¹⁰⁶ Tâbiîn döneminde bazı âlimlerin kitâbete mesafeli durdukları bilinmekte ise de burada cumhurun görüşünü dikkate aldık.

¹⁰⁷ Ömer b. Abdülaziz'in mektupları için bk. Mâlik, "Zekât", 1, 9, "Cihâd", 6, 12, "Talâk", 5, "Büyû", 33, "Hudûd", 18; Abdürrezzâk, *el-Musannef*, 3/169; 4/23; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 1/104; 2/263; Buhârî, "İlim", 34; Müslim, "İmara", 91; Nesâî, "Hums", 1, "Eşribe", 24, "Kaza", 49, "Mevâiz", 1; Ebû Dâvûd, "Savm", 4, "Sünnet", 7.

¹⁰⁸ Dârimî, "Mukaddime", 43. Ömer b. Abdülaziz'in ahkâma dair bir mektubuna şu metin misal olarak zikredilebilir (Ebû Dâvûd, "Savm", 4):

... حدثني أبو ب، قال: كَتَبَ عُمَرُ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ إِلَى أَهْلِ الْبَصْرَةِ: بَلَّغْنَا عَنْ رَسُولِ اللَّهِ -صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- "وَأَنْ أَحْسَنَ مَا يُقْدَرُ لَهُ إِذَا رَأَيْنَا هِلَالَ شَعْبَانَ لَكُنَّا وَكَذَا فَالْصَّوْمُ إِنْ شَاءَ اللَّهُ لَكُنَّا وَكَذَا، إِلَّا أَنْ تَرَوْا الْهِلَالَ قَبْلَ ذَلِكَ"

¹⁰⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd*, 8/464.

¹¹⁰ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, 1/317.

¹¹¹ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, 10/237.

¹¹² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd*, 9/77.

¹¹³ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, 3/326; Buhârî, "Hac", 90, 91; Nesâî, "Menâsik", 190.

¹¹⁴ İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2/398.

en-Nehaî (ö. 96/714),¹¹⁵ İbn Ebû Müleyke (ö. 117/735),¹¹⁶ Katâde (ö. 117/735),¹¹⁷ İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742),¹¹⁸ Yahya b. Ebû Kesîr (ö. 129/747)¹¹⁹ ve Yahya b. Saîd el-Ensârî (ö. 143/760)'dir.¹²⁰

Tabiîn döneminde mektup vasıtasıyla hadis naklinin çoğalması bu işin belli kaideler çerçevesinde yapılmasını gerekli kılmıştır. Bu dönemde sistemli hadis rivayetinin başlamasıyla birlikte¹²¹ hadis mektuplaşmalarının, sonrakilerin tabiriyle “kitâbet” veya “mükâtebe” adıyla makbul bir tahammül yolu olarak kabul edildiği görülür.

d. Sonraki Dönemlerde İlmî Yazışmalar

Tebe-i tabiîn dönemi ve sonrasında mektuplar üzerinden ilmî yazışmaların devam ettiğinin birçok örneğine rastlanmaktadır. Bu dönemde hadis yazışmalarıyla meşhur olmuş bazı râvilerin varlığı da kitâbet metodunun sıklıkla gündeme geldiğini göstermektedir. Özellikle; Leys b. Sa'd (ö. 175/791) ve İmam Mâlik (ö. 179/795) meşhur olmuş bu isimlerin başında yer almaktadır.¹²²

¹¹⁵ Nesâî, “Nikâh”, 48.

¹¹⁶ İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 4/315; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/266; Buhârî, “Fezâilü Ashâb”, 3.

¹¹⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 21/50.

¹¹⁸ Buhârî, “Ezan”, 157.

¹¹⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/437; 37/314.

¹²⁰ Buhârî, “İlim”, 7.

¹²¹ Bk. Kuzudişli, *Hadis Tarihi*, 103-106. Sistemli rivayet geleneğinin hicri I. asrın sonlarına doğru başladığı bilinmektedir. Bk. Yücel, “Hadis İlminde Tarih Anlayışı”, 272.

¹²² Mâlik b. Enes ile Leys b. Sa'd'ın ilmî ve fikrî hususlarda daimî bir şekilde mektuplaştığı bilinmektedir. Örneğin; Leys b. Sa'd'ın Medine ameline muhalif bir fetvasına karşılık Mâlik b. Enes'le aralarında geçen bir mektuplaşma örneği için bk. Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Maîn el-Bağdâdî, *et-Târih (Rivâyetü'd-Dûri)*, thk. Ahmed Muhammed Nûr Seyf (Mekke: Merkezü'l-Bahsi'l-İlmî ve İhyâ'it-Türâsi'l-İslâmî, 1399/1979), 4/498-501; Kâdî Ebû'l-Fazl İyâz b. Mûsâ el-Yahsubî, *Tertibü'l-medârik ve takribü'l-mesâlik*, thk. İbn Tâvî et-Tancı vd. (Rabat: Matbaatü Fedâle, 1965), 41-44. Yine Mâlik b. Enes'in Leys'ten 500 dinar borç istemesine dair mektubu için bk. Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed ez-Zehabî, *Tezkiretü'l-huffâz* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419/1998), 1/166. Bir önceki mektubun tercümesi için bk. Muhammed Yusuf

Hadislerin tasnifi döneminde musanniflerin birçoğu kitâbetle tahammül edilen rivayetleri eserlerine almışlardır.¹²³ Bunların başında eserlerini sahih ismiyle nitelendiren Buhârî (ö. 256/870) ve Müslim (ö. 261/875) gelmektedir. Buhârî'nin, kitâbeti delillendirmek ve sahih bir tahammül yolu olduğunu göstermek üzere eserinde bir bab başlığı açtığı dahi görülür. Bu başlık altında Abdullah b. Ömer,¹²⁴ Yahya b. Saîd el-Ensârî (ö. 143/760) ve Mâlik b. Enes (ö. 179/795) gibi ümmetçe makbul görülen zatların isimlerini zikrederek¹²⁵ kitâbet metodunun kendi dönemine kadar kullanıldığını ve meşru bir yöntem olduğunu göstermeye çalışmıştır.¹²⁶

Müslim'in *es-Sahîh* isimli eserinde; birbirleriyle hiç görüşmemiş kimselerin kitâbet metoduyla aktardığı rivayetlere rastlanmaktadır.¹²⁷ Bu durum, İmam Müslim'in kitâbet hak-

Musa, "İmam Mâlik ile Leys b. Sa'd Arasındaki İhtilaf ve Yazışma", çev. Abdülkadir Şener, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (1968), 131-154.

¹²³ Buna dair bir bilgi için bk. Üçüncü Bölüm, "Kütüb-i Sitte'de Kitâbetle Hadis Rivayeti" başlığı.

¹²⁴ Bu kişinin Hz. Ömer'in oğlu Abdullah b. Ömer olduğu söylenmiştir. Bununla birlikte Amr b. Âs'ın oğlu Abdullah b. Amr'ın olması daha güçlü bir ihtimaldir. Şayet Buhârî'nin muradı sahâbeden Abdullah b. Ömer değilse o zaman Abdullah b. Ömer el-Ömerî'nin (ö. 172/789) kastedilen kişi olduğu rahatlıkla söylenebilir. Bk. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 1/154; Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî İbn Hacer el-Askalânî, *Tağliku't-ta'lik alâ Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Saîd Abdurrahmân Mûsâ el-Kazakî (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1405), 2/72.

¹²⁵ Buhârî, "İlim", 7.

¹²⁶ Buhârî eserinde itimat ettiği metotların isimlerini bab başlıkları şeklinde vererek belirtmiş ve bu çerçevede hadis rivayetinde bulunmuştur (eş-Şerif Hâtîm b. Ârif el-Avnî, *İcmâ'u'l-muhaddisîn alâ ademi iştirâtî'l-ilm bi's-semâ' fi'l-hadîsi'l-mu'an'an beyne'l-müteâsırîn* (Mekke: Dâru Âlemi'l-Fevâid, 1421), 130; Ebû Bekr Kâfî, *Menhecû'l-İmâm el-Buhârî fî tashihi'l-ehâdis ve ta'lîlihâ* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1421/2000), 161). Buhârî, bab başlıklarında vicâde, ilâm ve vasiyete değinmemiştir. Buna göre onun, zikretmediği metotların makbul bir tahammül yolu olmadığını göstermek istemiş olabileceği söylenmiştir (İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 1/156; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 2/36). Fakat Buhârî'nin bu husustaki görüşü ihtimalli olduğundan İbn Hacer'in burada daha çok tevakkuf ettiği anlaşılmaktadır. Bk. Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, 2/229.

¹²⁷ Ebû'l-Hüseyn Reşîdüddîn Yahyâ b. Alî el-Attâr, *Gurerü'l-fevâidi'l-mecmû'a fî beyânî mâ vaka'a fî Sahîhi Müslim mine'l-ehâdisi'l-maktû'a*, thk. Muhammed Harşûfî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1417/1996), 321.

kındaki görüşünü yansıtmaması bakımından önemli bir ipucudur.¹²⁸

Kütüb-i Sitte musanniflerinden olan Ebû Dâvûd (ö. 275/889), Tirmizî (ö. 279/892), İbn Mâce (ö. 273/887) ve Nesâî'nin (ö. 303/915) de kitâbetle tahammül edilen hadislerle eserlerinde yer verdikleri bilinir.¹²⁹ Ayrıca Nesâî, İmam Buhârî gibi eserinde kitâbete dair bir bab başlığı da açmıştır.¹³⁰

Özetle; Resûl-i Ekrem'in (sav.) yazmış olduğu mektuplarla sahâbe amel etmiş ve bunların dinî bir belge değeri taşıdığı ümmetçe kabul görmüştür. Resûlullah'tan (sav.) sonra devletin yönetimine gelen Hz. Ebû Bekir (ra.), Hz. Ömer (ra.) ve sonraki halifelerin gönderdikleri mektuplar da aynı bağlayıcılığı korumuştur. Bu durumun tabiîn ve tebe-i tabiîn dönemlerinde de devam ettiği görülür.¹³¹ Bunun yanı sıra hadis tahammülü dışında uzak bölgelere gönderilen kâdı mektupları da dikkate alındığında, İslâmî gelenekte başlangıçtan itibaren yazıya itimat edildiği ve muktezasınca amel olunduğu¹³² müşahede edilmektedir.

2. Hadis Istılahı Olarak Kitâbetin Doğuşu ve Gelişimi

Muhaddisler hadislerin nakledilmesinde semâ' ve kırâat metotlarına her zaman öncelik vermişlerdir. Bunun en önemli sebebi ise bu iki metotta hata ihtimalinin asgari düzeyde olmasıdır. Durum böyle olmakla birlikte genişleyen İslam coğrafyası icâzet gibi diğer tahammül ve edâ yollarının ortaya çıkmasını bir nevi zorunlu hale getirmiştir. Bu sürecin doğal bir sonucu olarak ilk dönemlerden itibaren uygulandığı görülen yazışma

¹²⁸ Bk. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 1/347. İmam Müslim'in eserine aldığı kitâbetle tahammül edilen hadis sayısı için bk. Üçüncü Bölüm, "Müslim'in el-Câmiu's-Sahîh'i" başlığı.

¹²⁹ Bu hususa dair ayrıntılı bilgi için bk. Üçüncü Bölüm, "Sünen-i Erba'a'da Kitâbet" başlığı.

¹³⁰ Nesâî, "İlim", 15.

¹³¹ Ebû Muhammed Ali b. Ahmed İbn Hazm el-Endelüsî, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, ts.), 2/148; Beyhakî, *el-Medhal*, 423; Sehâvî, *Şerhu't-Takrîb*, 287.

¹³² Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 2/125.

yoluyla hadis aktarımı icâzet mefhumuyla birlikte zikredilmeye başlanmış ve icâzetli ve icâzetsiz kitâbet kavramları ortaya çıkmıştır. Bu metot her ne kadar semâ' ve kırâate denk olmasa da rihleye imkân bulamayan hadis talebelerine kolaylık sağlaması bakımından muhaddisler tarafından benimsenmiştir.¹³³

Kitâbetin yaygınlaşmasının diğer bir sebebi âlî isnada ulaşma düşüncesi olabilir. Bu düşünceye göre bir hadise âlî isnadla ulaşmak isteyen kişi, rihle imkânı bulamadığında hadisin yaşayan son râvisine mektup yazıp söz konusu olan rivayeti ondan doğrudan alarak senedini daha âlî bir konuma getirebilir. Bunun tarihî örnekleri ise şöyledir: Katâde'nin (ö. 117/735) Habîb b. Sâlim'den (ö. 101/720) bir rivayeti, Hâlid b. Urfuta vasıtasıyla semâ'a dayalıdır.¹³⁴ Fakat Katâde bu hadisi Hâlid'in hocası Habîb b. Sâlim'den kitâbetle vasıtasız bir şekilde alarak¹³⁵ senedini daha âlî bir seviyeye çıkarmıştır. Diğer bir örnek ise; Leys b. Sa'd'ın (ö. 175/791) bir hadisi vasıtalı olarak Yahya b. Saîd'den (ö. 143/760) aldıktan sonra Yahya'nın hocası Hişâm b. Urve'ye (ö. 145/762) mektup yazıp¹³⁶ aynı hadisi doğrudan kendisinden de almasıdır.¹³⁷

a. Kitâbet/Mükâtebenin Kavramsallaşması ve Gelişimi

Yukarıda ifade edildiği gibi kitâbet metodu, meşruluğunu Hz. Peygamber'in (sav.) mektuplarından alır. Sahâbenin de bu usulü devam ettirmesi kitâbeti, hadis öğrenim ve öğretim metotlarından biri haline getirmiştir.

Burada kitâbet metodunun ifade ediliş şekillerini tarihi sürece göre ele alarak bu mefhumun kavramsallaşma sürecini görmeye çalışacağız.

İlk dönemlerde, “mektuplar aracılığıyla hadis nakletme işi” -kitâbet ıstılahı bu uygulamaya henüz vazedilmeden önce ge-

¹³³ Bk. Ahmet Yücel, *Hadis Tarihi* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2012), 48.

¹³⁴ Nesâî, “Nikâh”, 70; Dârimî, “Hudûd”, 20.

¹³⁵ Tirmizî, “Hudûd”, 21; Ebû Dâvûd, “Hudûd”, 28.

¹³⁶ Nesâî, “İhyâü'l-mevt”, 2.

¹³⁷ Leys'in hadisi önce semâ'la, sonra ise kitâbetle aldığı kendi ifadelerinden anlaşılmaktadır. Bk. Nesâî, “İhyâü'l-mevt”, 2.

nellikle “ketebe ileyye”,¹³⁸ “kitâbeten ileyye”, “(el-)kitâb ilâ fûlân”,¹³⁹ “kitâb”¹⁴⁰ gibi lafızlarla anılmıştır. Fakat sonraki dönemlere doğru bu olguyu dile getiren istilahın belirginleşmeye başladığı görülür.

Örneğin; İmam Buhârî mektuplaşma usûlüyle gönderilen hadislerle “كتاب أهل العلم بالعلم إلى البلدان” şeklinde¹⁴¹ atf yapmıştır.¹⁴² Nesâî (ö. 303/915) de bu hususa dair “كِتَابُ أَهْلِ الْعِلْمِ بِالْعِلْمِ إِلَى”¹⁴³ “كِتَابُ أَهْلِ الْعِلْمِ بِالْعِلْمِ إِلَى الْبَلَدِ النَّائِي” şeklinde iki bab başlığı açmıştır.¹⁴⁴ Hakîm et-Tirmizî’nin (ö. 320/932) eserlerinde de buna benzer bir kullanım görmektediriz. O da “إِذَا كَتَبَ إِلَيْهِ مِنْ بَلَدٍ أُخْرَى” şeklinde kitâbet olgusuna değinmiştir.¹⁴⁵ İbn Hazm da (ö. 456/1064) bunu “من كتب إلى آخر كتابا” şeklinde kullanmıştır.¹⁴⁶

Hadis usûlü eserlerine bakıldığında hadis ilminin tanımlayıcı ilk kaynaklarından sayılan Râmezhürmüzî’nin (ö. 360/971)

¹³⁸ Buhârî, “Ezân”, 157.

¹³⁹ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, 2/244; 6/13; Buhârî, “İsti’zân”, 24. Verrâd es-Sekaffî, Hz. Muğîre’nin Hz. Muâviye’ye yazdığı mektuptan “أَمَلَى عَلَيَّ الْمُغِيرَةُ بْنُ شُعْبَةَ فِي كِتَابٍ” şeklinde bahsetmiştir (Buhârî, “Ezân”, 155).

¹⁴⁰ Hz. Ömer’in Ahvaz’a gönderdiği bir mektuptan bahsedilirken “أَنَا كِتَابُ عَمْرِو بْنِ الْعَدَسِ” (Buhârî, “Cizye”, 1) ifadeleri zikredilmektedir. Görüldüğü üzere burada mektup “kitâb” olarak ifade edilmiştir. İmam eş-Şâfiî’nin (ö. 204/820) bu metotla alınan bir hadisi “kitâb” şeklinde (Kâdî İyâz, *el-İlmâ*, 90) ifade ettiği bilinmektedir. Yine Ebû Hâtim er-Râzî (ö. 322/933-34) bu metotla alınan bir hadis için “kitâbuhû” ifadesini kullanmıştır. Bk. Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Ebî Hâtim er-Râzî, *el-İlel*, thk. Sa’d b. Abdillâh el-Humeyyid - Hâlid b. Abdurrahmân el-Cüreysi (Riyad: yy., 1427/2006), 1/592.

¹⁴¹ Buradaki “büldân” kaydı “ilâ ehli büldân” şeklinde anlaşılması gereken veciz bir ifadedir. Ayrıca sadece beldelere değil köy, kasaba gibi küçük büyük her yere gönderilebileceği de ifade edilir. Bk. İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, 1/154.

¹⁴² Buhârî, “İlim”, 7. Buhârî’den vefat tarihi bakımından önde olan İbn Ebû Şeybe (ö. 235/849) her ne kadar kitâbet kavramını kullanmasa da mektup yazım adabına bab başlıklarında değinmiştir. Onun mektuplarla ilgili bu başlığı hem hadis mektuplarını hem de hadis dışındaki mektupları kapsıyor olabilir. Bk. İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 5/257-259.

¹⁴³ Nesâî, “İlim”, 14.

¹⁴⁴ Nesâî, “İlim”, 15.

¹⁴⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali el-Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdirü’l-usûl fi ma’rifeti ehâdisi’r-Resûl*, thk. Abdurrahmân Umeyre (Beyrut: Dâru’l-Cil, 1412/1992), 4/121.

¹⁴⁶ İbn Hazm, *el-İhkâm*, 2/147.

el-Muhaddisü'l-fâsıl isimli eserinde kitâbet icâzetin bir kısmı olarak ele alınmaktadır. Bu sebeple eserde kitâbet için ayrı bir başlık açılmamış, konu icâzet ve münâvelenin alt kısımlarına dâhil edilmiştir. Bununla birlikte kitâbet için öncekilerden farklı bir ifadenin kullanılmadığı da görülmektedir.¹⁴⁷

Hicri IV. asrın sonlarına doğru gelindiğinde Dârekutnî'nin (ö. 385/995) “mükâtebe” ifadesini mücerret olarak kitâbet metodunu ifade etmek maksadıyla birçok kez kullandığı görülür.¹⁴⁸ Hâkim en-Neysâbü'rî (ö. 405/1014) ise kitâbet uygulamasını “الكتابة بالإجازة من بلد إلى بلد أخبارا” şeklinde¹⁴⁹ tanımlarken kitâbetle tahammül edilen bir hadisi de “إجازة مكتبة” formunda kullanmıştır.¹⁵⁰

Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071) ve sonrasına ait eserlere gelindiğinde “mükâtebe” ve “kitâbet” ifadelerinin artık ıstılah anlamıyla kullanılmaya başlandığı görülür.¹⁵¹

b. Hadis Mektuplarının Kitâbet/Mükâtebe Şeklinde İsimlendirilmesi ve Uygulanma Şekilleri

Bu metodu ifade eden kelimeler sözcük anlamı itibarıyla yazılı bir belgenin yine yazılı bir belge ile cevaplanması yani karşılıklı yazışmayı ifade etmektedir.¹⁵² Dolayısıyla kitâbet ve mükâtebe kelimelerinin köken itibarıyla metodun uygulanışıyla örtüştüğü görülmektedir. Bu açıdan kitâbet tanımlarında “talebenin şeyhinden belirli bir konuda hadis sorması/istemesi

¹⁴⁷ Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, 435-458.

¹⁴⁸ Ebû'l-Hasen Alî b. Ömer ed-Dârekutnî, *el-İlzmât ve't-Tettebbu'*, thk. Ebû Abdurrahmân Mukbil b. Hâdî el-Vâdî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1405/1985), 261, 291, 305.

¹⁴⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh el-Hâkim en-Nisâbü'rî, *Ma'rifetü ulûmî'l-hadîs ve kemmiyyeti ecnâsih*, thk. Ahmed b. Fâris es-Sellûm (Riyad: Mek-tebetü'l-Maârif, 1431/2010), 710.

¹⁵⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh el-Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1411/1990), 4/287.

¹⁵¹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 2/120; Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, 88; İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, 173.

¹⁵² Bk. “Lügat Anlamı” başlığı.

ve şeyhin de buna mukabelede bulunması...” şeklinde bir vurunun öne çıktığı da görülür.¹⁵³

Karşılıklı yazışmaları bazı misaller üzerinden görmek de mümkündür. Örneğin:

- Hz. Muâviye (ö. 60/680), Mugîre’ye (ö. 50/670) “*Resûlullah’tan işittiğin bir şeyleri bana yaz.*” diye yazdı. Bunun üzerine Hz. Mugîre de; “*Resûlullah dedikodudan, çokça soru sormaktan ve israftan insanları nehyetti.*” hadisini ona yazdı.¹⁵⁴
- Âmir b. Sa’d (ö. 104/722), Câbir b. Semura’ya (ö. 74/693) “*Resûlullah’tan duymuş olduğun bir hadisi bana yazabilir misin?*” diye ricada bulununca o da Hz. Peygamber’den işittiği birtakım rivayetleri yazarak ricasını yerine getirmişti.¹⁵⁵
- Katâde (ö. 117/735) İbrahim en-Nehaî’ye (ö. 96/714) emzirme hakkında bir soru sorduğunda en-Nehaî, bu suale karşılık birtakım hadisleri onun için yazıp göndermiştir.¹⁵⁶
- Abdullah b. Avn (ö. 151/768) savaştan önce Resûlullah’ın (sav.) okumuş olduğu duayı Nâfi’e (ö. 117/735) mektupla sormuş, Nâfi’ de bu mektuba karşılık bildiği hadisi yazarak cevap vermiştir.¹⁵⁷

Yukarıdaki örnekler genellikle belli konularda sorulan sorulara veya isteklere verilen cevaplar niteliğindedir. Bununla birlikte kitâbetin sadece mektup mahiyetinde olmadığı da görülür. İstek üzerine kaleme alınan kitapların bir bölgeden başka bir bölgeye gönderilmesi de yine kitâbete dâhildir. Bunların bazı misalleri ise şöyledir:

- Mâlik b. Enes şöyle nakletti: “Yahya b. Saîd el-Ensârî (ö. 143/760) bir gün yanıma geldi ve bana “İbn Şihâb’dan

¹⁵³ Kâdî İyâz, *el-İlmâ’*, 88-89.

¹⁵⁴ Buhârî, “Zekât”, 53, “Deavât”, 18, “Rikâk”, 22, “Kader”, 12; Müslim, “Mesâcid”, 137, 138, “Akdiyye”, 13; Ebû Dâvûd, “Salât”, 358; Nesâî, “Salât”, 531.

¹⁵⁵ Müslim, “İmâra”, 10.

¹⁵⁶ Nesâî, “Nikâh”, 48.

¹⁵⁷ Müslim, “Cihâd”, 1, 20.

bazı hadisleri yazar mısın?” dedi. Ben de ona istediği şeyleri yazdım ve onunla karşılaştığımda yazdığım malzemeleri teslim ettim.”¹⁵⁸

- Bakiyye b. Velîd (ö. 197/812) şöyle anlattı: Şu’be ile Bağdat’ta karşılaştım. Şu’be; “*Sana kavuşmasaydım ölürdüm. Bahîr b. Sa’d’ın (ö. 141/758) kitabı yanında mı?*” dedi. (Bakiyye) “*Hayır yanımda değil*” dedim. Bunun üzerine Şu’be; “*Beldene dönünce o kitabı (ona ait hadisleri) benim için yaz, mühürle ve bana gönder.*”¹⁵⁹ dedi.¹⁶⁰

Son iki örnekte râvilerin İbn Şihâb ve Bahîr b. Sa’d’ın rivayetlerini elde etmek maksadıyla böyle bir talepte bulundukları görülür.¹⁶¹

Kitâbete dair diğer bir husus ise yazışmaların her zaman karşılıklı olarak gerçekleşmemesidir. Örneğin; Hz. Peygamber’in İslâm’a davet, tebliğ ve irşat maksatlı mektupları bir soruya/isteğe dayanmadığı için burada (karşılıklı) yazışma söz konusu değildir. Buna benzer diğer misaller ise şöyledir:

- Abdullah b. Ömer (ra.), Şam’da sürekli mektuplaştığı bir arkadaşının kader hakkında konuştuğunu duyunca bu konuda kendisine hiçbir şey yazmamasını telkin edip “*Ümmetinden kaderi yalanlayan bir güruh zuhur edecektir.*” hadisini ona mektupla göndermişti.¹⁶²

¹⁵⁸ Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsil*, 438.

¹⁵⁹ Hâkim, *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs*, 718.

¹⁶⁰ Bakiyye, Şu’be’nin bu isteğini yerine getirmiştir fakat kitap Şu’be’ye ulaşmadan Şu’be vefat etmiştir (Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed ez-Zehebi, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2003), 3/821).

¹⁶¹ Kitâbet metoduyla sadece belli başlı bir hadisin veya kitabın aktarımı söz konusu değildir. Bununla birlikte bir şeyh “falanca hadisi veya falan kitabı benden rivayet edebilirsin veya sana ulaşan hadislerimden sahih olanları rivayet edebilirsin” gibi bir icâzeti mektupla gönderirse bu hadisler de kitâbet dâhilinde değerlendirilir (Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 2/120, 126). Müteahhirûn döneminde bu hususa dair bir örnek olarak İbnü'l-Cevzî’nin (ö. 597/1201) hocası Ebu’s-Sâdât el-Mütevekkilî’den (ö. 521/1127) mektup yoluyla aldığı icâzet zikredilebilir. Bk. Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali İbnü'l-Cevzî, *Meşyehatü İbni'l-Cevzî*, thk. Muhammed Mahfûz (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2006), 66.

¹⁶² Ebû Dâvûd, “Sünnet”, 7.

- Harre vakasında Ensâr’dan birçok kişinin şehit düşmesine derin üzüntü duyan Enes b. Mâlik’in (ra.) durumunu öğrenen Zeyd b. Erkam (ra.), onu teselli etmek amacıyla Resûlullah’ın (sav.) Ensâr hakkındaki “*Allahum! Ensâr’a ve Ensâr’ın çocuklarına mağfiret et.*” duasını mektupla göndermiştir.¹⁶³
- Amr b. Şu’ayb (ö. 118/736), Abdullah b. Abdurrahman’ın (ö. 121/738) oğlunun vefat haberi üzerine taziye de bulunmak maksadıyla musibete sabredip mükâfatını Allah’tan bekleyenlerin büyük bir ecre mazhar olacağına dair hadisi mektupla ona göndermiştir.¹⁶⁴

Son olarak yukarıdaki rivayetler ışığında bir hususa değinmek yerinde olacaktır. Kitâbet metoduyla aktarılan hadislerin çoğunda, ister bir soruya/isteğe dayansın ister dayanmasın, bir râviden diğerine aktarılma sebebi rahatlıkla anlaşılmaktadır. Bu durum bizlere, kitâbetle nakledilen hadislerin özellikle ilk dönemlerde hangi maksatlarla rivayet edildiğine dair bilgiler sunmaktadır.¹⁶⁵

C. Kitâbetin Diğer Kavramlarla İlişkisi

Bu bölümde kitâbetin bağdaştırılabileceği diğer uygulamalara değinilerek kavram çerçevesinin daha kapsamlı oluşturulması amaçlanmıştır. Bu sebeple hadisteki ve fıkhıdaki bazı uygulamalar kitâbetle kıyas edilerek aralarındaki ilişkiye işaret edilecektir.

¹⁶³ Buhârî, “Tefsîr”, 6.

¹⁶⁴ Nesâî, “Cenâiz”, 23.

¹⁶⁵ Hadis mektuplarının yazılış sebepleri her zaman aynı rivayette belirtilmemiş olabilir. Bu durum bazen farklı tariklerin bir araya getirilmesiyle anlaşılır. Örneğin; Hz. Ömer’in, Ebû Ubeyde’ye yazdığı mektubun (Tirmizî, “Ferâiz”, 12) sebebi her tarikte bulunmamaktadır. Fakat rivayetin farklı vecihleri araştırıldığında mektubun yazılış sebebi ortaya çıkmaktadır. Bk. İbn Mâce, “Ferâiz”, 9.

1. Tahammül ve Edâ Metotlarıyla İlişkisi

Daha önce de ifade edildiği gibi hadislerin tahammül ve edâ-sı toplamda sekiz yöntemle gerçekleşmiştir.¹⁶⁶ Bu yöntemlerin başında gelen semâ' ve kırâat sözlü olarak hadisın öğretimini temin ettiğinden sıhhat bakımından diğer türlerden daha yüksek bir mertebeye sahiptir.¹⁶⁷ Diğerleri ise genellikle yazıya dayalı olduklarından ikinci derecede değerlendirilir. Yazıya dayalı bu türler de kendi aralarında derece bakımından farklılık arz eder. Bunlar sırayla; icâzet, münâvele, kitâbet, i'âm, vasiyet ve vicâde şeklindedir.¹⁶⁸

Kitâbetin diğer tahammül ve edâ metotlarına benzerliği ele alınacak olursa sözlü aktarımlardan ziyâde yazılı aktarım türleriyle irtibatının daha güçlü olduğu gözlemlenir. Hatta icâzet, münâvele ve kitâbetin sıhhat açısından birbirine yakın olması bu üç metodu ortak bir noktada dahi birleştirmiştir. Ayrıca münâvele ve kitâbet metotlarının, rivayeti istenen metnin şeyhin kontrolünden geçmesi ve sarîh veya dolaylı bir icâzetin elde edilmesi yönüyle de birbirine benzediği görülür.¹⁶⁹

Aşağıda başlıklar halinde kitâbet metodu uygulanış ve hüküm bakımından diğer metotlarla kıyas edilecektir.

a. Semâ' ve Kırâat

Yukarıda belirtildiği üzere semâ'¹⁷⁰ ve kırâat¹⁷¹ hadislerin

¹⁶⁶ Tahammül ve edâ için bk. Nevzat Aşık, "Tahammül", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/380-382.

¹⁶⁷ Abdullah Aydın, "Semâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/457.

¹⁶⁸ Bk. Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, 77-115; İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, 132-180; Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, 2/325-530.

¹⁶⁹ Yücel, *Hadîs İstılahlarının Doğuşu*, 87.

¹⁷⁰ Semâ', "hocanın bizzat hafızasından veya kitabından talebelerine hadis rivayet etmesine" denir. Bk. Ebû Zekerıyyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *et-Takrîb ve't-teysîr li-ma'rifeti süneni'l-Beşîri'n-Nezîr fî usûli'l-hadîs*, thk. Muhammed Osmân el-Huş (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1405/1985), 54; Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, 2/325.

¹⁷¹ Kırâat, "talebenin, hocaya ait hadisleri önceden elde edip onun huzurunda okumasıdır." Bk. Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, 77; İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, 137; Aydın, *Hadîs İstılahları Sözlüğü*, 26.

şeyhten şifâhi olarak alınmasına dayanmaktadır.¹⁷² Bu sebeple uygulanış itibariyle kitâbet gibi bir metottan kesin çizgilerle ayrılmaktadır. Her ne kadar semâ' ve kırâatte kitaplardan istifade edilmişse de sonuç itibariyle yazılı olan hadisler kontrol edilir ve sözlü olarak aktarılır.¹⁷³

Bununla birlikte bazı âlimler aşağıdaki örnekte görüleceği üzere kitâbetle tahammül edilen bir hadisin semâ' veya kırâatle aynı değerde olduğunu da ifade etmişlerdir.

Şu'be b. Haccâc (ö. 160/776), Mansûr'a (ö. 132/750) "*Bana yazdığın hadisleri tahdîs edeyim mi?*" diye sorduğu zaman "*Sana yazdığımda tahdîs etmiş olmuyor muyum?*" demiştir. Yine Şu'be, Eyyûb es-Sahtiyânî (ö. 131/748) ile karşılaştığında aynı soru karşısında farklı bir cevap almamıştır.¹⁷⁴

b. İcâzet

İcâzet, yazılı bir metnin rivayet edilebilmesi için şeyhten alınan sözlü veya yazılı izindir.¹⁷⁵ Kitâbetin yazılı bir metin olması itibariyle bir kısmının kategorik olarak icâzetin alt dalı olduğu söylenebilir.¹⁷⁶ Çünkü burada kitâbet metodunun, rivayet iznine bağlanması açısından bazen icâzetle özdeşleştiği görülmektedir.¹⁷⁷

¹⁷² Semâ' ve kırâat metotları için bk. M. Nazım Şiraz, "*Hadisin Tahammül ve Edâsında Sema, Arz ve Kiraat Yolları*."

¹⁷³ Örneğin; Şu'be b. Haccâc'ın Mansûr b. Mu'temir'den aktardığı hadis senedlerinde şu ifadeye çokça rastlanmaktadır: "كَتَبَ بِهِ إِلَيَّ مَنْصُورٌ وَقَرَأْتُهُ عَلَيْهِ" (Tirmizî, "Birr", 15; Ebû Dâvûd, "Edeb", 65; Nesâî, "Salât", 472). Burada "ketebe ilâ" lafzından dolayı rivayetin mercii kitâbet zannedilebilir. Fakat burada söz konusu olan, kitâbetle alınan hadislerin daha sonra şeyhe arz edilmesidir.

¹⁷⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 2/114; Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, 89; Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, 2/502.

¹⁷⁵ Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, 2/389; Ebû'l-Hasen Nûruddîn Ali b. Sultân Muhammed el-Herevî el-Kârî, *Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-fiker*, thk. Muhammed Nizâr Temîm - Heysem Nizâr Temîm (Beyrut: Dâru'l-Erkam, ts.), 677.

¹⁷⁶ İcâzet kapsamı itibariyle daha geniş bir yelpazeye sahip olurken kitâbet, yazılı bir metnin talebeye gönderilmesinden ibarettir. Bu açıdan kitâbetin bir kısmı icâzetin bir çeşidi sadedinde değerlendirilebilir. Bk. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 2/98, 111.

¹⁷⁷ Hatîb el-Bağdâdî'nin icâzet konusunu geniş tutarak münâvele ve kitâbeti icâzetin bir kısmı şeklinde değerlendirdiği görülür. Fakat icâzetin her zaman bu

Üstünlük bakımından icâzet genel anlamda kitâbetten daha öncelikli kabul edilir.¹⁷⁸ Bunun sebebi icâzetin birçok türe sahip olmasıdır. Fakat bu, icâzetin her türü için geçerli değildir. Örneğin; icâzeti sarîh şekilde zikredilmeyen bir kitâbet türüyle kıyas yapacak olursak, bunun muayyen olmayan icâzet türlerinden daha güçlü olduğu fark edilecektir.¹⁷⁹ Çünkü mektubun gönderilmesi, icâzet için bir karine niteliği taşıdığından oradaki hadislerin rivayet edilebilme hakkını doğurur.¹⁸⁰ Yani tayin edilmiş bir kimseye belirli hadisler gönderilmiştir. Muayyen olmayan icâzet ise birçok meselenin kapalı kalmasından dolayı kitâbete oranla daha zayıf kabul edilmektedir.¹⁸¹

c. Münâvele

Münâvele, hocanın hadislerini ihtiva eden kitabını öğrencisinin eline vermesidir.¹⁸² Münâvele bu açıdan icâzetli ve icâzetsiz olarak iki şekilde gerçekleşir.¹⁸³ Burada münâvele ve kitâbetin öncelikli benzerliği her ikisinin kısmen icâzetle bağdaştırılabilir nitelikte olmasıdır. İbn Receb (ö. 795/1393) kitâbeti, münâvelenin alt bir dalı olarak görmüş ve hadisin yazıldıktan sonra

iki metodu kapsamadığını söylemek gerekir. Çünkü icâzeti açık şekilde ifade edilmeyen münâvele ve kitâbet örnekleri bunun aksini göstermektedir. Bk. *el-Kifâye*, 2/98, 111.

¹⁷⁸ İcâzetin birçok nevi bulunmaktadır. Bunların en üstünü ise münâveledir. Münâvele metodunun ehl-i hadisten bazı kimselere göre semâ' gibi olduğu da belirtilmiştir. Bk. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 2/98. Diğer icâzet türleri için bk. Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 1/561.

¹⁷⁹ Bîkâ'î, *en-Nüketü'l-vefiyye*, 2/103; Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, 2/504; San'ânî, *Tavzîhu'l-efkâr*, 2/208.

¹⁸⁰ Ali el-Kârî, *Şerhu Şerhi Nuhbe*, 386.

¹⁸¹ Ayrıntı için bk. Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, 95; İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, 154; Sehâvî, *Şerhu't-Takrîb*, 255; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 1/565.

¹⁸² Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, 85; Sehâvî, *Şerhu't-Takrîb*, 273; Babanzâde Ahmed Naim, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi: Mukaddime* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1979), 433; Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 208.

¹⁸³ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 2/98; İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, 165-169; Sehâvî, *Şerhu't-Takrîb*, 272-278. İcâzet ve münâveleyle dair ayrıntılı bilgi için bk. Muhtittin Düzenli, *Hadis Alma Yöntemi Olarak İcâzet ve Münâvele* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002).

mühürlenerek talebeye gönderilmesi şeklinde tanımlamıştır.¹⁸⁴ Ayrıca kitâbet tanımlamalarında görüldüğü üzere münâveleyle bazı benzerliklerin olduğu da söylenmiştir.¹⁸⁵

Burada münâvele ve kitâbeti keskin çizgilerle birbirinden ayırabilecek iki farklı yoruma değinmek yerinde olacaktır. Bunlardan birincisi şöyledir:

Münâvelede talebe, hadisleri şeyhin kendisinden alırken, kitâbette ise postacı aracılığıyla almaktadır.¹⁸⁶ Buna göre bir hadisin rivayetinde postacı devreye giriyorsa bu kitâbet metodunun işaretçisidir.¹⁸⁷ Bu sebeple -daha önce de belirtildiği üzere- kitâbeti bu şekilde tanımlayanlar “huzur” kaydıyla aynı/yakın bölgede bulunmaklığı kastetmektedirler.¹⁸⁸

Diğer bir yoruma göre ayırım şöyledir: Önceden yazılmış (hazır olan) hadislerin talebeye elden verilmesi münâvele iken, henüz yazılmamış hadislerin şeyhten talep edilmesi üzerine yazılıp talebeye elden ya da postacı vasıtasıyla teslim edilmesi kitâbettir.¹⁸⁹ Yani kitâbetin buradaki temel farkı talep üzerine

¹⁸⁴ Ebü'l-Ferec Zeynüddin Abdurrahmân b. Ahmed İbn Receb el-Hanbelî, *Şerhu İlelî't-Tirmizî*, thk. Hemmâm Abdurrahîm Saîd (Zerkâ: Mektebetü'l-Menâr, 1407/1987), 525.

¹⁸⁵ Bk. “Tarifin Kapsamı” başlığı.

¹⁸⁶ İbn Teymiye de bu hususta şöyle demektedir: Münâvele doğrudan -mübâşeret- kitâbet ise vâsıta ile talebeye teslim edilir (*Mecmû'u'l-fetâvâ*, 18/34). Münâvelenin lûgat anlamına bakılırsa “bir şeyi elle vermek” olduğu görülmektedir. Bu sebeple kök anlam ıstılahî anlama da büyük ölçüde yansımıştır. Bk. Ebü'l-Hasen Alâüddin Ali b. Süleymân el-Merdâvî, *et-Tahbîr şerhu't-Tahrîr fî usûli'l-fıkḥ*, thk. Abdurrahmân b. Abdillâh el-Cibrîn vd. (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1421/2000), 5/2063.

¹⁸⁷ Ayrıca bu yorumu destekleyen diğer bir durum “kitâbet” ve “mükâtebe” kelimelerinin “yazışma, mektuplaşma” anlamına gelmesidir (bk. “Lûgat Anlamı” başlığı). Nitekim kitâbet metodunun bir uygulama olarak ortaya çıkması genellikle talebenin mektupla şeyhe sorduğu bir sorudan kaynaklanır. Böylelikle şeyh ile talebe arasında bir yazışma vuku bulur. Bk. “Hadis Mektuplarının Kitâbet/Mükâtebe Şeklinde İsimlendirilmesi ve Uygulanma Şekilleri” başlığı.

¹⁸⁸ Bk. “Tarifin Kapsamı” başlığı. Hatîb el-Bağdâdî'nin kitâbet kayıtlarına göre kitâbetin postacı aracılığıyla gönderilen bir belge olduğu anlaşılmaktadır. Zira o münâvele ve kitâbet ayırımında icâzetin, münâvelede şifâhi, kitâbette ise kitâbî verildiğini belirtmiş ve münâveleyi bu bakımdan daha üstün görmüştür (Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 2/111-112).

¹⁸⁹ Nitekim Kâdî 'İyâz kitâbeti tanımlarken “talebenin kendisi için şeyhin hadislerinden bazı şeyleri yazmasını istemesi veya şeyhin talebeye faydalı olacak

hazır olmayan bir malzemenin kaleme alınmasıdır. Bu ayrımın neticesi olarak “huzur” kaydıyla hakiki (zahir) anlam kastedilmiştir.

Kitâbet ve münâvelenin değeri hakkında üç farklı görüş bulunmaktadır. Öncelikle Buhârî *es-Sahîh*’inde bu iki konuyu bir arada ele aldığından dolayı münâvele ve kitâbeti hükmen eşit saydığı söylenmiştir.¹⁹⁰

Hatîb el-Bağdâdî gibi bazı âlimler ise münâvelenin daha üstün olduğunu zikretmektedir. Bunun gerekçesi, münâvelede şifâhi bir izin söz konusuysen kitâbette -hadis posta yoluyla gönderildiğinden- yazılı (kitâbi) iznin söz konusu olmasıdır.¹⁹¹ Yani burada hadisin nakledilmesinde sözlü iznin alınması münâvelenin kitâbetten üstün tarafı sayılır.¹⁹²

Üçüncü bir görüşe göre; mektubun özel olarak yazılıp gönderilmesi daha faydalı ve özenli bir şekilde icrâ edildiğinden icâzetli kitâbet, münâveleden üstün görülmüştür.¹⁹³

d. İ'lâm

İ'lâm, hocanın sahip olduğu hadislerin veya hadis kitabının kendisine ait olduğunu söylemesi/bildirmesi ve icâzete dair herhangi bir ifade kullanmaması şeklinde tanımlanmıştır.¹⁹⁴ Buna göre i'lâmın kitâbetle benzerliğinin, bir kısmının yazılı bir malzemeye dayanması olduğu söylenebilir. Bunun yanı sıra kitâbette sarîh icâzeti şart koşan ulemanın, icâzeti sarîh bir şekilde ifade edilmemiş kitâbeti bir nevi i'lâm saydığı söylenebilir. Nitekim -sonraki bölümlerde değinileceği üzere- İmam Gaz-zâlî’nin, şeyhin “*Bu benim rivayetlerimdenidir*” diyerek belirttiği

şeyleri yazması” gibi vurgularda bulunmuştur (*el-İlmâ*, 88). Buradan anlaşıldığı üzere Kâdî ‘İyâz kitâbeti ikinci yoruma göre tanımlar.

¹⁹⁰ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, 1/154; Aynî, *Umdetü’l-kârî*, 2/36.

¹⁹¹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 2/111.

¹⁹² Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 2/111; Aynî, *Umdetü’l-kârî*, 2/36.

¹⁹³ Bîkâ’î, *en-Nüketü’l-vefiyye*, 2/103.

¹⁹⁴ Bk. İbnü’s-Salâh, *Ulûmü’l-hadîs*, 175; Sehâvî, *Şerhu’t-Takrîb*, 289; Ahmed Naim, *Tecrîd-i Sarîh Mukaddimesi*, 443; Talat Koçyiğit, *Hadis İstılahları* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1980), 165.

i'lâmı¹⁹⁵ ve icâzeti sarîh bir şekilde ifade edilmemiş münâveleyi kabul etmediği görülür.¹⁹⁶ Yani icâzetsiz bir belgeyle maksadın tam anlaşılması, kitâbetin bir nevi i'lâm şeklinde algılanmasına sebep olmaktadır.

e. Vasiyet

Vasiyet, hocanın ölüm esnasında veya yolculuğa çıkacağı vakit kitabının bir şahsa verilmesini vasiyet etmesidir.¹⁹⁷ Vasiyette şeyhin, vasiyet anında huzurunda olmayan bir talebesine kitaplarının ulaştırılmasını istemesi, bu metodun kitâbetle bağdaştırılması ihtimalini gündeme getirmektedir. Örneğin Ebû Kılâbe (ö. 104/722) ölüm döşğinde: “*Eyyûb yaşıyor ise kitaplarımı ona veriniz, ölmüş ise onları imha ediniz.*”¹⁹⁸ diyerek tüm kitaplarının Eyyûb es-Sahtiyânî'ye (ö. 131/748) verilmesini vasiyet etmiştir. Burada Eyyûb'e kitapların ulaştırılması bir nevi kitâbeti andırabilir. Fakat Ebû Kılâbe'nin, kitaplarının kendisinden sonra niyeti kötü kişilerin eline geçmesinden korktuğu için onların Eyyûb'e gönderilmesini istemiş olması kuvvetle muhtemeldir. Yani burada kitaplarının sevk edilme sebebi tam olarak anlaşılmamaktadır. Ayrıca bu hadisenin kitâbet olarak değerlendirilmesi için, Ebû Kılâbe'nin hayattayken kitaplarını Eyyûb'e göndermesi gerekirdi. Böylelikle maksadı daha net anlaşılabilirdi.

f. Vicâde

Vicâde, hayatları boyunca hiç karşılaşmamış veya karşılaşmalar dahi aralarında herhangi bir rivayet bağı oluşmamış iki râviden birinin diğerine ait risaleyi bulması veya elde etmesi-

¹⁹⁵ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, thk. Muhammed Abdüsselâm Abdüşşâfi (y.y.: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1413/1993), 131.

¹⁹⁶ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 131.

¹⁹⁷ Bk. Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, 110; İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, 177; Aydınlı, *Hadis İstilahları Sözlüğü*, 328; Koçyiğit, *Hadis İstilahları*, 454; Halit Özkan, “Vasiyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/556.

¹⁹⁸ Ebû Bekr Ahmed b. Ali el-Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdü'l-ilm* (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1428/2007), 62.

ne denilmiştir.¹⁹⁹ Kitâbet ise; rivayette bulunan iki râvinin -ister karşılaşınsın ister karşılaşmasın- aralarında isme özel hadis mektuplarıyla bir irtibatın kurulmasına denmiştir. Bu sebeple kitâbet ve vicâde arasındaki temel ayrımın “hadis nakletme maksadına” göre şekillendiğini söyleyebiliriz.

Diğer bir ayrım ise kitâbette usul gereği özel bir isme hitaben yazılan mektubun başkaları tarafından rivayet edilip edilemeyeceğidir. Kitâbet, ıstılah anlamıyla ele alındığında mektubun sahibi haricindeki kimselerin oradan rivayet edemeyeceği söylenir.²⁰⁰ Şayet bu şartlarda bir hadis rivayet edilirse vicâde metodu olarak değerlendirilir. Bu durumun istisnası ise adına mektup yazılan râvinin kâtipleridir. Çünkü bu kâtiplerin hem gönderilecek mektupları yazdıkları hem de gelen mektupları şeyhlerine okudukları bilinir.²⁰¹ Bu sebeple kâtiplerin karineye bağlı olarak mektubu gönderen kimseden rivayette bulunması uygun görülüp kitâbet olarak değerlendirilmiştir.²⁰²

Kitâbet ve vicâdenin senedlere akseden rivayet lafızları da kısmen birbirini andırmaktadır. Örneğin; vicâde metodunun rivayet lafzı olarak “min kitâb”²⁰³ gibi bir kalıp kullanılırken kitâbette “ketebe ilâ”, “kitâbeten ilâ” gibi kalıplar kullanılmaktadır.

Kitâbet ve vicâde kavramlarının birbirlerine benzerlikleri sebebiyle bazen vicâde metoduna ait bir rivayetin kitâbet şeklinde algılandığı dahi görülmüştür. Örneğin; Fuat Sezgin’in

¹⁹⁹ Tâhir b. Sâlih el-Cezâirî, *Tevcihü'n-nazar ilâ usûli'l-eser*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde (Beyrut: Mektebetü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, 1430/2009), 2/769. Ayrıntılı bilgi için bk. Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, 112; İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadis*, 178; Şâkir, *el-Bâisü'l-hâsis*, 95; Sehâvî, *Şerhu't-Takrîb*, 293; Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 330; Halit Özkan, “Vicâde”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/100; Rahmiye Hatiboğlu, *Hadis Alma ve Nakletme Yollarından Vicâde Yöntemi* (Yalova: Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015).

²⁰⁰ Cezâirî, *Tevcihü'n-nazar*, 1/242.

²⁰¹ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 6/34.

²⁰² Bu durumun bir örneği için bk. Üçüncü Bölüm, “Abdullah b. Ebû Evfâ → Sâlim Ebu'n-Nadr” başlığı.

²⁰³ Örnek bir rivayet için bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd*, 37/52.

Buhârî'nin Kaynakları isimli eserinin giriş kısmında buna dair bazı misaller bulunmaktadır.²⁰⁴

Sezgin, Âmir eş-Şa'bî (ö. 100/718 [?]) ve Atâ b. Ebû Rabâh'ın (ö. 114/732) Hz. Ali'den rivayetlerini mükâtebe olarak adlandırmıştır.²⁰⁵ Fakat bu rivayetler vicâde metodu dâhilinde değerlendirilmelidir. Çünkü bu iki râvinin Hz. Ali'den rivayetleri, Şu'be b. Haccâc'ın tespitine göre vicâdeye daha uygundur.²⁰⁶ Bu eserdeki diğer bir misal de şöyledir: Abdullah b. Amr'a ait hadislerin, torunları Şu'ayb ve Amr tarafından elde edilmesi kitâbet olarak ifade edilmiştir.²⁰⁷ Fakat bu torunların dedelerinden aktardıkları rivayetlerin vicâde olduğu birçok âlim tarafından ifade edilmiştir.²⁰⁸

2. Rihle İle İlişkisi

Hadis öğrenme metotları dâhilinde en sağlam bilginin, semâ' ve kırâat yöntemleriyle elde edildiği bilinmektedir. Bu sebeple birçok âlim yüzyıllar boyunca müşahede ve müşâfeheye dayalı ilim elde etmek için uzun mesafeler kat ederek sayısız şeyhe ulaşmıştır. Rihle olarak isimlendirilen bu faaliyetin hadis tarihindeki yeri tartışmasız olsa da rihle, ilim öğreniminde yegâne yöntem değildir. Bu faaliyete alternatif olarak görülen kitâbet, mahiyet itibariyle ondan düşük olsa da uzak bölgelerdeki birçok âlimi bir nevi yan yana getirmiş ve aralarında rivayet bağı kurmayı başarmıştır.²⁰⁹

²⁰⁴ “Rivayet Literatürünün Gelişimi” şeklinde başlıklandırılan giriş kısmı esere 2001 sonrasında dâhil edilmiştir (M. Fuat Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları* (Ankara: Otto Yayınları, 2012), 23-50). Sezgin, burada (s. 30) kitâbetin vicâdeyle belirgin bir farklılığının olmadığını dile getirmiştir. Fakat bu kavramlardan biri makbul, diğeri ise merdûd bir tahammül yolu olduğundan birbirinden ayırt edilmeleri daha doğru olacaktır.

²⁰⁵ Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, 30.

²⁰⁶ Şu'be bu tespitinde vicâdeyi “min kitâbihi” tabiri ile ifade eder (Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Ebî Hâtim er-Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dil* (Haydarâbâd: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmâniyye, 1271/1952), 1/130).

²⁰⁷ Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, 30.

²⁰⁸ Yahyâ b. Maîn, *et-Târîh*, 4/462; Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askânî, *Tehzibü't-Tehzib* (Haydarâbâd: Matbaatü Dâireti'l-Maârifî'n-Nizâmiyye, 1326), 8/49, 54.

²⁰⁹ Touati, *Ortaçağ'da İslam ve Seyahat*, 90.

Kitâbet metodunun yaygınlaşmasının önemli nedenleri arasında rihlelerin meşakkatli olması, uzun sürmesi ve rihle için her zaman imkân bulunmaması gibi hususlar sayılabilir.²¹⁰ Bazı muhaddislerin meşakkatten kaçma, ilme himmeti azaltma, ilmi kolay yoldan elde etme gibi nedenlerden dolayı ilim geleneğinde kitâbet gibi bir yöntemin rihleye alternatif olarak yer edinmemesi gerektiğini dile getirdikleri de olmuştur.²¹¹ Bu bağlamda dile getirilen “*şayet icâzet ve kitâbete izin verilirse rihle ortadan kalkar*”²¹² ifadesinin yersiz olmadığı söylenebilir.

Fakat kitâbet her ne kadar rihleye oranla kolaylık sağlayan bir metot şeklinde yaygınlaşsa da hadis tarihinde rihlenin sarsılmaz bir yerinin olduğunu belirtmek gerekir. Nitekim ilk dönemden hicrî IX. asrın sonlarına kadar rihle faaliyetlerinin devam ettiği görülür.²¹³ Kitâbetin yaygınlaşması rihlelerin azalmasına kısmen sebep olmuş olsa da²¹⁴ rihlenin tamamen önüne geçememiştir.²¹⁵ Nitekim rivayet eserlerine bakıldığında semâ’ ve kırâatle tahammül edilen hadislerin oranı kitâbet metoduyla alınanlardan haylice fazladır.²¹⁶

Kitâbet, talebeliğine devam ettiği şeyhin huzurundan ayırlamayan veya farklı bir mazeret sebebiyle rihleye çıkamayan kimseler için kaçınılmaz bir metot olmuştur. Bu metodu kul-

²¹⁰ İbn Rüşeyd, *es-Senenü'l-ebyen*, 75.

²¹¹ Muhammed Muhammed Ebû Zehv, *el-Hadîs ve'l-muhaddisîn* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1404/1984), 437.

²¹² Mâverdî, *el-Hâvî*, 1/25; 16/90.

²¹³ Halit Özkan, *Memlûklülerin Son Asrında Hadis* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2014), 157-159.

²¹⁴ Touati, *Ortaçağ'da İslam ve Seyahat*, 90-94.

²¹⁵ Dokuzuncu asrın büyük âlimlerinden Irâkî ve İbn Hacer'in birçok bölgeye rihle yaptığı bilinmektedir. Bk. Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdîrahmân es-Sehâvî, *ed-Dav'ül-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi'* (Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hayât, ts.), 2/37; 4/172-173.

²¹⁶ Üçüncü bölümde Kütüb-i Sitte eserlerinde kitâbetle tahammül edilen hadislerin sayısı belirlenmeye çalışılacaktır. Oradaki sayıma göre semâ' ve kırâate oranla kitâbetle tahammül edilen hadislerin oranı görülecektir. Bk. Üçüncü Bölüm, “Kütüb-i Sitte’de Kitâbetle Hadis Rivayeti” başlığı.

lanmakla talebe hem işlerinden geri kalmamış hem de binlerce mil kat etmeden başka şeyhlerden de istifade etme imkânı elde etmiştir.²¹⁷

Kitâbet metodunun her râvi tarafından kullanılmaması gerektiği vurgulanmakla birlikte şu kimseler bundan istisna edilmiştir: Bulunduğu muhitten dışarı çıkamayan, ailesini geçindirme zorunluluğu olan, mesleğinin meşakkatı kendisini rihleden alıkoyan ve aşırı uzun yol gibi özür durumuna sahip olanlar.²¹⁸

3. Kâdı Mektuplarıyla İlişkisi

Fıkıhta bir uygulama olan kâdının diğer bir kâdıya yazdığı mektup, hadis usûlündeki kitâbet metoduna birçok yönüyle benzemektedir. Bu benzerlik, hadis ilminde rivayetlerin, fıkıhta ise hükümlerin bir bölgeden başka bir bölgeye mektupla nakledilmesinden kaynaklanmaktadır.²¹⁹

Görünürde bu uygulamalar aynı işleve sahip olsalar da fıkıh ve hadis ilmi arasındaki şehâdet ve rivayet ayrımları iki disiplinin işleyişlerini farklılaştırmaktadır. Bu farklılığın temelinde fıkıhın şehâdet, hadis de rivayet üzerine bina edilmesi yatmaktadır.²²⁰ Bu açıdan fıkıhtaki şâhitlik en az iki kişiyle sıhhat bulmaktayken hadis rivayetinde miktar önemli değildir. Böyle bir ayrımın neticesinde fikhî bir hüküm başka bir bölgeye en

²¹⁷ Ebû Tâhir Sadrüddîn Ahmed b. Muhammed es-Silefî, *el-Vecîz fî zikri'l-mücâz ve'l-mücîz*, thk. Muhammed Hayr el-Bikâî (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1411/1991), 57; Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır ez-Zerkeşî, *en-Nüket alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh*, thk. Zeynelâbidîn b. Muhammed Belâ Furayc (Riyad: Edvâü's-Selef, 1419/1998), 2/510.

²¹⁸ Zerkeşî, *en-Nüket*, 2/510.

²¹⁹ Kâdının diğer bir kâdıya yazdığı mektuplar ile muhaddislerin mektupları; yazılış şekli, mühürlenmesi gibi birçok ortak yönüyle mahiyet olarak birbirine benzemektedir. Ayrıntı için bk. Ebû İbrâhîm İsmâîl b. Yahyâ el-Müzenî, *Muhtasarü'l-Müzenî (Şâfiî, el-Ümm içinde)* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1410/1990), 8/409.

²²⁰ Fıkıh ve hadis ilimleri arasındaki diğer farklılıklar için bk. Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdris el-Karâfî, *el-Furûk (Envârü'l-burûk fî envâi'l-furûk)*, thk. Halîl el-Mansûr (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1998), 1/12-34.

az iki kişinin şâhitliğiyle intikal edebilir.²²¹ İşte bu şart, hadis ilminde lüzumu olmayan bir kıstas olarak değerlendirilmiştir.²²²

Fıkıhla hadis ilmi arasında var olan bu ince ayrımı önemsemeyen bazı âlimler hadis mektuplarının da en az iki kişiyle iletilmesini şart koşturmuştur. Fakat bu görüş asr-ı saâdetteki uygulamalara muhalif olması sebebiyle itibara alınmamıştır.²²³

D. Bölüm Değerlendirmesi

Birinci bölümde ortaya konan veriler, kitâbetin sonradan geliştirilmiş bir rivayet tekniği olmadığını, köklerini Hz. Peygamber'in mektuplarından alan ve sahâbe, tâbiîn ve sonraki nesiller boyunca kesintisiz sürdürülen bir uygulama olduğunu göstermektedir. Ahkâm içeren ve muhtevasıyla amel edilmesi istenen bu mektupların ümmet nezdinde dinî belge değeri taşıması, İslâm ilim geleneğinde yazıya başlangıçtan itibaren itimat edildiğine işaret eder. Bu açıdan Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in hadis tedvinine dair çekincelerini yazılı hadis aktarımına karşı bir tavır olarak okumak isabetli değildir; zira aynı halifeler ahkâma dair hükümleri bizzat mektuplarla göndermişlerdir. Ha-

²²¹ Müzenî, *Muhtasar-ül-Müzenî*, 8/409; Zerkeşî, *el-Bahr-ül-muhît*, 6/322.

²²² Hz. Peygamber (sav.) Kısra'ya bir kişi vasıtasıyla mektubunu göndermiştir. Kısra ise bunun Hz. Peygamber tarafından gönderildiğini ne inkâr etmiş ne de bu hususta bir şüphe duymuştur. Bu sebeple rivayetlerin kitâbetle nakledilmesinde kendisine güvenilen bir kimsenin mektubu adresine ulaştırması yeterli görülmüştür. Bk. Ebû'l-Hasen Ali b. Halef İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhîm (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, ts.), 1/147.

²²³ Merdâvî, *et-Tahbîr*, 5/2058, 2069; Muhammed Enverşâh el-Keşmîrî, *Feyz-ül-bârî alâ Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Muhammed Bedr Âlem el-Mîretî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1426/2005), 1/247. Yalnızca yazı, inkâr edilen davalarda hüküm için yeterli delil sayılmamaktadır. Örneğin bir adam başka bir adama 1000 dinar borç verdiğine dair yazılı bir senedi elinde bulundursa borçlu olan da bunu inkâr etse yazının burada davayı güçlendirebilecek bir değeri yoktur. Fakat diğer muamelat türlerinden olan talâk, nikâh ve ıtk konularında yazı hüccet sayılmaktadır. (Keşmîrî, *Feyz-ül-bârî*, 1/247). Hanefilere göre kâdının diğer bir kâdiya yazdığı mektupta aranan şartlar ve konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî el-Cessâs, *Şerhu Muhtasarî't-Tahâvî*, thk. İsmetullah İnâyetullah Muhammed vd. (Medine: Dâru'l-Beşâirî'l-İslâmiyye - Dâru's-Serrâc, 1431/2010), 8/5-136.

dislerin yazılmasına dair tartışmalar sürerken mektupla hadis gönderilmesinin herhangi bir itiraza konu olmaması da dikkat çekicidir.

Kavramın tarihî seyri, uygulamanın isimlendirmeden çok önce var olduğunu ortaya koymaktadır. Uzun süre “ketebe iley-ye” gibi fiil kalıplarıyla anılan hadis mektuplarının ancak hicrî IV. asırda “mükâtebe/kitâbet” adıyla ıstılahlaşması, tahammül ve edâ terminolojisinin pratiğin ardından şekillendiğini gösterir. Kelimenin “karşılıklı yazışma” anlamının, yazılı bir soruya yine yazılı olarak cevap verilmesi şeklindeki uygulamayla örtüşmesi de ıstılahın lügat anlamıyla irtibatlı olarak oluştuğunu düşündürmektedir.

Kitâbet tarifindeki “huzur” kaydına farklı anlamlar yüklenmesi, bazı müelliflerin kitâbeti münâveleden kesin çizgilerle ayırma çabasından kaynaklanmıştır. Vicâdeyle benzerliği ise zaman zaman vicâde rivayetlerinin kitâbet olarak algılanmasına yol açmıştır. Bu iki metodu birbirinden ayıran temel ölçü, hadis nakletme maksadı ve mektubun belirli bir kişiye hitaben yazılmış olmasıdır. Rihleyi sekteye uğrattığı yönündeki eleştiriler kısmen haklı görülse de kitâbet rihlenin yerini almamış, onu tamamlayan ve mazeret sahiplerine imkan tanıyan bir yol olmuştur. Bu tarihî ve kavramsal zemin, kitâbetin hadis usûlündeki yerinin incelendiği bir sonraki bölümün dayanağını oluşturmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

HADİS USÛLÜNDE KİTÂBET

A. Hadis Usûlünde Kitâbet, Çeşitleri ve Lafızları

Hadisin tahammül ve edâ yollarından biri olan kitâbet icâzetli ve icâzetsiz şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Bu bağlamda kitâbetin makbul bir tahammül yolu olup olmadığı işlenerek kitâbetin şartları, kısımları ve edâ lafızları hadis usulü çerçevesinde incelenecektir.

1. Hadis Usûlünde Kitâbet

a. Kitâbetin Kabulü İçin Öngörülen Bazı Hususlar

Kitâbetin kabulü için bazı hususların dikkate alınması gerektiği ifade edilmiştir. Bunlar:

- Mektubun mühürlü olması,
- Mektubu taşıyan kişinin güvenilir olması,
- Mektubu alan kişinin kâtibin yazısını bilmesi/tanınması,
- Mektubun gönderileceği kişinin mektubu almaya ehil olması,
- Mektubun tahrif edildiğine dair herhangi bir endişenin olmaması şeklinde özetlenebilir.²²⁴

Bu maddelerden her birinin bütün hadis mektuplaşmalarında tahakkuk etmediği ehline malumdur. Bunun nedeni ise bir maddenin bazen diğer bir maddenin yerini tutabilir nitelikte olmasıdır. Konunun daha iyi anlaşılması için maddelerin ayrı ayrı incelenmesi faydalı olacaktır.

(1) Mektubun Mühürlü Olması

²²⁴ Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh İbn Abdilber en-Nemerî, *Câmi'u beyâni'l-ilm ve fazlih*, thk. Ebû'l-Eşbâl ez-Züheyri (Dammâm: Dâru İbni'l-Cevzi, 1414/1994), 2/1159; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 1/155; Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, 2/297.

Mektubun mühürlenmesindeki²²⁵ en önemli gerekçelerden biri, yazarının kim olduğunu belirtmekten bir diğeri de mektubun tahrife maruz kalmasını önlemektir.²²⁶

Bazı âlimler imza maksadıyla kullanılan mühürle birlikte mektubun çözülemeyecek şekilde bağlanmasını da tavsiye etmişlerdir.²²⁷ Buna benzer bir mektup türünü zikredek olursak; Hz. Peygamber'in (sav.) Cülednâoğullarına gönderdiği İslâm'a davet mektubundan Amr b. Âs (ra.) bahsederken "mektubun mührünün sökölmesi" tabirini kullanmaktadır.²²⁸ Bu ifade, mührün sadece imza maksatlı olmadığını göstermektedir.

Hadis mektuplarının mühürlenmesini muhaddislerin tamamı şart koşmamıştır. Bazılarına göre mektubun güvenilir bir şahıs aracılığıyla gönderilmesi mühür ihtiyacını ortadan kaldırmaktadır.²²⁹ Yine de hadis mektuplarının mühürlenmesi, en doğru/sahih yöntem olarak kabul edilir.²³⁰

Mektuplarda kullanılan mühürlerin üzerlerinde bazen mühür sahibinin isminin yazıldığı, bazen de dua cümlesine benzer ibarelerin nakşedildiği görölmektedir. Örneğin; Hz. Peygamber'in (sav.) mühründe "محمد رسول الله" yazılı iken,²³¹ Hz. Ebû

²²⁵ Mektuplarda mührün kullanımı Çin'de ve Japonya'da milattan önce bilinmekteydi (A'zamî, "Yazı ve Vahiy Kâtipleri", 1/159).

²²⁶ Hz. Peygamber (sav.), meliklere mektup göndermek istediğinde sahâbe mektupların mühürlenmesini tavsiye etmiştir (Buhârî, "İlim", 7). Meliklerin yalnızca mühürlü mektupları okumalarının birinci sebebi mektubun kime ait olduğunu belirlemek, ikincisi mektubun tahrif edilip edilmediğini kontrol etmek, üçüncüsü ise mektuptaki bilgilerin başkalarının eline geçmesini engellemektir. Bu sebeple hadiste bahsi geçen mührün mektubun dışına vurulan ve bilgilerin gizli kalmasını sağlayan bir mühür olduğu düşünölür. Bk. İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, 1/148; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 2/44.

²²⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 2/118. Mektupların üç farklı şekilde mühürlendiğine dair bilgi için bk. Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ*, 6/356-358, 361.

²²⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 1/201.

²²⁹ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 1/156; Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, 2/297.

²³⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 2/118.

²³¹ Enes b. Mâlik'in (ra.) nakline göre Hz. Peygamber'in mührü üç satırda nakşedilmişti. Birinci satırda "Muhammed", ikincisinde "Resûl" ve üçüncüsünde de "Allah" lafzı yazmaktaydı (Buhârî, "Farz", 3). Resûlullah'ın mührü yanında olmadığına mektupları parmak basarak mühürlendiği de olmuştur (Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fi temyizi's-sahâbe*,

Bekir'in mührüne²³² “يَعْمُ الْقَادِرُ اللَّهُ” ve Hz. Ömer'in mührüne de “كفى بالموت واعظًا” ibareleri nakşedilmişti.²³³ Ebû Hanîfe'nin mühür nakışı ise; “قُلْ الْحَيْرُ وَالْأَفْسَكْتُ” şeklinde olduğu rivayet edilir.²³⁴ Kuteybe b. Saîd'in babası Saîd'in mühründe ise “اللَّهُ وَلِي سَعِيدٍ” ifadesi yazılı idi. Bu mühürü oğlu Kuteybe de kullanmaya devam etmiştir.²³⁵ Mâlik b. Enes'in mühründe de “حَسْبِيَ اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ” yazılmıştı.²³⁶ Bu misallerden anlaşıldığına göre mühür nakışlarında mühür sahiplerinin isimlerinin yazılması da şart değildir.²³⁷

(2) Mektubu Taşıyan Kişinin Güvenilir Olması

Mektubu taşıyan kişinin ismi isnada (râvî silsilesine) yansımadığından bu kişinin güvenilir olması gerekmektedir. Çünkü mektup ancak bu aracı vesilesiyle sahibine düzgünce ulaşabilir.²³⁸

Mektubu gönderen, aracıya/postacıya her ne kadar güvence de mektubu alan kişi aracıyı tanımadığından dolayı güven hususunda bir problem yaşayabilir. Bu takdirde kitâbettteki diğer şartlar devreye girer. Mesela; mektup sahibinin yazısının tanınması, mektubun herhangi bir tahrife maruz kalıp kalmadığının incelenmesi veya mektubun mühürlü teslim alınması gibi.²³⁹ Şayet söz konusu olan aracı, mektubu gönderenin ve alanın ta-

thk. Âdil Ahmed Abdülmecûd - Ali Muhammed Muavvaz (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415), 4/318). Ayrıca bu mühür Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın (hilafetinin ilk altı yılında) kullandığı bilinmektedir. Bk. Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ*, 6/353-354.

²³² Bunun haricinde “عبد ذليل لرب جليل” yazdığı da söylenmiştir. Bk. Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh İbn Abdilber en-Nemerî, *el-İstî'âb fî ma'rîfeti'l-ashâb*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1412/1992), 3/977.

²³³ İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, 3/1146; Keşmîrî, *Feyzü'l-bârî*, 1/248.

²³⁴ Keşmîrî, *Feyzü'l-bârî*, 1/248.

²³⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 2/119.

²³⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 2/120.

²³⁷ Keşmîrî, *Feyzü'l-bârî*, 1/248. Hz. Ali (İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/22), Ebû Ubeyde b. Cerrâh (İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/315), Enes b. Mâlik (İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 7/13) ve Abdullah b. Ömer (İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 4/133) gibi ashâbdan birçok kimse'nin kendilerine has mühürleri olduğu bilinmektedir. Önemli şahsiyetlerden bazılarının mühür nakışları için bk. Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ*, 6/354-355.

²³⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 2/126-127; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 1/155.

²³⁹ Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, 2/497.

nıdığı güvenilir bir şahsiyetse bu şartlardan herhangi birine ihtiyaç duyulmaksızın mektup doğrudan kabul edilebilir.²⁴⁰

Konuyla irtibatlı olarak bazı âlimlerin mektubun şeyh tarafından yazıldığına dair iki kişinin şahitlik etmesini şart koştukları görülür. Fakat bu şartın fakihler tarafından kâdının diğer bir kâdıya yazdığı mektuplara kıyas edilerek ortaya konduğu bilinmektedir.²⁴¹ Bu sebeple hadisin kabulü için rivayet ilminin hiçbir dalında adet (sayı) aranmamış²⁴² aracı/postacının âdil/güvenilir olması yeterli görülmüştür.²⁴³

(3) Mektubu Alan Kişinin, Kâtibin Yazısını Bilmesi/Tanması

Şeyhin talebesine göndereceği mektubu ister şeyh kendisi isterse de kâtibi yazabilir. Mektubu alan talebenin de şeyhin -veya kâtibinin- yazısını tanması gerekir. Şayet yazı hattının kime ait olduğu çıkarılamamışsa mektubun mühürlü olması yeterli görülmüştür. Bu husus hem muhaddislerin hem de fakihlerin önemseydiği şartlar kapsamındadır.²⁴⁴

Gazzâlî'nin (ö. 505/1111), yazıların birbirine benzeyebileceği gerekçesiyle hattın tanınmasının önemli olmadığı yönündeki yargısı²⁴⁵ eleştirilmiştir. Buna, insanların kendilerine has yazı

²⁴⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 2/126-127.

²⁴¹ Merdâvî, *et-Tahbîr*, 5/2069.

²⁴² Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 1/503.

²⁴³ Merdâvî, *et-Tahbîr*, 5/2069. Mektubu ulaştırmanın âdil olması ve şeyhin yazısının tanınması, mektubun şeyh tarafından yazıldığına dair bir şahittir (Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, 2/497).

²⁴⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 2/111; Fahrüddîn Muhammed b. Ömer er-Râzî, *el-Mahsûl fi ilmi usûli'l-fıkḥ*, thk. Tâhâ Câbir Feyyâz el-Alvânî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1412/1992), 4/451; İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, 174; Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhît*, 6/321. Şeyhin hizmetindeki kâtibin mektubu yazmasında herhangi bir mahsur görülmemiştir. Fakat mektubu şeyhin kaleme alması daha uygundur. Şayet mektup kâtip tarafından yazıldıysa şeyhin; “*sana gönderilen bu mektubum falanca kâtibim tarafından yazılmıştır*” notunu düşerek göndermesi daha sahih bir yöntemdir. Herhangi bir not düşülmeden göndermesi de mümkündür. Bk. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 2/114; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 1/600.

²⁴⁵ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 131. Gazzâlî'nin yazı hattına itimat edilemeyeceğine dair görüşleri daha çok vicâdeyle alakalandırılabilir. Çünkü bu problemi gündeme getirirken “nüşa” ifadelerini daha ziyade kullandığı görülür. Ayrıntı için bk. “Kitâbetin Çeşitleri” başlığı.

karakterleri bulunduğu ve bu sebeple yazıların birbirine benze-meyeceği şeklinde cevap verilmiştir.²⁴⁶ Ayrıca hadis rivayetinde sağlanan genişlik sebebiyle yazıya itimat hususunda herhangi bir sorunun yaşanmadığı birçok âlim tarafından dile getirilir.²⁴⁷ Bu anlamda Şafî fakihlerinin kâdının diğer bir kâdıya gönder-diği mektuplar gibi yazılı belgeleri itibara almaları, yazıya gü-venilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.²⁴⁸

Diğer bir husus ise mektubun yazılışını görmeyen talebenin, kendisine ulaşan mektubu şeyhine nispet edebilmesi için en az zann-ı gâlib seviyesinde bir kanaate sahip olması gerektiğidir. Şayet bu seviyede bir yargıya ulaşamaz ise mektuptan istifade edemez.²⁴⁹ Zann-ı gâlible mektubu şeyhine nispet eden talebe için (muâırız bir delilin bilinmediği takdirde) mektuptaki hü-kümle amel etmesi vacip olur.²⁵⁰ Bu hususta naklî delil olarak “*Kim gece yatarsa vasiyetini yazıp da öyle uyusun*”²⁵¹ hadisi gös-terilebilir ki bu hadiste yazıya itimat edilmesi istenmiştir. Bu açıdan yazı, kâtibinin şahidi konumunda değerlendirilir.²⁵²

(4) Mektubun Gönderileceği Kişinin Mektubu Almaya Ehil Olması

Usûl kapsamında kitâbetle tahammül edilen bir hadisin makbul addedilmesi için mektubun tahrîfe uğratılmaksızın sa-hibine teslim edilmesi gerekmektedir. Bununla birlikte mektu-bu alan talebenin buradaki hadisleri hatasız bir şekilde okuma-sı da bir o kadar önemlidir.²⁵³

Okuma hatalarından kaynaklanan tashîflerin en büyük nedeni Arap yazısında nokta ve harekelerin özellikle ilk dö-

²⁴⁶ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, 174; Irâkî, *Şerhu't-Tefsîr ve't-tezkira*, 1/451; Sehâvî, *Şerhu't-Takrîb*, 288; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 1/600.

²⁴⁷ Zekerîyyâ el-Ensârî, *Fethu'l-bâkî*, 2/21.

²⁴⁸ Sehâvî, *Şerhu't-Takrîb*, 288.

²⁴⁹ Mektubu alan talebe, mektubun şeyhi tarafından yazılıp yazılmadığından şüphe ederse artık oradan hadis nakletmesi caiz değildir. Şüphenin olduğu mahalde rivayet söz konusu edilmez. Bk. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 2/125.

²⁵⁰ San'ânî, *Tavzihu'l-efkâr*, 2/209.

²⁵¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 8/43; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 6/445.

²⁵² San'ânî, *Tavzihu'l-efkâr*, 2/209.

²⁵³ Zerkeşî, *en-Nüket*, 2/530.

nemlerde tam olarak kullanılmaması olduğu söylenebilir.²⁵⁴ Bu problemin önüne geçmek için talebenin ilimde belli bir seviyeye ulaşması gerektiği bazı âlimler tarafından savunulmuştur. Bu açıdan ancak dinine ve rivayetlerine güvenilir, ilimde derinleşmiş, okurken hata yapma ihtimali asgarî düzeyde olan kimselere bu tür belgelerin verilmesi caiz görülmüştür.²⁵⁵

Mâlik b. Enes'in (ö. 179/795) anlattığı bir hâdis, bu hususu daha net açıklamaktadır: Yahya b. Saîd el-Ensârî (ö. 143/760) bir gün yanıma geldi ve bana; "*İbn Şihâb'dan birtakım hadisleri yazarmısın?*" dedi. Ben de istediği şeyleri yazdım ve kendisiyle karşılaştığımda yazdıklarımı ona teslim ettim. Sonra başka bir adam bana; "*Yazmış olduğun hadisleri ona okudun mu?*" diye sorduğunda ben de o adama; onun böyle bir şeye ihtiyacı olmadığını, bilakis benden bu hadisleri alıp doğrudan naklettığını söyledim.²⁵⁶ Rivayetten anlaşıldığına göre İmam Mâlik, Yahya b. Saîd'i anlayış sahibi ve işin uzmanı olarak vassfettiğinden onun, yazılı malzemeyi hocasından ayrıca semâ' veya kırâat yoluyla almasına ihtiyaç olmadığını dile getirmiştir.

(5) Mektubun Tahrîf Edildiğine Dair Herhangi Bir Endişenin Olmaması

Hadisler -gerek şifâhi gerek kitâbi olsun- nakledilirken dikkat edilmesi gereken en önemli husus, tahrifi ve tashîfi engellemektir. Bu sebeple kitâbet metodunda, gönderilen mektubun tahrife uğrayıp uğramadığının araştırılması en önemli şarttır. Tahrifi tespit edilen mektubun diğer şartları haiz olup olmadığı itibara alınmaksızın reddedilmesi gerekir.²⁵⁷ Esasen kitâbette aranan diğer şartların, bu hususun güvencesini sağlamak amacıyla öngörüldüğü söylenebilir.

²⁵⁴ Kitâbetle tahammül edilen bir rivayette vuku bulan okuma hatasına dair bir örnek için bk. "Kitâbetin Tashîfle İrtibatlandırılması" başlığı.

²⁵⁵ İbn Abdilber, *Câmi'u beyâni'l-ilm*, 2/1159; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 2/85, 132.

²⁵⁶ Rânehürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, 438.

²⁵⁷ Sehâvî, *Fethu'l-muğis*, 2/497.

b. Kitâbet – İttisâl İlişkisi

Tahammül ve edâ yolları, bir hadisin Hz. Peygamber'den (sav.) sonraki nesillere arada kopukluk olmaksızın (muttasıl) doğru bir şekilde aktarılmasını amaç edinir. Bu metotların beşincisi olarak zikredilen kitâbet de şeyh-talebe arasındaki irtibatı/ittisâli mektuplar aracılığıyla hükmen sağlamıştır.

Senedde ittisâl, bir hadisin sıhhatini belirlemedeki en önemli kıstaslardan biri sayılır.²⁵⁸ Bu açıdan muttasıl olmayan bir hadis -muhaddislerin ittifakıyla- zayıf kabul edilmiştir.²⁵⁹

Kitâbet metoduyla nakledilen bir hadisin şifâhi yollardan birine dayanmaması, zahirde rivayetin kopuk olabileceğini hatıra getirmektedir.²⁶⁰ Burada akla gelen sorulardan biri, muttasıllığın yalnızca şifâhi bilgiyle mi sağlanabileceği, yoksa icâzet gibi kitâbi bilgi kaynaklarıyla da gerçekleşip gerçekleşemeyeceğidir. Kitâbet ve muttasıllık arasındaki ilişki bu soru çerçevesinde genişletilebilir.

Burada öncelikle muttasıl hadisin mahiyeti konuşulmalıdır. Hadis usûlündeki tanımlamalara göre muttasıl hadis, “*Râvilerin şeyh-talebe irtibatı kurarak bir rivayeti senedin başından sonuna kadar arada kopukluk olmadan aktarmalarıdır*”²⁶¹ şeklinde tanımlanabilir. Fakat tanımlarda, şeyh-talebe arasında sağlanan bu irtibatın, her râvinin bir üst tabakadan hadis işitmesiyle (semâ') gerçekleştiği vurgulanmıştır.²⁶² Öyleyse muttasıllık için

²⁵⁸ Zira sahih hadis “*Âdil ve zâbit râvilerin kendileri gibi âdil ve zâbit râvilerden muttasıl olarak rivayet ettikleri şaz ve illetli olmayan hadis*” şeklinde tabir edilmiştir. Bk. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadis*, 44; Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. İbrâhîm İbn Cemâa, *el-Menhelü'r-revî fi muhtasari ulûmü'l-hadisî'n-nebevî*, thk. Muhyiddîn Abdurrahmân Ramazân (Dımaşk: Dârul-Fikr, 1406), 40; Irâkî, *Şerhu't-Tebîr* ve *t-tezkira*, 1/183; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 1/114.

²⁵⁹ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadis*, 51-76.

²⁶⁰ Attâr, kitâbetle nakledilen hadisler için; “semâ' cihetinden munkatı, kitâbet cihetinden muttasıl” ifadesini kullanır. Bk. *Gurerü'l-fevâid*, 321.

²⁶¹ Nevevî, *İrşâdü tullâbi'l-hakâik*, 75; İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 59; Sehâvî, *Şerhu't-Takrîb*, 86.

²⁶² İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadis*, 44; Nevevî, *İrşâdü tullâbi'l-hakâik*, 75; İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 59; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 1/280. Örneğin İbnü's-Salâh muttasıl kavramını şöyle tanımlamaktadır:

“هُوَ الَّذِي اتَّصَلَ إِسْنَادُهُ، فَكَانَ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْ رَوَاتِهِ قَدْ سَمِعَهُ مِنْ قَوْعِهِ، حَتَّى يَنْتَهِيَ إِلَى مُنْتَهَاهَا”

semâ' kaydının şart koşulması kitâbeti munkatı kabilinden saymayı mı gerektirmektedir?

Burada şu söylenebilir: “Râvinin diğer bir râviden semâ'ı olmak” kaydı hadislerin daha çok semâ' ve kırâate dayalı metotlarla nakledilmesiyle alakalıdır. Bundan dolayı semâ' kaydının genel bir ifade kabilinden tanımlara yansıdığı anlaşılmalıdır ki bu kayıtlar icâzet, münâvele ve kitâbet gibi metotlar da kastedilmiş olur. Yoksa “semâ” kaydını yalnızca semâ' ve kırâate tahsis edilmiş şeklinde görmek hadis ilmi açısından büyük bir probleme yol açacaktır.²⁶³

Bu durumu izah sadedinde İmam Mâlik'in (ö. 179/795) semâ' ile ilgili görüşünü nakletmek yerinde olacaktır. O semâ'ın üç şekilde anlaşılabilirliğini söyler. Birincisi; senin şeyhine hadis okuman, ikincisi; şeyhinin sana hadis okuması ve üçüncüsü de şeyhinin sana bir kitabını (veya yazılı bir belgesini) rivayet izniyle birlikte vermesidir.²⁶⁴ Bu doğrultuda bakıldığında muttasıllık tanımındaki “semâ” kaydı, semâ' ve kırâatin yanı sıra münâvele ve kitâbeti de kapsayan veciz bir ifade şeklinde tezahür eder.

Öte yandan senedin önemine dair vurgulanan cümlelerde de aynı anlayışı görmekteyiz.²⁶⁵ Örneğin Şu'be b. Haccâc'ın (ö. 160/776) «كُلُّ حَدِيثٍ لَيْسَ فِيهِ حَدَّثَنَا أَوْ أَخْبَرَنَا، فَهُوَ خَلٌّ وَبَقْلٌ» (*Haddesenâ ve ahberenâsıgasıyla nakledilmeyen bütün hadisler abur cuburdur*)²⁶⁶ sözü de zahiren hadislerin ancak semâ'a dayanarak rivayet edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Yine Şu'be'ye ait olduğu söylenen «فَلَانٌ عَنْ فَلَانٍ لَيْسَ بِحَدِيثٍ» (*Falancanın falancadan “an” sıgasıyla rivayet ettiği hadis -hakikatte- hadis değildir*)²⁶⁷ şeklinde ki izahatı da yukarıdaki ifadelerini teyit eder mahiyettedir. Yine

²⁶³ Sehâvî, *Şerhu't-Takrîb*, 86; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 1/280; Nüreddin İtr, *Menhecü'n-nakd fî ulûmi'l-hadis* (Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1430/2009), 348.

²⁶⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 2/93. İsmâil b. Ebû Uveys de İmam Mâlik'in bu sözlerine benzer bir şekilde semâ'ı tanımlamıştır. Bk. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 2/99.

²⁶⁵ Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, 517; Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed es-Sem'ânî, *Edebü'l-ımlâ ve'l-istimlâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1401/1981), 7.

²⁶⁶ Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, 517.

²⁶⁷ İbn Rüşeyd, *es-Senenü'l-ebyen*, 50; Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, 1/207.

benzer bir ifade olarak Atâ b. Ebû Rabâh'ın (ö. 114/732) “*İlim ancak semâ'dır*”²⁶⁸ sözü burada anılabilir.

Bu gibi kavillerden hadislerin ancak semâ'la (işıtmeye dayalı) tahammül edilmesi gerektiğine dair bir anlayış ortaya çıkabilir.²⁶⁹ Ancak pratikte Şu'be b. Haccâc'ın kitâbetle tahammül edilen hadisleri rivayet ettiği ve onları zayıf addetmediği görülmektedir.²⁷⁰ Aynı durum Atâ b. Ebû Rabâh (ö. 114/732) için de geçerlidir; onun bir hadisi kitâbet yoluyla edâ ettiği bilinmektedir.²⁷¹ Bu açıdan Atâ'nın ve Şu'be'nin (ö. 160/776) yukarıdaki sözleri ve pratikteki uygulamaları netice itibarıyla birbirine zıt gözükmektedir. Bu durum ise onların ya bu tür görüşlerden vazgeçtiklerini söylemeyi ya da onlara ait ifadelerin tevil edilmesini gerekli kılmaktadır.

Şu'be'nin sözlerini zahirine göre değerlendiren İmam Nevevî gibi birçok âlim bu ifadelerin bâtil ve icmâya muhalif olduğunu beyan etmiştir.²⁷² Çünkü ilk dönemlerden itibaren semâ' kadar yoğun olmasa da diğer tahammül yollarının kullanıldığı bilinmektedir.²⁷³ Konuyla ilgili olarak Ebû Zür'a er-Râzî (ö. 264/878); “*Şayet bu sözlerin mahiyeti ile amel edilecek olsaydı ilim yok olup giderdi*” demiştir.²⁷⁴ Bunun yanı sıra Şu'be'nin ilk zamanlarda

²⁶⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 2/82. Hatîb el-Bağdâdî'ye göre Atâ, hadisin kabul edilmesini ancak semâ' ile sınırlamış, icâzet gibi tali tahammül yollarını bunun dışında tutmuştur (Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 2/82). Fakat her ne kadar Atâ'nın yalnızca semâ'ı benimsediğine dair bir bilgi mevcutsa da onun Hz. Ali'den vicâde yoluyla yaptığı nakiller bu bilgiyle çelişmektedir (İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 1/130). Yine onun Yezîd b. Ebû Habîb'e (ö. 128/746) kitâbet yoluyla edâ ettiği bir hadis bunun başka bir delilidir. Bk. Buhârî, “Büyü”, 112.

²⁶⁹ Buna benzer cümlelerle bazı âlimlerin kitâbetin muttasıl/makbul bir tahammül yolu olmadığını dile getirdikleri görülür. “İcâzetsiz Kitâbet” başlığı altında konuya temas edilecektir.

²⁷⁰ Şu'be'nin bu metotla talep ettiği bir hadis için bk. İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 1/133. Yine onun “an” sigalarıyla naklettiği hadisler için bk. Buhârî, “Menâkıb”, 11; Müslim, “İmâre”, 48.

²⁷¹ Buhârî, “Büyü”, 112; bk. Üçüncü Bölüm, “Atâ b. Ebû Rabâh → Yezîd b. Ebû Habîb” başlığı.

²⁷² Nevevî, *el-Minhâc*, 1/128; Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, 1/207; Cezâirî, *Tevcihü'n-nazar*, 2/707.

²⁷³ San'ânî, *Tavzihu'l-efkâr*, 2/208.

²⁷⁴ Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, 2/224.

yukarıdaki ifadelerin zahiriyle amel ettiği fakat girdiği ilmî mü-nazaralar neticesinde bu görüşünden caydığı da söylenmiştir.²⁷⁵

Bu sözler farklı şekillerde de yorumlanabilir niteliktedir. Örneğin; bu tür sözlerin isnadın önemini vurgulamak üzere söylenmiş veciz ifadelerden başka bir şey olamayacağı da ifade edilmiştir.²⁷⁶ Yine bu cümlelerin râvileri tedlîsten sakındırmak maksadıyla sarf edildiği beyan edilmiştir.²⁷⁷ Aksi halde hem icâ-zet gibi metotlarla hadis rivayet edilip hem de bu sözlerin zahi-riyle amel etmek büyük bir çelişki olurdu.²⁷⁸

Kitâbetin kabul edilmeyeceğine (makbul bir tahammül yolu olmadığına) dair daha sarih ifadeler de bulunmaktadır. Ör-neğin; İbrâhim b. İshâk el-Harbî (ö. 281/894)²⁷⁹ ve Mâverdî (ö. 450/1058) münâvele ve kitâbetin herhangi bir şey ifade etmedi-ğini açıkça belirtmişlerdir.²⁸⁰

Yine İmam Cüveynî (ö. 478/1085) mektubu taşıyanın ismi zikredilmeksizin yazılı malzemeye nispet edilen bütün hadisle-rin munkatı olduğunu söylemiştir.²⁸¹

Kitâbetle alınan hadislerin munkatı olduğunu belirten di-ğer bir âlim ise Ebü'l-Hasen İbnü'l-Kattân'dır (ö. 628/1231). Her ne kadar bazı hadis usûlü eserlerinde onun sadece icâzetsiz

²⁷⁵ İbn Rüşeyd, *es-Senenü'l-ebyen*, 50; İbn Receb, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, 2/587.

²⁷⁶ Zerkeşî, *en-Nüket*, 2/82.

²⁷⁷ İbn 'Adî, Şu'be'nin bu ifadelerini tedlîsten sakındırmak maksadıyla söyledi-ğini ima etmektedir. Bk. *el-Kâmil*, 1/107.

²⁷⁸ Şu'be b. Haccâc'ın ifade ettiği şekliyle bazı âlimler semâ' harici metotların ka-bul edilmeyeceği yönünde bir söylem geliştirmişlerdir. Fakat bu görüş, tarihî vakalara ve uygulanagelen yöntemlere aykırıdır (İbn Receb, *Şerhu İleli't-Tir-mizî*, 2/587).

²⁷⁹ Ali Sever, *Dehlizden Tasnife Bir Ömür İbrahim Harbi ve Hadis İlmine Katkıları* (Bursa: Emin Yayınları, 2023), 115-117.

²⁸⁰ Mâverdî, *el-Hâvî*, 1/25; 16/90; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 2/83. Bazı usûlcüler Mâverdî'nin sadece icâzetsiz kitâbeti kabul etmediğini söylemiştir (Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, 2/504; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 1/597). Fakat bu iddia onun ken-di ifadelerine aykırıdır; zira Mâverdî kitâbeti tamamen reddettiğini sarih bir dille ifade etmektedir.

²⁸¹ İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâli Abdülmelik b. Abdillâh el-Cüveynî, *Nihâye-tü'l-matlab fî dirâyeti'l-mezheb*, thk. Abdülazîm Mahmûd ed-Dîb (Beyrut: Dâ-ru'l-Minhâc, 1428/2007), 1/21; Attâr, *Gurerü'l-fevâid*, 321; Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhîd*, 6/323.

kitâbeti kabul etmediğine dair birtakım kayıtlara rastlansa da²⁸² kitâbeti külliye kabul etmediği kendi ifadelerinden daha net bir şekilde anlaşılmaktadır.²⁸³

Kitâbetin muttasıl bir tahammül yolu olamayacağına dair bazı gerekçeler de sunulmuştur. Bunlar; kitâbetin okuma hatalarına sebep olabileceği, ilimde ehil olmayan kimselerin hadis rivayetine cüret edebileceği ve ilmin yok olup rihle faaliyetlerinin de son bulacağı gibi gerekçelerdir.²⁸⁴

Netice olarak Hatîb el-Bağdâdî bu meselede şöyle bir itirazı dile getirir:

“Münâvele ve kitâbetle tahammül edilen hadisler bazı kimseler tarafından munkatı’ addedilmiştir. Munkatı’ rivayetlerin zayıf olma sebebi ise hadisin kimden tahammül edildiği bilinmediğinden dolayıdır. Fakat burada icâzet (mektubu) verenin ve kendisine icâzet (mektup) verilenin adâleti ve zaptı bilinmekteyken nasıl olur da bu tür rivayetler meçhul hükmünde değerlendirilir.”²⁸⁵

c. Râvilerin Kitâbet Metoduyla Hadis Tahammülü

(1) *Yalnızca Kitâbet Metoduyla Hadis Tahammülünde Bulunan Râviler*

Kitâbetin teorik zemininin yanında, hocalarından yalnızca bu metotla hadis tahammül eden râvilerin uygulamalarını görmek meselenin ehemmiyetini daha açık bir şekilde ortaya koyacaktır.

Metodu bu şekliyle kullanan râvilerin istisna kabul edilecek bir sayıda olmadıklarını göstermek maksadıyla şeyh-talebe ilişkisi içerisinde isimlerini uzun bir liste halinde sıralayacağız.²⁸⁶

²⁸² Sehâvî, *Fethu’l-muğîs*, 2/504.

²⁸³ Ebü’l-Hasen Ali b. Muhammed İbnü’l-Kattân el-Fâsî, *Beyânü’l-vehm ve’l-ihâm el-vâkıyn fî Kitâbi’l-Ahkâm*, thk. el-Hüseyn Âyet Saîd (Riyad: Dâru Tayba, 1418/1997), 2/538, 541.

²⁸⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 2/82-86.

²⁸⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 2/86. “Yazı iki dilden (anlatım şeklinden) biridir” denilerek kitâbetin semâ’ gibi olduğuna vurgu yapılmıştır. Bk. Merdâvî, *et-Tahbîr*, 5/2066.

²⁸⁶ Buradaki isim listesi sadece Kütüb-i Sitte râvileriyle sınırlı değildir.

Ayrıca ismi zikredilecek râvilerin bir kısmı hadis aldığı şeyhlerini hiç görmemiş de olabilmektedir. Vakianın bu şekilde olması kitâbet metodunun hadis rivayetinde kullanımını görmek açısından önemli bir noktadır.

Sahâbe neslinden birbirlerinden yalnızca mektuplaşma yoluyla hadis nakledenler:

Enes b. Mâlik'in (ö. 93/711-12) Zeyd b. Erkam'dan (ö. 68/688),²⁸⁷ Amr b. Utbe b. Ferkad (ö. 71/690) da Sübey'a bnt. Hâris'ten sadece kitâbet metoduyla hadis naklettiği tespit edilmiştir.²⁸⁸

Sonraki tabakalarda ise durum şöyledir:

Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe (ö. 94-8/712-16), Ömer b. Abdullah el-Kuraşî'den,²⁸⁹ Katâde b. Diâme (ö. 117/735) de hocası Habîb b. Sâlim el-Ensârî'den (ö. 101/720) yalnızca kitâbetle hadis almıştır.²⁹⁰

Ebû İmrân el-Cevnî (Abdûlmelik b. Habîb) (ö. 128/746) hocası Abdullah b. Rabâh el-Ensârî'den (ö. 90/709)²⁹¹ Ebu'n-Nadr (ö. 129/747)²⁹² da Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12) ve Abdullah b. Ebû Evfâ'dan (ö. 86/705) sadece kitâbet metoduyla hadis tahammül etmiştir.²⁹³

Abdûlmelik b. Tufeyl el-Cezerî, Ömer b. Abdülaziz'den,²⁹⁴ Yezîd b. Ebû Habîb el-Mısırî (ö. 128/746) ve Ca'fer b. Rabî'a b. Şü-

²⁸⁷ İki sahâbenin aralarındaki irtibata dair bk. Üçüncü Bölüm, "Zeyd b. Erkam → Enes b. Mâlik" başlığı.

²⁸⁸ Ebû'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdîrrahmân el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâ'ir-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1403/1983), 3/353; 35/193.

²⁸⁹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 21/408.

²⁹⁰ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 5/374; 23/499. Katâde kitâbetle aldığı bu hadisi bir seferinde de Sâlim b. Urfuta vasıtasıyla Habîb b. Sâlim'den almıştır. Bu durumda İbn Sâlim'le hem hocası vasıtasıyla hem de kitâbetle vasıtasız olarak bağlantı kurduğunu görmekteyiz. Bk. Ebû Dâvûd, "Hudûd", 27.

²⁹¹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 18/298.

²⁹² Zehebî, *Siyer*, 6/7.

²⁹³ Dârekutnî, *el-İlzâmât ve't-Tettebbu'*, 305; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 14/316; Ebû Said Salâhuddîn Halîl b. Keykeldî el-Alâî, *Câmi'u't-tahsîl fî ahkâmî'l-merâsîl*, thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1407/1986), 180.

²⁹⁴ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 21/435.

rahbîl (ö. 136/754) de İbn Şihâb ez-Zührî'den (ö. 124/742) sadece kitâbetle hadis nakletmiştir.²⁹⁵

Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778) de bu metotla Muhammed b. Abdurrahman el-Kûfî'den (ö. 161/777) hadis nakletmiştir.²⁹⁶

Kitâbet metodunu kullanmakla meşhur olan Leys b. Sa'd (ö. 175/791) birçok muhaddis ve fakihle bu metot vesilesiyle bilgi alışverişinde bulunmuştur.²⁹⁷ Kendilerinden hiç hadis işitmediği halde kitâbet yoluyla hadis aldığı başlıca hocaları şunlardır:

Abdullah b. Ömer el-Ömerî (ö. 172/789),²⁹⁸ Bükeyr b. Abdullah el-Eşec (ö. 120/738)²⁹⁹ ve Ubeydullah b. Ebû Ca'fer (ö. 132/750).³⁰⁰

²⁹⁵ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *el-İlel ve ma'rifetü'r-ricâl*, thk. Vasiyullah b. Muhammed Abbâs (Riyad: Dâru'l-Hânî, 1422/2001), 1/538; Ebû Dâvûd, "Büyû", 88; İbn Ebû Hâtim, *el-İlel*, 2/257; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 26/427, 430.

²⁹⁶ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 25/595.

²⁹⁷ Leys b. Sa'd'ın bazı uygulamaları ve hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Şükrü Özen, "Leys b. Sa'd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/164-168.

²⁹⁸ Alâî, *Câmi'u't-tahsil*, 260; İbn Hacer, *Tağlîku't-ta'lik*, 2/73. Râvinin tam ismi; Abdullah b. Ömer b. Hafs b. Âsım b. Ömer b. Hattâb'dır. Hicrî 171 yılında vefat etmiştir. Tebe-i tâbiînin büyüklerindendir (Zehebî, *Siyer*, 7/339). Leys ondan kitâbetle aldığı hadisleri "an" sigasıyla nakletmiştir. Bk. Tirmizî, "Salât", 258.

²⁹⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 2/124. Tam ismi; Bükeyr b. Abdullah b. el-Eşec'tir. Hicrî 120'de vefat etmiştir. Tabiînin küçüklerinden olup kendisine Ebû Yûsuf el-Kurâşî de denmiştir. Bk. Zehebî, *Siyer*, 6/170. Ahmed b. Hanbel, Leys'in Bükeyr'den 30 küsur kadar rivayetinin semâ olduğunu belirtmiştir. (Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, 2/318; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl fî nakdi'r-ricâl*, thk. Alî Muhammed el-Becâvî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1382/1963), 3/423.) Fakat Ebu'l-Velîd et-Tayâlisî (ö. 227/842) -Leys'in talebesi olması bakımından (Zehebî, *Siyer*, 10/342) onu daha iyi tanıdığını söylemek gerekir ki- hocası Leys'in Bükeyr'den hiç hadis dinlemediğini bizzat kendisinden işittiğini ifade etmiştir. Hatîb el-Bağdâdî de aynı şekilde Leys'in Bükeyr'den rivayetlerini kitâbet kabul etmektedir (*el-Kifâye*, 2/124). Ahmed b. Hanbel'in, Leys'in Bükeyr'den rivayetlerini semâ' olarak nitelemesinin sebebi, Leys'in bu rivayetleri "haddesenî" sigasıyla aktarması olabilir. Nitekim Ahmed b. Hanbel'in bu görüşüne delil olarak Leys'in Bükeyr'den rivayetlerinin "haddesenî Bükeyr" şeklinde olmasını gösterdiği görülmektedir.

³⁰⁰ Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Ebî Hâtim er-Râzî, *el-Merâsîl*, thk. Şükrullah Ni'metullah Kücânî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1397), 180. Leys, Ubeydullah'tan hiç hadis dinlemediğini, lakin mektuplar vasıtasıyla ondan hadis naklettiğini kendisi dile getirmiştir (Buhârî, "Gusûl", 27, "Zekât", 52, "Muzâra'a", 15, "Tabir", 10; Müslim, "Zekât", 104; İbn Mâce, "Lükata", 8, "İtk", 11; Nesâî, "Zekât", 85, "İtk", 3, "Beyat", 36). Durum böyle olduğu halde Leys on-

İbn Lehîa (ö. 174/790) Yahya b. Saîd el-Ensârî'den (ö. 143/760) şifâhi yolla hadis alamamasına rağmen kitâbetle hadis nakletmiştir.³⁰¹

Hasan b. Muhammed el-Harrânî (ö. 210/825) hocası Muhammed b. Seleme en-Nasîbî'den,³⁰² Leys b. Âsım (Ebû Zûrâre el-Mısrî) (ö. 211/826) hocası Ebû Hayra er-Ru'aynî'den (ö. 135/752) kitâbetle hadis aktarmıştır.³⁰³ Yine Ahmed b. Abdülvehhâb el-Havtî'nin (ö. 279/892) Velîd b. Hammâd er-Ramlî (ö. 300/912 [?]) ismindeki râviyle irtibatı kitâbet yoluyla olmuştur.³⁰⁴

Yusuf b. Âsım er-Râzî, Süveyd b. Nasr el-Mervezî'den (ö. 240/854),³⁰⁵ meşhur muhaddislerden Ebû Zûr'a er-Râzî (ö. 264/878), Abdülvehhâb b. Necde el-Hûtî'den (ö. 232/846),³⁰⁶ Hişâm b. Âmir es-Selemî (ö. 245/859) de hocası Rişdîn b. Sa'd el-Mehrî'den (ö. 188/803),³⁰⁷ Hasan b. Abdülaziz (ö. 257/870) hocası Damra b. Rabî'a el-Filistî'nî'den (ö. 202/817)³⁰⁸ ve yine meşhur muhaddislerden Ebû Dâvûd (ö. 275/889), hocası Hüseyin b. Hureys el-Mervezî'den (ö. 244/859) sadece bu metotla hadis tahammül etmiştir.³⁰⁹

Ebû Hâtım er-Râzî (ö. 277/890) hocası Mûsâ b. Ebû'l-Cârûd'dan,³¹⁰ İbn Ebû Hâtım er-Râzî (ö. 327/938) de Ebu'l-Hasen er-Ramlî'den (ö. 261/874) sadece kitâbetle hadis nakletmiştir.³¹¹

Ebû Zûr'a er-Râzî'nin (ö. 264/878) geniş bir coğrafyaya rihle yaptığı bilinmektedir.³¹² Seyahatleri çok olmasına rağmen za-

dan naklettiği hadislerde kitâbete delalet eden sigalar yerine “an” sigasını kullanmıştır.

³⁰¹ İbn Ebû Hâtım, *el-İlel*, 2/609.

³⁰² Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 6/306.

³⁰³ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 24/289.

³⁰⁴ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 1/397.

³⁰⁵ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 12/273.

³⁰⁶ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 18/520.

³⁰⁷ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 9/193.

³⁰⁸ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 13/318.

³⁰⁹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 11/360.

³¹⁰ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 29/41.

³¹¹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 20/455.

³¹² Ebû Zûr'a; Irak, Şam, Cezîra ve Hicâz gibi bölgelere rihlelerde bulunmuştur. Bk. Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, 23.

manının birçok meşhur âlimiyle görüşme fırsatı bulamamıştır. Onlarla bir şekilde irtibat kurmak maksadıyla bu şeyhlere mektuplar göndermiştir. Bazı şeyhlerle de talebesi Saîd el-Berdeî (ö. 292/905)³¹³ vasıtasıyla iletişime geçmiş ve onlardan hadis tahammülünde bulunmuştur. Kitâbetle hadis tahammül ettiği bazı şeyhlerinin isimleri ise; Ahmed b. Hafs en-Neysâbü'rî (ö. 258/871),³¹⁴ Ahmed b. Yûsuf el-Ezdî (ö. 264/877),³¹⁵ İbrâhim b. Âmir el-İsfehânî (ö. 260/873)³¹⁶ şeklindedir.³¹⁷

İbn Ebû Hâtîm'in de birçok hocasından kitâbet metoduyla hadis tahammül ettiği tespit edilmiştir.³¹⁸

Taberânî (ö. 360/971) de hocası Hilâl b. Alâ'dan (ö. 280/893)³¹⁹ ve Osman b. Abdullah el-Antâkî'den (ö. 281/894) kitâbetle nakilde bulunmuştur.³²⁰

Hatîb el-Bağdâdî de kendi zamanında Bağdat'a gelmesine rağmen Ebu'l-Hasen Muhammed el-Cevalîkî (ö. 431/1039) ile mülâki olamadığından ondan bütün rivayetlerini kitâbet yoluyla aldığını belirtmiştir.³²¹

Müteahhir dönem âlimlerinden Ebû Sa'd es-Sem'ânî'nin (ö. 562/1166) de görmediği bazı şeyhlerinden kitâbet yoluyla hadis aldığı bilinmektedir.³²²

(2) Semâ'ı Olmakla Birlikte Kitâbetle de Hadis Tahammül Eden Râviler

³¹³ Zehebî, *Siyer*, 14/77-78.

³¹⁴ İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 2/48.

³¹⁵ İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 2/81.

³¹⁶ İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 2/116.

³¹⁷ Sa'dî el-Hâşimî, *Ebû Zûr'a er-Râzî ve cühûdühû fi's-sünneti'n-nebeviyye* (Medine: el-Mektebetü'l-Arabiyyetü's-Suûdiyye, 1402/1982), 1/149-151. Ebû Zûr'a'nın kitâbet metoduyla hadis aldığı yaklaşık 13 kişinin listesi için bk. Hâşimî, *Ebû Zûr'a er-Râzî*, 1/151-153.

³¹⁸ Ayrıntı için bk. İbn Ebû Hâtîm, *el-İlel*, 1/264.

³¹⁹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 30/347.

³²⁰ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 19/420.

³²¹ Ebû Bekr Ahmed b. Alî el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1422/2002), 2/154-155.

³²² Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed es-Sem'ânî, *et-Tahbîr fi'l-Mu'cemi'l-kebir*, thk. Münîre Nâcî Sâlim (Bağdat: Riyâsetü Dîvânî'l-Evkâf, 1395/1975), 1/82; 1/269; 1/282. Burada sözü edilen hadislerin, tek tek rivayetler şeklinde olabileceği gibi belli kitapların icâzetiyle elde edilmiş hadisler de olabilir.

Burada birbirlerinden semâ'ı olan râvilerin kitâbet metoduyla da hadis tahammül etmelerine örnekler verilecektir. Kitâbetle tahammül edilen hadislerin birçoğu bu kısma dâhil olduğundan sadece belli örneklerle atıf yapmakla yetineceğiz.

Bu örneklerden bazıları şöyledir:

Abdullah b. Avn (ö. 151/768) hocası Nâfi'den (ö. 117/735) hem kitâbetle³²³ hem de semâ' yoluyla hadis tahammül etmiştir.³²⁴

Hişâm ed-Destüvâî (ö. 154/770) hocası Yahya b. Ebû Kesîr'den (ö. 129/747) semâ'en hadis almasıyla birlikte³²⁵ kitâbet yoluyla da hadis nakleder. Özellikle Buhârî'nin "Ezân" kitabında,³²⁶ Hişâm'ın bir hadisi hocasından sadece kitâbet yoluyla naklettiği bildirilmiştir.³²⁷

Leys b. Sa'd (ö. 175/791); Hâlid b. Yezîd el-Cumahî (ö. 139/756), Yahya b. Saîd el-Ensârî (ö. 143/760) ve Hişâm b. Urve'den (ö. 145/762) hem semâ'la³²⁸ hem de kitâbetle³²⁹ hadis rivayet etmiştir.³³⁰

Bazen aynı hadislerin senedlerinde, râvinin bir yerde "ben hocamdan (bu hadisi) kitâbetle aldım" dediğini farklı bir yerde de (aynı hocayı kastederek) "ben hocamdan semâ'en aldım" şeklinde dediğini görürüz. Bunun nedeni, râvinin şeyhini görmeden önce hadisi kitâbetle alıp aktarması, daha sonra ise mektupla aldığı bu hadisi şeyhinden doğrudan dinleyerek talebelere nakletmesidir.³³¹

2. Kitâbetin Çeşitleri

Hadis ilminde yazılı belgeler vasıtasıyla tahammül edilen bir rivayetin edâsı için aranan ve icâzet denilen özel izne göre

³²³ Buhârî, "İtk", 13.

³²⁴ Buhârî, "Şürût", 19.

³²⁵ Hişâm, Yahya b. Ebû Kesîr'den (ö. 129/747) "haddesenâ" ve "ahberenâ" sigalarıyla hadis nakletmiştir. Bk. Buhârî, "Mevâkît", 15, "Eşribe", 11; Müslim, "Müsâkât", 59.

³²⁶ Buhârî, "Ezan", 22.

³²⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, 1/544.

³²⁸ Buhârî, "Nikâh", 25.

³²⁹ Buhârî, "Menâkıb", 20.

³³⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 2/125.

³³¹ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 7/136.

kitâbetin icâzetli ve icâzetsiz şeklinde ikiye ayrıldığı görülmür.³³²

İlk dönemlerde hadislerin belirli olay ve ihtiyaçlar çerçevesinde nakledildiği bilinmektedir.³³³ Tedvîn dönemine gelindiğinde hadislerin nakledilişinde bazı farklılıklar ortaya çıkmış, rivayetlerin sistemli bir şekilde öğretilip nakledilmesi için özel izinler verilmeye başlanmıştır.³³⁴ Özellikle kitaplardan ve yazılı belgelerden (cüzler/mektuplar) nakilde bulunmak için rivayetlerin asıl sahibinden izin alınması şartı aranmaya başlanmıştır. Böylece hadislerin rivayetine dair özel bir izin anlamı taşıyan icâzet terimi ortaya çıkmıştır.

Bu sebeple başlangıçta herhangi bir izne istinat edilmeden nakledilen hadis mektupları³³⁵ tedvîn döneminde rivayet maksatları değişince icâzet kavramıyla birlikte zikredilmeye başlanmıştır. Bunun neticesinde icâzetli ve icâzetsiz kitâbet kavramlarının oluştuğu söylenebilir.

Bu çalışmada kitâbet ve icâzet ilişkisini icâzeti sarîh olan ve icâzeti sarîh olmayıp karineyle anlaşılan kitâbet şeklinde değerlendirmeyi uygun gördük. Bu ayrıma gitmemizdeki maksat ise icâzetli kitâbetin makbul bir tahammül yolu olduğunu söylerken icâzetsiz kitâbetin de mutlak bir şekilde reddedilemeyeceğini göstermektir. Zira kitâbetin kabulü için icâzet lafzının sözlü veya yazılı belirtilmesi şart değildir.

Kitâbet çeşitlerine girmeden önce yazılı belgelerin problemlili oluşundan dolayı bu metodun kabul edilmemesini öngören Ebû Hanîfe (ö. 150/767), Ebu'l-Hasen Mâverdî (ö. 450/1058) ve Cüveynî (ö. 478/1085) gibi âlimlere değinmek yerinde olacaktır.

³³² Sehâvî, *Şerhu't-Takrîb*, 286.

³³³ Bk. Kuzudişli, *Hadis Tarihi*, 44-52.

³³⁴ Bk. Kuzudişli, *Hadis Tarihi*, 103-112; Düzenli, *İcâzet ve Münâvele*, 62; Yücel, "Hadis İlminde Tarih Anlayışı", 272.

³³⁵ Örneğin sahâbîler arasındaki yazışmaların herhangi bir izne istinat edildiği görülmemektedir. Bk. "Sahâbe Döneminde İlmî Yazışmalar" başlığı ve Üçüncü Bölüm'deki "Sahâbenin Yazdığı Hadis Mektupları" başlıkları.

Ebû Hanîfe'ye göre yazılı belgenin mahiyetinin ne olduğunun bilinmemesi veya önceleri biliniyorken yazıldığı tarihten sonra unutulması o belgeyi geçersiz kılmaktadır. Bu sebeple Ebû Hanîfe'nin semâ' ve kırâat yoluyla tahammül edilmeyen hadisleri makbul görmediği söylenir.³³⁶

Yukarıda da geçtiği üzere Mâverdi'nin yazıya dair endişelerden dolayı kitâbet ve benzeri metotları kabul etmediği bilinmektedir.³³⁷ Aynı şekilde Cüveynî de bu endişeden dolayı kitâbeti kabul etmemiştir.³³⁸

Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) yazı gerekçesiyle kitâbeti kabul etmediğine gelince bunun daha çok vicâdeyle irtibatlandırılmasının doğru olduğunu düşünmekteyiz. Çünkü Gazzâlî, yazıya itimat edilmemesi gerektiğini vicâde kısmında dile getirmiştir.³³⁹ Bu sebeple kitâbeti tamamen reddettiğini ileri sürmek

³³⁶ Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed es-Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, thk. Ebû'l-Vefâ el-Efgânî (Haydarâbâd: Lecnetü İhyâi'l-Maârifî'n-Nu'mâniyye, ts.), 1/358. Mâverdi, râvinin belgede yazılanları unutmaması durumunda belgenin geçersiz olduğuna hükmeden Ebû Hanîfe'nin görüşünü eleştirmiştir. Ona göre, semâ' ve kırâatle öğrenilen ilmin yazıya geçirildikten sonra unutulmasında herhangi bir problem gözükmez. Asıl olan bilginin semâ' veya kırâate dayanmasıdır. Bk. Mâverdi, *el-Hâvî*, 1/25. Ebû Yusuf, İmam Muhammed ve İbn Ebû Leylâ'ya göre yazıya geçirilen bilgilerin unutulmasında herhangi bir kusurun söz konusu olmadığı da söylenmiştir. Bk. Serahsî, *Usûl*, 1/358. Ebû Hanîfe'nin yazılı belgeleri kabul etmemesinin gerekçelerinden biri de yazı hattının benzerliği ihtimalidir. Yazıların birbirine benzeyebilmesi ise belgelerin başkaları tarafından değiştirilme olasılığını gündeme getirir. Bu durum, sadece yazılı kaynaklara itimat edilmesinin diğer dinlerde tahrife yol açtığı düşüncesini akla getirmektedir. Bk. Mâverdi, *el-Hâvî*, 16/206; Serahsî, *Usûl*, 1/358.

³³⁷ Mâverdi, *el-Hâvî*, 1/25; 16/90, 206. Mâverdi'nin kitâbetle hadis tahammülünü kabul etmemesinin sebebi olarak yazıya duyduğu güvensizlik gösterilebilir. Çünkü o yazıya ancak hatırlamak maksadıyla bakılacağını, mücerret olarak yazılı belgeden ilim öğrenilemeyeceğini ifade etmiştir. Bk. Mâverdi, *el-Hâvî*, 1/25; 16/91. İbnü's-Salâh, Mâverdi'nin kitâbeti bir metot olarak kabul etmemesini ve bunun da Şâfi mezhebinin bir prensibi olduğunu söylemesini eleştirmiştir. Bk. Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Abdurrahmân İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfiyye*, thk. Muhyiddîn Ali Necîb (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1992), 2/639.

³³⁸ Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab*, 1/21; Attâr, *Gururü'l-fevâid*, 321; Zerkeşî, *el-Bah-rü'l-muhît*, 6/323.

³³⁹ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 131.

yerine³⁴⁰ onun, sadece icâzetsiz (icâzeti sarîh bir şekilde belirtilmeyen) kitâbeti kabul etmediğini söylemek daha isabetli bir görüş olacaktır.³⁴¹

Kitâbetin çeşitlerini şu başlıklar altında inceleyebiliriz.

a. İcâzetli Kitâbet

İstilahî olarak icâzetli kitâbet şöyle tanımlanır: “Şeyhin talebesine yazdığı herhangi bir hadisi rivayet etmesi için sarîh bir ifadeyle sözlü veya yazılı izin (icâzet) vermesidir.”³⁴²

Tanımda geçen sarîh lafzından kasıt: «أُجِزْتُ لَكَ مَا كَتَبْتَهُ إِلَيْكَ» (sana yazdığım hadisler için rivayet izni verdim) veya «أُجِزْتُ مَا كَتَبْتَ بِهِ إِلَيْكَ» (sana yazdıklarım için rivayet izni verdim) gibi ifadeler olabilir.³⁴³ Bunun yanı sıra şeyhin, bütün rivayetlerini nakletmesi için talebesine genel bir izin yazıp göndermesi de sarîh icâzet olarak değerlendirilebilir.³⁴⁴ Öyleyse kendisinde lafzî veya kitâbî icâzet (rivayet izni) söz konusu olmayan hadis mektupları, her ne kadar rivayet maksatlı gönderilse de bu kısma dâhil değildir.

Muhaddislere göre kitâbette en sahîh uygulama biçimi icâzetin açık bir dille ifade edilmesidir. Bu tür bir kitâbet -muhaddislerin ekseriyetine göre- kabul edilmekle birlikte sıhhat ve kuvvet bakımından da icâzetli münâveleye benzetilmiştir.³⁴⁵

³⁴⁰ Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, 2/508.

³⁴¹ Buna dair bir bilgi için bk. “İcâzetsiz Kitâbet” başlığı.

³⁴² Sehâvî, *Şerhu't-Takrîb*, 286; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 1/597; Zekerîyyâ el-Ensârî, *Fethu'l-bâkî*, 2/20.

³⁴³ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadis*, 173; Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, 2/498.

³⁴⁴ Müteahhirûn döneminde kitâbet anlayışı farklı bir uygulamayla da karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde hadislerin tek tek icâzeti yerine toplu icâzetler söz konusu olmuştur. Örneğin şeyh “bana ait olan bütün hadisleri rivayet etmen için sana izin veriyorum” şeklinde bir mektup kaleme alıp talebesine gönderebilirdi (Sem'ânî, *et-Tahbîr*, 1/71, 80, 280, 290, 360). Fakat bu tür bir uygulama mütekaddimûn döneminde görülmemektedir. Bk. Ali el-Kârî, *Şerhu Şerhi Nuhbe*, 678.

³⁴⁵ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadis*, 174; Irâkî, *Şerhu't-Tefsîr ve't-tezkira*, 1/449; Bîkâfî, *en-Nüketü'l-vefiyye*, 2/103; Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhîr*, 6/321; Zekerîyyâ el-Ensârî, *Fethu'l-bâkî*, 2/20; Sehâvî, *Şerhu't-Takrîb*, 286. Muhakkik âlimlerin başında yer alan Buhârî'nin (ö. 256/870) *es-Sahîh*'inde münâvele ve kitâbeti

İcâzet lafzı sarîh şekilde zikredilmiş olan bir hadis mektubunun örneği şöyledir: Ebû Bekir b. Ayyâş'ın (ö. 193/809) Yahya b. Yahya'ya (ö. 226/840) gönderdiği bir mektupta icâzet şöyle dile getirilmiştir:

“Ebû Bekir b. Ayyâş'tan Yahya b. Yahya'ya,
Bismillâhirrahmânirrahîm,
Selam üzerine olsun,

...

Ebû Usâme bana geldi ve bazı hadisleri senin için yazmamı söyledi. Sana gönderdiğim bu hadisleri oğlum senin için benden imlâ ederek yazdı. Bu hadisler isimlerini mektupta belirttiğim kişilerden sana havale ettiklerimdir. Bunları benden rivayet edebilirsin ...”³⁴⁶

b. İcâzetsiz Kitâbet

İcâzetsiz kitâbet: “Şeyhin talebesine yazdığı herhangi bir hadiste rivayet iznine (icâzete) değinmemesi” şeklinde tarif edilmiştir.³⁴⁷ Bu tanıma göre icâzeti sarîh bir şekilde ifade edilmeyen kitâbete, icâzetsiz kitâbet denilir.

Kitâbet metodunda icâzetin sarîh bir şekilde sözlü veya yazılı ifade edilmesini Ebû Bekir el-Berkânî (ö. 425/1034),³⁴⁸ Rûyânî (ö. 502/1108),³⁴⁹ Gazzâlî (ö. 505/1111)³⁵⁰ ve Âmidî (ö. 631/1233)³⁵¹ gibi âlimlerin şart koştuklarını görmekteyiz.

Genel itibarla şeyhin icâzet lafzını zikretmeksizin talebesine gönderdiği hadislerle (r) tam olarak neyi kastettiğinin anlaşılabilmesi, bu kısmın kabulünde bazı ihtilaflara sebep olmuş-

aynı başlıkta cem etmesi sebebiyle (“İlim”, 7) her iki metodu eşit gördüğü söylenmiştir. Bk. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 1/154; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 2/36.

³⁴⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 2/117.

³⁴⁷ Sehâvî, *Şerhu't-Takrîb*, 286.

³⁴⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 2/110.

³⁴⁹ Merdâvî, *et-Tahbîr*, 5/2066.

³⁵⁰ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 131.

³⁵¹ Ebû'l-Hasen Seyfüddîn Alî b. Ebî Alî el-Âmidî, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, thk. Abdürrezzâk Affî (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, ts.), 2/101; Irâkî, *Şerhu't-Tebssira ve't-tezkira*, 1/450; San'ânî, *Tavzihu'l-efkâr*, 2/208.

tur. Mesela; Gazzâlî'nin icâzetsiz kitâbeti kabul etmemesinin sebebi kısmen buna bağlıdır diyebiliriz. Çünkü onun, şeyhin “*Bu benim rivayetlerimendir*” diyerek belirttiği ilâmı³⁵² ve rivayet izni sarîh bir şekilde ifade edilmeyen münâveleyi de kabul etmediği bilinir.³⁵³ Bu sebeple Gazzâlî'nin icâzetsiz kitâbeti, ilâm kabilinden gördüğünü söylemek yanlış bir ifade olmasa gerektir.³⁵⁴

Ancak uygulamada icâzeti açıkça belirtilmediği halde makbul sayılan birçok kitâbet örneği bulunmaktadır.³⁵⁵ Bu sebeple sadece rivayet izninin sarîh olmaması bir hadisin sıhhatini engelleyen bir kıstas olarak görülmemelidir. Çünkü sözlü veya yazılı izni bulunmayan bir mektubun karineye bağlı olarak icâzetli/izinli olduğu anlaşılabilir. Uygulamalar neticesinde âlimlerin çoğunluğunun da kitâbeti bu şekilde değerlendirdikleri görülmür.³⁵⁶

Mesela; İbn Ebû Sebra (ö. 111/729), Eyyûb es-Sahtiyânî (ö. 131/748), Mansûr (ö. 132/750), Leys b. Sa'd (ö. 175/791), Buhârî

³⁵² Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 131.

³⁵³ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 131.

³⁵⁴ Gazzâlî'nin (icâzetli) kitâbet metodunu kabul ettiği, eserinde yer alan haberlerin tercih edilmesi meselesinde semâ' ve kitâbeti kıyaslamasından da anlaşılabilir. Burada semâ'nın kitâbetten daha güçlü bir metot olduğunu belirtmiş ve kitâbette hataların semâ'a göre daha fazla olabileceğini ifade etmiştir (*el-Müstasfâ*, 377). Şayet kitâbeti makbul bir metot görmeseydi böyle bir karşılaştırmanın herhangi bir anlamı olmazdı. Ayrıca, Gazzâlî'nin yalnızca icâzetsiz kitâbeti kabul etmediğini dile getiren diğer bir eser için bk. Attâr, *Gurerü'l-fevâid*, 321.

³⁵⁵ Bu maksatla birçok musannif ve râvi icâzete dair herhangi bir vurgu yapmaksızın “ketebe ileyye fülân” gibi sigalarla hadis nakletmişlerdir. Çünkü buralarda lafzen söylenmiş icâzetten daha çok manaca/karineyle anlaşılan icâzet önemsenmiştir (Hâkim, *Ma'rifetü ulûmi'l-hadis*, 717; Irâkî, *Şerhu't-Teb-sura ve't-tezkira*, 1/452; Zekerîyyâ el-Ensârî, *Fethu'l-bâkî*, 2/20, 22). Sarîh izni bulunmayan hadislerin nakledilebileceği ehline âşikardır. Bk. Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, 90; İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadis*, 174; Bikâ'î, *en-Nüketü'l-vefiyye*, 2/103; Sehâvî, *Şerhu't-Takrib*, 287; Ahmed Naim, *Tecrid-i Sarîh Mukaddimesi*, 441.

³⁵⁶ Zekerîyyâ el-Ensârî, *Fethu'l-bâkî*, 2/20. Bu açıdan kitâbette, rivayet hakkı için sarîh bir icâzetin kullanılıp kullanılmamasından öte hadisi yazan şeyhin bununla neyi kastettiğini tespit etmek daha önemlidir. Kitâbetin bu şekilde değerlendirilmesi daha doğru neticelere ulaştıracaktır.

(ö. 256/870),³⁵⁷ Ebû Abdullâh el-Muhâmîlî (ö. 330/941),³⁵⁸ Ebû Hâmid el-İsferâyînî (ö. 406/1016), Beyhakî (ö. 458/1066),³⁵⁹ Ebû'l-Muzaffer es-Sem'ânî (ö. 489/1096),³⁶⁰ ve Fahreddîn er-Râzî (ö. 606/1210)³⁶¹ gibi mütekaddimûn ve müteahhirûn döneminde yaşamış birçok âlimin ismi burada zikredilebilir.³⁶² Bu açıdan tekrar ifade etmek gerekirse; icâzetsiz kitâbet kavramı sadece lafzî veya kitâbî olarak sarîh bir izne bağlanmamış bir tür şeklinde değerlendirilmelidir. Yoksa rivayet izninden (icâzetinden) menedilmiş şeklinde anlaşılması hatalı olacaktır.³⁶³

İcâzet lafızları telaffuz edilmeden gönderilen mektupların amacını tespit etmek, bu kısmın daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

Öncelikle şeyhin herhangi bir talebesine hadis yazıp göndermesi karine itibarıyla rivayet izni sayılır. Çünkü hadislerin talebeye gönderilmesindeki nihai amaç, onların başkalarına aktarılmasıdır.³⁶⁴ Ayrıca şeyhin gönderdiği mektuplar genellikle kendisine sorulan hadislerden oluştuğundan, şeyhin bu soruları yanıtlayıp göndermesi de rivayet izni için güçlü bir kari-

³⁵⁷ Buhârî, ilgili bab başlığı altında ("İlim", 7) Hz. Osman'ın Mushafları çoğaltıp diğer beldelere göndermesinin icâzetli kitâbete delil olduğunu belirtmek istemiştir. Bk. Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, 2/504.

³⁵⁸ Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, 88.

³⁵⁹ Beyhakî, *el-Medhal*, 423; Sehâvî, *Şerhu't-Takrîb*, 287.

³⁶⁰ Muhammed İdrîs el-Kandehlevî, *Minhatü'l-muğîs fî şerhi Elfıyyeti'l-İrâkî fi'l-hadîs*, thk. Sâcid Abdurrahmân es-Sâdîkî (Beyrut: Dâru'l-Beşâir'l-İslâmiyye, 1433/2012), 489.

³⁶¹ Râzî, *el-Mahsûl*, 4/451. Râzî'ye göre talebe, mektubun şeyhten geldiğine ve yazının şeyhe (veya kâtibine) ait olduğuna kanaat getirirse risâledeki hadis icâzetli kabul edilir.

³⁶² İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, 173; Irâkî, *Şerhu't-Tefsîr ve't-tezkira*, 1/449-450; İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 127; Sehâvî, *Şerhu't-Takrîb*, 287; Zekerıyyâ el-Ensârî, *Fethu'l-bâkî*, 2/20-21.

³⁶³ Hadis usûlû eserlerinde bu olguyu destekleyecek ibâreler bulunmaktadır. Örneğin; bu kısım, icâzetten tecrîd edilmiş, icâzet lafzı zikredilmemiş kitâbet gibi unvanlarla karşımıza çıkmaktadır. Bu isimlendirmenin, rivayet hakkı bulunmayan kitâbet şeklinde algılanması hatalı olacaktır. Örnek kullanımlar için bk. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, 173; Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, 2/501.

³⁶⁴ Ali el-Kârî bu hususta şöyle der: "Mektubun talebeye gönderilmesi icâzetin farklı bir çeşididir." Bk. *Şerhu Şerhi Nuhbe*, 386.

ne sayılır.³⁶⁵ Bu açıdan icâzeti sarîh şekilde ifade edilmeyen bir mektupta asıl sorgulanması gereken husus, mektubun kim tarafından yazıldığı ve güvenli bir şekilde ulaşıp ulaşmadığıdır.³⁶⁶

Bu konuyla ilgili Râmezhürmüzî'nin câlib-i dikkat bir açıklaması şöyledir:

“Sağlamlığı tespit edilen bir mektubun icâzeti, sözlü olarak elde edilmiş gibidir. Çünkü gönderilen mektuptan ancak rivayet kastedilir. Örneğin; dil insanın kalbinde olan düşünce ve arzuları ortaya çıkaran bir uzuvdur. Kalpte var olan düşünceler ise sadece dille izhar olmayıp birtakım işaretler ve remzler yoluyla da ifade edilebilir. Bu açıdan rivayet iznine mâni olan bir kariye bulunmadığı sürece kitâbetin icâzeti risâlenin gönderilmesiyle elde edilmiş demektir.

Kişinin niyetinin sadece dille anlaşılmadığı da Hz. Peygamber'den (sav.) nakledilen bir hadiste şöyle geçmektedir: “*Efen-dimiz (sav.) bir cariye; “Rabbin nerede?” diye sordu. Cârîye de cevap olarak gökyüzünü işaret etti.*”³⁶⁷ Bu rivayette olduğu gibi Resûlullah (sav.) cariye'nin şehâdeti için el işaretini yeterli görmüş ve ayrıca dil ile ikrarı talep etmemiştir.”³⁶⁸

Ayrıca orada bulunmayan (gaip) birine hadis yazmanın ihbâr manası taşıdığı da söylenmiştir. Hatta bazı âlimler, mektubun şeyhe aidiyetini ve tahrif edilmediğini tespit ettiklerinde aldıkları bu mektupların “semâ” niteliği taşıdığını belirtmişlerdir. Bu anlamda icâzet lafızlarının burada önemli olmadığı vurgulanır.³⁶⁹

³⁶⁵ Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, 88.

³⁶⁶ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, 174; Ali el-Kârî, *Şerhu Şerhi Nuhbe*, 684, 386. Kâdî İyâz: “*Talebenin, şeyhin yazısını tanuması en güçlü icâzettir*” der. Bk. *el-İlmâ'*, 88.

³⁶⁷ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, 9/176.

³⁶⁸ Râmezhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsil*, 452-453; Hatib el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 2/125-126.

³⁶⁹ Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, 88; Bikâ'î, *en-Nüketü'l-vefiyye*, 2/103; San'ânî, *Tavzîhu'l-efkâr*, 2/208; Kandehevî, *Minhatü'l-muğîs*, 488, 490. “Yazı iki dilden (iki anlatım şeklinden) biridir” denilerek kitâbetin makbul bir metot olduğuna vurgu yapılmış hatta semâ' gibidir de denilmiştir. Bk. Merdâvî, *et-Tahbîr*, 5/2066.

3. Kitâbetin Tahammül ve Edâ Lafızları

Hadis rivayet geleneğinde, belli bir dönemden sonra hadislerin tahammül edilme şeklini ifade eden sigaların kullanılmaya başlandığı görülür.³⁷⁰ Kitâbetle tahammül edilen rivayetlerde ise ilk dönemlerden itibaren -genellikle- “ketebe ilâ” lafzı sene- de yansımıştır.

Hız. Peygamber (sav.) ile Abdullah b. Ukeym ve Ömer b. Hat-tâb (ra.) ile Ebû Osman en-Nehdî arasındaki rivayetlerin edâsı “ketebe” kaydı zikredilerek gerçekleşmiştir.³⁷¹ Fakat bu durum bütün hadis rivayet tarihi için geçerli değildir. Örneğin kitâbetle tahammül edilmesine rağmen “ahberenî”, “haddesenî” ve “an” gibi lafızlarla edâ edilen birçok rivayetin varlığı bilinmektedir.³⁷²

a. Kitâbet Metoduna Lafzen Delalet Eden Sigalar

Kitâbette muhaddislerin kabul ettiği belli başlı edâ lafızları, “ketebe ileyye fülân”,³⁷³ “ketebe ileyye fülân bi-hattihî”,³⁷⁴ “kete-be lenâ fülân”, “ahberanî bihî mükâtebeten”, “ahberenâ kitâbeten”, “haddesenî fülân kitâbeten”³⁷⁵ ve “icâzetem mükâtebeten”³⁷⁶

³⁷⁰ İlk dönemlerde “semi’tü”, “haddesenâ” gibi lafızlara az rastlanırken isnadlar daha çok “an” ve “kâle” lafızlarıyla oluşturulmaktaydı.

³⁷¹ Buhârî, “Zekât”, 34, 37, 38, “Libas”, 25, “Deavât”, 18; Müslim, “Libas”, 12; Ebû Dâvûd, “Libas”, 43; İbn Mâce, “Zekât”, 10; Nesâî, “Fera”, 6. Bu döneme dair ayrıntılı bilgi için “Sahâbe Döneminde İlmi Yazışmalar” başlığına bakınız.

³⁷² Bk. Buhârî, “Tefsîr”, En’âm 6; Müslim, “Müsâkât”, 71; Ebû Dâvûd, “Büyû”, 66; Ebû’l-Kâsım Süleymân b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu’cemü’l-’evsat*, thk. Târik b. İvazullah b. Muhammed (Kahire: Dâru’l-Haremeyn, 1415/1995), 8/294.

³⁷³ Silefî, *el-Vecîz*, 59, 60; Hâkim hocalarından gördüğü muamelenin bu şekilde olduğunu ve kendisinin de bunu kabul ettiğini belirtmiştir. Bk. Irâkî, *Şer-hu’t-Tebşira ve’t-tezkira*, 1/452.

³⁷⁴ Ahmed b. Hanbel’in yazıp Ali b. Medînî’ye (ö. 234/848-49) gönderdiği bir mektubu İbn Medînî bu şekilde aktarmıştır. Bk. Ebû Ahmed Abdullah b. Adî el-Cürcânî, *el-Kâmil fi du’afâi’r-ricâl*, thk. Abdülfettâh Ebû Sünne vd. (Beyrut: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1418/1997), 1/212.

³⁷⁵ Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü’l-fâsil*, 450; Hâkim, *Ma’rifetü ulûmi’l-hadis*, 717; Kâdî İyâz, *el-İlmâ*, 90; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 2/121; Nevevî, *el-Minhâc*, 14/45; Irâkî, *Şerhu’t-Tebşira ve’t-tezkira*, 1/452; Zekeriyâ el-Ensârî, *Fet-hu’l-bâkî*, 2/22; San’ânî, *Tavzihu’l-efkâr*, 2/209.

³⁷⁶ Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/287.

gibi “ke-te-be” kök filinden türeyen kalıplardır. Kitâbet lafızları rivayet metinleri içerisinde de görülebilir. Örneğin Hz. Ömer’in bir mektubu aktarılırken râvî «أَتَانَا كِتَابَ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ» (Ömer b. Hattâb’ın mektubu bize ulaştı...) ³⁷⁷ şeklinde bir ifadeyle bu duruma temas etmiştir. ³⁷⁸

Kitâbetle aldığı hadislerde bu lafızlara riayet eden râviler itinalı ve titiz kişiler olarak nitelendirilir. ³⁷⁹ Ayrıca râvinin -kendine has bir edâ lafzı edinmesi dışında- “haddesenâ” ve “semi’tü” gibi doğrudan semâ’ ve kırâate delalet edecek sigaları kullanması caiz görülmemiştir. ³⁸⁰ Çünkü bu lafızlar, hem lügat hem de âlimlerin âdet edindikleri kullanım cihetinden kitâbet metoduyla ifade etmede eksik kalmaktadır. ³⁸¹ Özellikle icâzet ve kitâbet metoduyla alınan bir hadis neredeyse hiçbir kimse tarafından “semi’tü” sigasıyla aktarılmamıştır. ³⁸²

Tahammül ve edâ yollarını ifade eden lafızlar içerisinde “ke-tebe ileyye” ve “haddesenî kitâbeten” gibi kitâbete delalet eden sigaların mertebeye yedinci sırada yer aldığı görülmektedir. ³⁸³

b. Kitâbet Metodunda Kullanılan Diğer Sigalar

Bir önceki başlıkta bu metodun edâsında kitâbete has sigaların kullanıldığı vurgulanmış olsa da farklı lafızların da benimsendiği görülmektedir. Bunun en meşhur örneği; Mansûr (ö.

³⁷⁷ Buhârî, “Cizye”, 1. Ayrıca bk. Üçüncü Bölüm, “Hz. Ömer b. Hattâb’ın Mektuplaşmaları” başlığı.

³⁷⁸ Metinde “كِتَابَ” şeklinde geçen kitâbet lafzı örnekleri için bk. Buhârî, “Libâs”, 25; Tirmizî, “Libâs”, 7.

³⁷⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 2/121.

³⁸⁰ “Haddesenâ” gibi sigalar, şifahi bir sözü dinlemek hissini uyandırdığından kitâbi bilgilerde bu tür sigaların kullanılması uygun görülmemiştir. Bk. Gaz-zâlî, *el-Müstasfâ*, 131.

³⁸¹ Râzî, *el-Mahsûl*, 4/451.

³⁸² Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 2/44; İbnü’s-Salâh, *Ulûmü’l-hadis*, 133.

³⁸³ Mertebeye bakımından sıralamanın bir kısmı şöyledir: İlk sırada “semi’tü” ve “haddesenî” lafızları yer alırken ikinci sırada “ahberanî”, “kara’tü aleyh” lafızları bulunmaktadır. Üçüncü mertebeye ise; “kuri’e aleyhi ve ene esme’uhu” lafzıdır. Sıralama bu şekilde metotların mevsukiyetine göre devam eder. Bk. Münâvî, *el-Yevâkit ve’l-dürer*, 2/288-289.

132/750) ve Leys b. Sa'd'ın (ö. 175/791) kendilerine has “haddesenâ” ve “ahberenâ” gibi aslen semâ’ ve kırâati andıran lafızları bu metotta kullanmayı tercih etmiş olmalarıdır.³⁸⁴ Ayrıca, Leys b. Sa'd'ın ve Mansûr'un “haddesenî” lafzını bu metotta kullanmaları bir ithama sebebiyet vermemiştir. Çünkü genel usul gereği büyük imamların kendilerine has ıstılahlaştırdığı lafızlarda veya terimlerde herhangi bir töhmetin söz konusu olmadığı malumdur.³⁸⁵ Onların bu uygulamayı tercih ettiğini dile getiren en güzel örnek ise şudur: Şu'be b. Haccâc, Mansûr b. Mu'temir'e; “*Bana yazdığın hadisleri tahdîs (haddesenî) edeyim mi?*” diye sorduğu zaman “*Sana yazdığımda tahdîs etmiş olmuyor muyum?*” demiştir. Yine Şu'be (ö. 160/776), Eyyûb es-Sahtiyânî (ö. 131/748) ile karşılaştığında aynı soruya farklı bir cevap almamıştır. Bu sebeple Eyyûb, Şu'be ve Mansûr b. Mu'temir'in kitâbet metoduyla tahammül ettikleri bir hadisi aktarırken “haddesenâ” lafzını kullanmaları³⁸⁶ olası bir durumdur.

Bunun yanı sıra İbnü'l-Esîr, ismi zikredilen âlimlerin ilim anlayışlarını şu şekilde yorumlamıştır:

“Bu âlimler bir hadisi şifâhen işitmekle kitaptan bakıp nakletmek arasında bir fark gözetmemişlerdir. Onlara göre, kontrol maksatlı hadislerin kitaplara yazılıp unutma durumunda da oradan bakılıp tekrar nasıl aktarılıyorsa -ki bu “haddesenâ” gibi lafızlarla aktarılmaktadır- kitâbetle gönderilen hadislerin durumu da böyledir.”³⁸⁷

Leys b. Sa'd'ın bu hususi uygulamasını somut verilerle izah edelim: Leys, Bükeyr b. Abdullah'tan (ö. 120/738) yalnızca kitâbetle hadis tahammül etmesine rağmen³⁸⁸ ondan aldığı bir-

³⁸⁴ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadis*, 174; Irâkî, *Şerhu't-Tebşıra ve't-tezkira*, 1/451; Sehâvî, *Şerhu't-Takrîb*, 289.

³⁸⁵ İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Abdülmelik b. Abdillâh el-Cüveynî, *el-Burhân fî usûli'l-fıkıh*, thk. Salâh b. Muhammed b. Uveyda (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1418/1997), 1/248.

³⁸⁶ Rânehürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, 439; Hâkim, *Ma'rifetü ulûmi'l-hadis*, 718; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 2/114, 123; Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, 89; İbn Receb, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, 525; Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, 2/502.

³⁸⁷ İbnü'l-Esîr, *Câmi'u'l-usûl*, 1/87.

³⁸⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 2/124.

takım rivayetlerde “haddesenâ”³⁸⁹ lafzını kullanmıştır.³⁹⁰ Yine Yahya b. Saîd el-Ensârî (ö. 143/760) ve Hişâm’dan (ö. 145/762) gelen bazı hadis mektuplarını “haddesenî” tabiriyle aktardığı görülür.³⁹¹

Kitâbet metodunu çokça kullanan Bükeyr b. Abdullah b. el-Eşec (ö. 120/738), Eyyûb es-Sahtiyânî (ö. 131/748),³⁹² Ubeydullah b. Ebû Ca’fer (ö. 132/750), Hâlid b. Yezîd (ö. 139/756), Yahya b. Saîd el-Ensârî (ö. 143/760), Hişâm b. Urve (ö. 145/762), İbn Cüreyc (ö. 150/767),³⁹³ Abdullah b. Ömer el-Ömerî (ö. 172/789) ve Mâlik b. Enes (ö. 179/795)³⁹⁴ kitâbetle aldıkları hadisleri genellikle tahdîs (haddesenî) lafızlarıyla rivayet ettikleri görülür.³⁹⁵

Bu metotta “ke-te-be” kök filinden türetilen sigalar haricinde “ihbâr” (ahberanî), “tahdîs” (haddesenî), “kâle”,³⁹⁶ “an”³⁹⁷

³⁸⁹ Nesâî, “Müzâra’a”, 1, “Amelü’l-yevm”, 175. İbn Ebû Şeybe’nin *Musannef* isimli eserinde “ahberenâ” sigasıyla Leys’in Bükeyr’den rivayet ettiği (4/265) görülür.

³⁹⁰ Hatîb el-Bağdâdî’nin, Leys’in Bükeyr’den naklettiği her hadiste “tahdîs” sigasını kullandığına dair ifadeleri (Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 2/124) genelleme niteliğindedir. Çünkü Leys’in *Sahîhayn* ve diğer hadis eserlerinde Bükeyr’den naklettiği rivayetleri çoğunlukla “an” sigasıyla getirdiğini görmekteyiz. Bk. Buhârî, “Cihâd”, 149, “Libâs”, 92; Müslim, “Libâs”, 85, “Zekât”, 112, “Müsâkât”, 18.

³⁹¹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 2/125; İbn Receb, *Şerhu İleli’t-Tirmizî*, 525. Leys’in kâtibi Ebû Sâlih’in (ö. 223/838) naklettiğine göre; ilmin yazılması meselesi Leys’e sorulduğunda o, bunun caiz olduğunu ve bu konuda geniş davrandığını ifade ederdi. Bk. Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü’l-fâsil*, 440.

³⁹² Eyyûb es-Sahtiyânî (ö. 131/748), Ya’lâ b. Hakîm’den (ö. 121/738) rivayette bulunurken kitâbetle aldığı bir hadisi bazı yerlerde “an” sigasıyla (Müslim, “Büyü”, 113; Nesâî, “Müzâra’a”, 1) bazı yerlerde de “ketebe ileyye” sigasıyla (Müslim, “Büyü”, 113; Ebû Dâvûd, “Büyü”, 32) irâd etmiştir. Nesâî, Eyyûb’un bu rivayeti Ya’lâ’dan dinlemediğini ifade etmiştir (Nesâî, “Müzâra’a”, 1). Fakat Taberânî’nin *el-Mu’cemü’l-kebir*’inde geçen diğer bir nakle (4/248) göre Eyyûb bu rivayeti daha sonra Ya’lâ’dan dinlemiştir.

³⁹³ İbn Cüreyc (ö. 150/767) münâvele ve kitâbette “ahberenâ” lafzının kullanılmasında herhangi bir problem görmemiştir. Bk. İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, 8/667.

³⁹⁴ Sehâvî, *Fethu’l-muğîs*, 2/502.

³⁹⁵ İbn Receb, *Şerhu İleli’t-Tirmizî*, 525; Sehâvî, *Fethu’l-muğîs*, 2/502. Bu zatların bazı rivayet sigaları için bk. Üçüncü Bölüm, “Kütüb-i Sitte’de Kitâbetle Hadis Rivayet Eden Râviler ve Hadisleri” başlığı.

³⁹⁶ Leys b. Sa’d, Rab’a b. Ebû Abdurrahmân’dan (ö. 136/753) kitâbetle aldığı bir hadisi “kâle” lafzıyla aktarmıştır. Bk. Ebû Dâvûd, “Salât”, 273.

³⁹⁷ Ca’fer b. Rab’a (ö. 136/754), Zührî’den kitâbet yoluyla aldığı bir hadisin edâsında “an” lafzını kullanmıştır. Bk. Ebû Dâvûd, “Nikâh”, 19.

gibi³⁹⁸ lafızlar da kullanılmıştır.³⁹⁹ Fakat bu lafızların kullanımı birçok tartışmayı da gündeme getirmiştir. Özellikle eleştirilerin “tahdîs” sigası üzerinde yoğunlaştığını görmekteyiz.⁴⁰⁰

Bu eleştirilerin gerekçesi, kitaplardan alınan bilginin tahdîs değil ihbâr olmasıdır. Bu çerçevede Kur’ân-ı Kerim’de var olan bir ayet için; “Allah (c.c.) kitabında bize şöyle haber veriyor (ah-berenâ)” denirken, “Allah (c.c.) bize anlatıyor (haddesenâ)” denmemektedir.⁴⁰¹

İbn Fûrek de aynı şekilde “ahberanî” sigasının kitâbet metoduna delaletini ihtimalli görürken “haddesenî” ifadesinin ancak semâ’a delâlet edeceğini belirtmiştir. Bu sebeple “tahdîs” lafızları kitâbette kullanılmamalıdır.⁴⁰²

“İhbâr” lafzının kitâbette kullanımına gelince Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210) ve İbn Dâkikû’îd (ö. 702/1302) gibi müteahhir âlimler bunu lügat açısından mümkün görürler. Çünkü kitâbet metoduyla hadis edâ eden kimse esasında yazılmış bir hadisi ihbâr etmektedir.⁴⁰³ Fakat ilmî bir edep mevzuu olması bakımından “ahberenâ” lafzının “kitâbeten” şeklinde kayıtlandırılması daha uygundur.⁴⁰⁴

³⁹⁸ Buhârî’de geçen bir rivayetin senedi “... ahberenâ İbn ‘Uyeyne kâle: enfezehû lenâ İbnü’l-İsbehânî ...” şeklinde serdedilmiştir (Buhârî, “Meğâzî”, 12). Burâ-đakî “enfezenâ” sigasının kitâbete delâlet ettiği söylenir. Bk. İbn Hacer, *Fet-hu’l-bârî*, 1/82; 7/318.

³⁹⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 2/125; İbn Receb, *Şerhu İleli’t-Tirmizî*, 525; Ali el-Kârî, *Şerhu Şerhi Nuhbe*, 663.

⁴⁰⁰ Hakîm et-Tirmizî (ö. 320/932) kitâbetle alınan bir hadisin hem “ahberanî” hem de “haddesenî” lafızlarıyla aktarılabileceğini ifade eder. Çünkü ona göre haber (ihbâr) ve anlatı (tahdîs) şifâhi olabileceği gibi yazılı bir belge (mektup) ile de olabilir. Bk. Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdirü’l-usûl*, 4/121.

⁴⁰¹ İbnü’l-Esir, *Câmi’u’l-usûl*, 1/82.

⁴⁰² Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *İrşâdü’l-fuhûl ilâ tahkiki’l-hak min ilmi’l-usûl*, thk. Ahmed Azv İnâye (Dımaşk: Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, 1419/1999), 1/168.

⁴⁰³ “Ahberanî” lafzının lügat açısından kitâbete delalet ettiğiine dair bir misal şöyledir: Bir adam kölesine “*Bana şayet şöyle şöyle haber verirsen/getirirsen (in ahbertenî) hürsün*” dese ve köle de adama yazılı bir belge ile haber getirirse hür olur. Fakat ona “*Şayet bana birtakım şeyleri anlattırsan (in haddestenî) o vakit hürsün.*” dese ve köle de ona mektupla haber verse azat olmaz. Bk. Sü-yûtî, *Tedribü’r-râvî*, 1/601.

⁴⁰⁴ Râzî, *el-Mahsûl*, 4/451; Zerkeşî, *el-Bahrü’l-muhît*, 6/322. “Ahberenâ” lafzı semâ’a, icâzete ve kitâbete delalet etmektedir. Lügat açısından bakıldığında

Diğer bir husus ise kitâbetle alınan hadislerin senedine “icâzeten” kaydının düşülmesidir. Bu, daha çok müteahhirün dönemine ait bir uygulama olmalıdır; nitekim hicrî IV. asra kadar kitâbet metoduyla nakledilen hadislerde bu tür kayıtlara neredeyse hiç rastlanmamaktadır. İlk dönemlerde icâzet lafızları her ne kadar senedlerde telaffuz edilmese de “ketebe ileyye” sigasının, bu olguyu karineyle ifade ettiğini görebiliriz.⁴⁰⁵

Mutlak icâzet lafzının isnadda hicri IV. asrın ortalarına doğru bir usul gereği görülmeye başlandığı söylenebilir. Bunun yanı sıra tespit edebildiğimiz kadarıyla senedde (kitâbetten bağımsız bir şekilde) icâzetle hadis aldığını lafzî olarak dile getiren en erken tarihli râvilerden birisi Hasan b. Süfyân eş-Şeybânî (ö. 303/916)’dir. O, hocası Osman b. Saîd ed-Dârimî’den (ö. 280/893) aktardığı bir rivayette “ecâze lî” lafzını kullanmıştır.⁴⁰⁶ Ebû Nuaym (ö. 430/1038) hocası Muhammed el-Ma’kûlî (ö. 344/955) ve Abdullah el-İsbehânî’den (ö. 346/957) naklettiği rivayetlerde bu kullanımı dile getirmiştir.⁴⁰⁷ Yine Beyhakî (ö. 458/1066), *Şu’ab-ı imân*’da hocasından aldığı bir rivayette bu ifadeyi kullanır.⁴⁰⁸ Ayrıca Beyhakî’nin, Hâkim’den (ö. 405/1014) aldığı birçok rivayeti “icâzeten” lafzıyla aktardığı bilinmektedir.⁴⁰⁹

bu metotlarla alınan bir hadisin “ahberenâ” lafzıyla aktarılmasında herhangi bir ayırım gözetilmez. Fakat ulemanın alışlagelen kullanımında bir ayırma gidilmesi söz konusudur. Bk. Râzî, *el-Mahsûl*, 4/465.

⁴⁰⁵ İcâzet ve türleri her ne kadar hicri II. asırda ortaya çıksa da (Düzenli, *İcâzet ve Münâvele*, 62) kitâbetle alınan bir hadisin senedinde “icâzeten” gibi kitâbetin icâzetli olduğuna delalet eden herhangi bir lafza bu çalışmamızda tesadüf edilememiştir. Bu sebeple mütekaddimün döneminde “ketebe ilâ” sigalarının icâzetli kitâbete delalet ettiği söylenir. Bk. Hâkim, *Ma’rifetü ulûmî’l-hadîs*, 717; İrâkî, *Şerhu’t-Tefsîr ve’t-tezkira*, 1/452; Zekerîyyâ el-Ensârî, *Fethu’l-bâkî*, 2/20, 22.

⁴⁰⁶ Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, 3/313.

⁴⁰⁷ Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh el-İsfahânî, *el-Müsnedü’l-müstahrec alâ Sahîhi Müslim*, thk. Muhammed Hasan eş-Şâfiî (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1417/1996), 1/158, 384.

⁴⁰⁸ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn el-Beyhakî, *Şu’abü’l-imân*, thk. Abdülalî Abdülhamîd Hâmid (Riyad: Mektebetü’r-Rüşd, 1423/2003), 1/137.

⁴⁰⁹ Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, 1/155, 156, 165; 3/468, 541, 571, 576. Bu örnekler bize icâzet lafızlarının senedde henüz hicri IV. asrın ortalarına doğru kulla-

Kitâbetle irtibatlı olarak senede yansıyan diğer lafızlar ise hicri 400'lü yıllardan itibaren mektubun nereden gönderildiğine dair bilgilerdir.⁴¹⁰ Örneğin; Hatîb el-Bağdâdî'ye Mısır'daki hocası Ebû Abdullah el-Ferrâ (ö. 431/1039) tarafından gönderilen mektup “*كتابه إلينا من مصر*” (Mektubunu bize Mısır'dan gönderdi) şeklinde senede aksetmiştir.⁴¹¹ Özellikle Dımaşklı İbn Asâkir'in (ö. 571/1176) *Mu'cem* isimli eserinde “*كتابه إلي من بغداد*”⁴¹², “*كتابه إلينا من أصبهان*”⁴¹³, “*كتابه إلينا من الموصل*”⁴¹⁴, “*كتابه إلي من نيسابور*”⁴¹⁵, “*كتابه إلينا من الإسكندرية*”⁴¹⁶, “*كتابه إلي من جرجان*”⁴¹⁷ gibi lafızlar çokça göze çarpmaktadır. Yine Mısır'da meskûn Ebû Ömer Bedreddîn'e (ö. 767/1365) Mağrib'den Ebû Ca'fer'in (ö. 708/1308) mektubu ulaştığında o bu rivayeti “*انبأنا مكاتبه من المغرب*”⁴¹⁸ şeklinde nakletmiştir.⁴²⁰

Bunlarla birlikte daha geniş bilgiler arz eden kitâbet lafızlarına da rastlanmaktadır. Mesela; Ebû Tâhir es-Silefî, şeyhi Ebû Abdullah el-Hüseyn'den kitâbetle aldığı bir hadisin senedini

nılmaya başladığını göstermektedir. Bu sebeple ilk üç asırda kitâbetle tahammül edilen hadislerin “icâzet” gibi bir sigayla takyîd edilmediği söylenmelidir.

⁴¹⁰ İlk dönemlerde mektubun nereye gönderildiği veya nereden gönderildiğine dair birtakım malumatlara nadiren de olsa rastlanılmaktadır. Örneğin Hz. Ebû Bekir'in (ra.) gönderdiği bir mektup hakkında Şakîk şöyle der: “*Biz Kâdîsiyye'de iken Ebu Bekir'in mektubu bize ulaştı. Bu mektubu Abdullah b. Erkam yazmıştı*” (İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 5/260). Farklı bir örnekte ise Ebû Osman en-Nehdî, Hz. Ömer'in mektubu geldiğinde Azerbaycan'da bulunduklarını bildirmiştir. Bk. Buhârî, “Libas”, 25.

⁴¹¹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 1/114.

⁴¹² Ebû'l-Kâsım Alî b. el-Hasen İbn Asâkir, *Mu'cemü's-ş-şuyûh*, thk. Vefâ Takıyyüddîn (Dımaşk: Dâru'l-Beşâir, 1421/2001), 1/50.

⁴¹³ İbn Asâkir, *Mu'cemü's-ş-şuyûh*, 1/211.

⁴¹⁴ İbn Asâkir, *Mu'cemü's-ş-şuyûh*, 1/218.

⁴¹⁵ İbn Asâkir, *Mu'cemü's-ş-şuyûh*, 1/298.

⁴¹⁶ İbn Asâkir, *Mu'cemü's-ş-şuyûh*, 2/757.

⁴¹⁷ İbn Asâkir, *Mu'cemü's-ş-şuyûh*, 2/764.

⁴¹⁸ İbn Asâkir, *Mu'cemü's-ş-şuyûh*, 2/810.

⁴¹⁹ Ebû'l-Hasen Nûruddîn Alî b. Ebî Bekr el-Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid ve menba'u'l-fevâid*, thk. Hüsâmeddîn el-Kudsî (Kahire: Mektebetü'l-Kudsî, 1414/1994), 1/10.

⁴²⁰ Buna benzer diğer örnekler için Ebû Tâhir es-Silefî'nin Basra, Bağdat, Mısır ve Mekke gibi şehirlerde meskûn bulunan hocalarından kitâbetle tahammül ettiği hadislerle bk. Silefî, *el-Veciz*, 75, 81, 82, 86, 92, 103, 104, 105, 108, 110.

şöyle serdetmektedir: «كَتَبَ إِلَيَّ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ الْحُسَيْنُ النَّعَّائِيُّ مِنْ بَغْدَادِ سَنَةِ إِحْدَى وَتِسْعِينَ وَأَرْبَع مِائَةٍ» (Ebû Abdullah, bu mektubu bana 491 yılında Bağdat'tan gönderdi). Bu senede göre mektubun gönderildiği tarih⁴²¹ ve mekân kayıt altına alınmıştır.⁴²²

Son olarak hicri IX-X. asırlara gelindiğinde kitâbetin kullanılmaya devam ettiğini görmekteyiz. Bunun göstergesi olan bir misal ise Süyûtî'nin hocası Muhammed b. Mukbil'den aldığı bir rivayeti “ahberanî... icâzen mükâtebeten” sigasıyla serdetmesidir.⁴²³

c. Kitâbete Delalet Etmeyen Sigalar

Burada birkaç örnek üzerinden kitâbet sigalarına benzeyen fakat aslında bu metoda ait olmayan bazı lafızlara dikkat çekmek yerinde olacaktır.

“Ke-te-be” fiilinden türetilmiş birçok siganın bu metoda delalet ettiği bilinmektedir. Fakat her “ke-te-be” fiilinden türetilmiş kelimenin mazmunu kitâbete delalet etmemektedir. Bununla birlikte “ke-te-be” fiilinin harf-i cerli kullanımı da anlamı değiştirir. Mesela; rivayetlerin siyakından anlaşıldığı üzere “ke-te-be” fiili, “ilâ” harf-i cerri ile kullanıldığında mektup anlamına gelirken⁴²⁴ “min” veya “an” harf-i cerleri ile de semâ’ anlamına gelebilmektedir.⁴²⁵ Mesela; Buhârî’de geçen bir hadiste; Ali b. Abdullah, Yusuf b. Mâcişûn’dan hadis naklettiğinde «كَتَبْتُ عَنْ يُونُسَ» ifadesini kullanır.⁴²⁶ Bu lafız bazı hadis şârihlerine göre

⁴²¹ Rivayetlere göre ilk tarih belirleme teklifi Ebû Musâ el-Eş’ârî’nin Hz. Ömer’e (ra.) yazdığı bir mektupla gerçekleşmiştir. Bu mektuba göre Ebû Musâ, Hz. Ömer’e şöyle der: “Sizden birtakım mektuplar almaktayım, fakat bunlar tarihsiz bir şekilde gönderilmektedir.” Bunun üzerine Hz. Ömer istişare için insanları toplar ve hicri tarih esas alınır. Bk. Taberî, *Târîh*, 2/388.

⁴²² Silefi, *el-Vecîz*, 75.

⁴²³ Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *el-Fânîd fi halâveti’l-esânîd*, thk. Remzî Sa’düddîn Dımaşkîyye (Beyrut: Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, 1420/1999), 33.

⁴²⁴ Bu fiilin “ilâ” harf-i ceri ile kullanıldığında mektup anlamı taşıdığı bilgisi için bk. İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 6/133; 15/338.

⁴²⁵ Bk. Aynî, *Umdetü’l-kârî*, 17/86.

⁴²⁶ Buhârî, “Meğâzî”, 8.

kitâbet metodu olarak algılanmıştır.⁴²⁷ Fakat hakikatte bunun semâ'a (veya kırâate) delalet eden kinayeli bir lafız⁴²⁸ olması vakıya daha uygundur.

B. Kitâbetle İlişkilendirilen Hadis Usûlü Konuları

Hadisin yanı sıra sıhhat derecesine ve ricâle dair bilgiler semâ' meclislerinde öğretildiği gibi⁴²⁹ kitâbet metoduyla da zaman zaman aktarılmıştır. Bu bölümde misaller üzerinden kitâbetin sadece hadis rivayetine hasredilmediği gösterilmeye çalışılacaktır.⁴³⁰

Kitâbet metoduyla sıhhati sorgulanan bir rivayeti örnek olarak burada zikredebiliriz:

“Ebû Zür'a'nın (ö. 264/878) talebesi Saîd el-Berdeî (ö. 292/905), Ebû Zür'a'ya; Müsedded'in Muhammed b. Humran'dan onun da Selm b. Abdurrahman'dan onun da Sevâde b. Rebî'den (ra.) naklettiği: “*Atların alınlarına kıyamet gününe kadar hayır bağlanmıştır.*” hadisini sorar. Bunun üzerine Ebû Zür'a, Müsedded'in (ö. 228/843) Muhammed b. Humrân isminde bir hocasına rastlamadığını ifade eder. Ebû Zür'a talebesine bu hadisi kimden işittiğini sorunca o da Yahya b. Abdek'in Müsedded'den naklettiğini belirtir. Fakat Ebû Zür'a, Yahya'nın doğru sözlü biri olmasına rağmen rivayetten şüphelendiğini dile getirir. Bunun

⁴²⁷ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 7/295.

⁴²⁸ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 17/86.

⁴²⁹ Yücel, *Hadis İstilahlarının Doğuşu*, 64-65. Semâ' meclislerinde ricâle dair bilgilerin özellikle öğretildiği bilinmektedir. Örneğin; Şu'be, kendisinden rivayet dinlemek için gelen birtakım talebelere “*Bugün rivayet günü değil, gıybet (cerh-ta'dil) günüdür*” demiştir. Bk. Hatib el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 1/165-166.

⁴³⁰ Tarihte hadis rivayeti haricinde hadis ilmine dair malumatı ihtiva eden birçok mektup örneği görülmektedir. Örneğin Ebû Dâvûd'un *es-Sünen* isimli eserini Mekke ehline tanıtan bir risalesi burada zikredilebilir. Bk. Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Risâletü Ebî Dâvûd ilâ ehli Mekke fî vasfî Sünenih*, nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde (Selâsü resâil fî ilmi mustalahi'l-hadis içinde) (Beyrut: Mektebetü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, 1435/2014). Yine Beyhakî'nin hadis ilmine ve anlayışına dair Cüveynî'ye gönderdiği bir risalenin burada anılması da yerinde olacaktır. Bk. Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn el-Beyhakî, *Risâletü'l-İmâm Ebî Bekr el-Beyhakî ilâ'l-İmâm Ebî Muhammed el-Cüveynî*, thk. Fîrâs b. Halîl Meş'al (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1428/2007).

üzerine el-Berdeî, Yahya b. Abdek'e mektup yazarak bu hadisin aslını sorar ve hatanın Yahyâ'nın kâtibinden kaynaklandığı anlaşılır. Onun, Muallâ b. Esed'le (ö. 218/833) Müsedded'in rivayetlerini birbirine karıştırdığı anlaşılmıştır. el-Berdeî, bu cevabı Ebû Zür'a'ya okuduğunda o, Yahya'nın doğruluğunu tekrar tasdik eder.⁴³¹

Burada görüldüğü üzere el-Berdeî, Yahya b. Abdek'e mektup göndererek rivayeti sorgulatmıştır.

1. Ricâl İlminde Kitâbet

a. Kitâbet Metodunun Sahâbelikle İlişkisi

Kabul edilen tanıma göre; Hz. Peygamber'le (sav.) mümin olarak karşılaşan ve İslam üzerine vefat eden zatlara sahâbî denmektedir.⁴³² Bu tanım gereği kitâbetin sahâbelikle irtibatının ancak mecazî bir zeminde kurulabileceği anlaşılmalıdır. Yani her ne kadar karşılaşma olmasa da mektup yoluyla hükmen muttasıl bir irtibatın sağlanması söz konusu olduğundan Hz. Peygamber'i görememiş fakat O'nun (sav.) mektubunu almaya mazhar olmuş Müslüman kimselere mecazî anlamda sahâbî denilebileceği söylenmiştir.⁴³³

Hakiki bir karşılaşma olmadığından bu kişiler, Resûl-i Ekrem'in (sav.) kendilerine mektup göndermesi ayrıcalığıyla ancak tâbiinin kıymetli şahsiyetlerinden sayılmalıdır. Mesela; Necâşî ve Abdullah b. Ukeym'in bu kişiler arasında yer aldığı bilinir.⁴³⁴ Diğer taraftan Hz. Peygamber'in kendilerine ismen yazdığı mektupların, o kişilerin sahâbeliğini bir nevi teyit etmesi açısından önemli bir rol oynadığı söylenebilir.⁴³⁵

⁴³¹ Ebû Zür'a Ebeydullah b. Abdilkerîm er-Râzî, *Kitâbü'd-du'afâ' (Sa'dî el-Hâşimî, Ebû Zür'a er-Râzî ve cühûdühû fi's-sünneti'n-nebevîyye içinde)* (Medine: el-Mektebetü'l-Arabiyyetü's-Suûdiyye, 1402/1982), 2/579-580.

⁴³² İbn Hacer, *el-İsâbe*, 1/8; Mehmet Efendioğlu, "Sahâbe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/491.

⁴³³ Ebû Saîd Salâhuddîn Halîl b. Keykeldî el-Alâî, *Tahkîku münîfi'r-rütbe li-men sebete lehû şerîfî's-suhbe*, thk. Abdurrahîm Muhammed Ahmed (Riyad: Dâru'l-Âsime, 1410), 42.

⁴³⁴ Alâî, *Tahkîku münîfi'r-rütbe*, 42, 43.

⁴³⁵ Mahmut Yazıcı, *Sahâbe Bilgisinin Tespiti* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2015), 342.

Kitâbetin diğer bir yönü ise sahâbeye dair bazı bilgilerin mektup yoluyla öğrenilmesidir. Bunun en güzel örneği; Abdül-melik b. Mervân'ın (ö. 86/705) Urve b. Zübeyr'e (ö. 94/712) Hz. Hatice'nin vefat tarihini sorması üzerine Urve'nin de bu mektubu "hicrete çıkılmadan üç sene önce" şeklinde cevaplamasıdır.⁴³⁶

b. Râvilerin Hallerini Öğrenmek İçin Gönderilen Mektuplar

Hadis ilminde geniş yer tutan ricâl bilgisi rivayetler gibi nesilden nesile aktarılmış ve bu bilgiler kitâbet (mektuplar) aracılığıyla da birçok bölgeye gönderilmiştir. Bu anlamda mektuplar vesilesiyle rical sorgusunun yerel olmaktan çıkarak bütün İslam coğrafyasını kapsadığı görülür.⁴³⁷ Ricâl sorgusuna dayalı bu mektupların bir kısmına değinildiğinde kitâbet metodunun sadece hadis rivayetinde kullanılmadığı görülecektir. Bunlardan bazısı şöyledir:

Haccâc (ö. 95/714), İbrahim b. Yezîd et-Teymî'den mi yoksa İbrahim en-Nehaî'den mi hadis yazması gerektiğini bir mektupla sorgulatmış ve her ikisinden de hadis alınabileceğine dair cevap almıştır.⁴³⁸

Katâde (ö. 117/735) râviler hakkında herhangi bir malumat edineceği zaman İbrâhim en-Nehaî'ye (ö. 96/714) mektup yazarak o râvilere dair sorular sorardı.⁴³⁹

Basra'da bulunan Müsennâ b. Muâz (ö. 196/811) Bağdat'taki Şu'be'ye (ö. 160/776); Ebû Şeybe el-Kâdî isimli râviyi mektupla sormuş ve gelen cevapta; Ebû Şeybe'nin mezmûm biri olmasından dolayı ondan rivayette bulunmaması gerektiğini öğrenmiştir.⁴⁴⁰

⁴³⁶ İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, 4/1825.

⁴³⁷ Mustafa Tatlı, *Hadis Edebiyatında Suâlât Türü Eserler* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 215, 235.

⁴³⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, 1/122, 137.

⁴³⁹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 11/74.

⁴⁴⁰ Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Büstî, *el-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-du'afâ' ve'l-metrûkîn*, thk. Mahmûd İbrâhîm Zâyed (Haleb: Dâru'l-Va'y, 1396), 1/104; Hâkim, *Ma'rifetü ulûmî'l-hadis*, 432.

Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) de birçok şeyhe mektup yazarak malumat toplamak istediği râviler hakkında kendilerine sorular sormuştur.⁴⁴¹ Yine Ebû Dâvûd (ö. 275/889), Abbâs el-Anberî'ye (ö. 240/854) "Kaz'a b. Süveyd"ın durumunu mektupla sormuş ve onun zayıf bir râvi olduğunu öğrenmiştir.⁴⁴²

Cerh ve ta'dîl uzmanlarından İbn Ebû Hâtîm'in birçok şeyhe râvilere dair mektuplar yazdığı bilinmektedir. Örneğin; Harb b. İsmâîl'e (ö. 280/893) Dağfel b. Hanzala'nın sahâbî olup olmadığını sormuş o da Ahmed b. Hanbel'e aynı soruyu yönelttiğini söyleyerek bu meseleyi bilmediğini dile getirmiştir.⁴⁴³ Abdullah b. Ahmed'e, Ubeydullah b. Ebû Ziyâd'ı (ö. 150/767) mektupla sormuş ve bu râvinin "sâlih" olduğunu öğrenmiştir.⁴⁴⁴ Yine Abdullah'a, Ömer b. İsmail b. Mücâlid'i sorduğunda; onun yalancılık ile itham edildiğini ve kötü bir adam olduğunu öğrenmiştir.⁴⁴⁵

İbn Ebû Hâtîm bunlar haricinde Ahmed b. Ebû Hayseme (ö. 279/892),⁴⁴⁶ İbrâhim b. Yâkub el-Cüzcânî (ö. 259/872),⁴⁴⁷ Abdurrahmân b. Beşîr en-Neysâbü'rî (ö. 260/873),⁴⁴⁸ Ammâr b. Racâ (ö. 278/891)⁴⁴⁹ gibi birçok şeyhe mektup yoluyla rical bilgisi sormuştur.

2. Kitâbet – Sıhhat İlişkisi

Burada dikkat çekilmesi gereken hususlardan birisi kitâbetin aşağıda zikredilecek illet, tedlîs ve tashîf kavramlarıyla doğ-

⁴⁴¹ Örneğin; İbn Halâd'a (ö. 240/854) yazdığı râvi soruşturmaları için bk. Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, 3/228-231, 239-241.

⁴⁴² Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Suâilâtü Ebî Ubeyd el-Âcurrî Ebâ Dâvûd es-Sicistânî fi'l-cerh ve't-ta'dîl*, thk. Muhammed Ali Kâsım el-Umerî (Medine: İmâdetü'l-Bahsi'l-İlmî bi'l-Câmiati'l-İslâmiyye, 1399/1979), 297.

⁴⁴³ İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 3/411.

⁴⁴⁴ İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 5/315.

⁴⁴⁵ İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 6/99. İbn Ebû Hâtîm'in Abdullah b. Ahmed b. Hanbel'e kitâbet yoluyla sormuş olduğu diğer sorular ve cevapların bazıları için bk. İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 3/432; 5/347; 6/116, 406; 7/178; 8/69, 192, 332, 475; 9/259, 282, 293, 340, 360.

⁴⁴⁶ İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 1/137.

⁴⁴⁷ İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 1/154.

⁴⁴⁸ İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 1/168.

⁴⁴⁹ İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 3/181.

rudan irtibatının olmamasıdır. Kitâbet burada, uygulamada zaman zaman hadisin sıhhatine zarar veren bu gibi konularla bağdaştırılabildiğini göstermek amacıyla ele alınmıştır.

a. Kitâbetin İletle İlişkilendirilmesi

Kitâbet metodu bazen hadisin sıhhatine zarar veren gizli bir kusur olarak hadis usulünde yer edinmiştir. Mesela Evzâî (ö. 157/774) kanalıyla nakledilen “bismelenin hafî okunması” hadisi bunun bir örneğini teşkil eder.⁴⁵⁰ Bu hadisteki illetin kitâbetle gerekçelendirilmesi ise şöyledir:

Katâde (ö. 117/735) söz konusu rivayeti Enes b. Mâlik tarîkiyle Evzâî’ye (ö. 157/774) kitâbet metoduyla aktarmıştır. Katâde’nin doğuştan âmâ olması⁴⁵¹ nedeniyle normal şartlarda lüzumu olmayan hadis kâtibinin isminin⁴⁵² burada zikredilmesi gerektiği öne sürülerek bu rivayeti muallel sayanlar olmuştur.⁴⁵³ Yani Katâde’nin âmâ olup kâtibinin de meçhul kalması gizli bir kusur addedilmiştir. Katâde her ne kadar kâtibine itimat etse de kâtip meçhul olduğundan ve sarîh bir ifadeyle tezkiye edilmediğinden sadece güvene dayalı tezkiye rivayetin kabulü için yeterli görülmemiştir.⁴⁵⁴ Fakat meçhul bir râviye

⁴⁵⁰ Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’ine (21/50) ve Müslim’in *es-Sahîh*’ine (“Salât”, 52) göre hadis şöyledir:

.. حَدَّثَنَا الْأَوْزَاعِيُّ عَنْ قَتَادَةَ أَنَّهُ كَتَبَ إِلَيْهِ يُخْبِرُهُ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، أَنَّهُ حَدَّثَهُ قَالَ: “صَلَّيْتُ خَلْفَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَبَى بَعْزٍ، وَعُثْمَانَ، فَكَأَنَّا بَسْتَفْتِحُونَ بِ” الْحُدُودِ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ”...

⁴⁵¹ Zehebî, *Siyer*, 5/270.

⁴⁵² Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 2/114.

⁴⁵³ Süyûtî, *Tedribü’r-râvî*, 1/391; Ebnâsî, *eş-Şeze’l-feyyâh*, 1/211; İbnü’l-Mülâkkın, *el-Muknî*, 218. Zerkeşî bu misalin seneddeki illete örnek olacağını ifade eder. Bk. Zerkeşî, *en-Nüket*, 2/214-215.

⁴⁵⁴ Zerkeşî bu konuda şöyle der: Katâde gibi doğuştan âmâ olan râvilerin kitâbetle hadis rivayet etmeleri ve bununla birlikte kâtiplerinin ismen zikredilmeleri en doğru görüşe göre makbul sayılmamalıdır (*el-Bahrü’l-muhît*, 6/324). Bu ifadelere bir itiraz sadedinde şöyle denebilir: Katâde kendisinden en çok hadis naklinde bulunulan (muksirün/medâr) kimselerdendir. Onun bu sebeple birden fazla kâtibinin olması muhtemeldir. Bununla birlikte bu kadar kıymetli bir şahsiyetin hizmetinde bulunan kâtibin, işini hafife alan mecruh biri değil, ilmine itibar edilen güvenilir biri olduğu düşünülmelidir. Ayrıca İmam Müslim’in bu rivayeti kitabına alması ve hadisin hükmü hususunda sükût et-

itimât edilmesini tezkiye sayanlara göre bu durum illet olmaksızın çıkar.⁴⁵⁵

b. Kitâbetin Tedlisle İrtibatlandırılması

Tahammül ve edâ sigalarına bağlı olarak müdellis bir râvinin “ahberanî fülân” şeklindeki tabiri kitâbeti muttasıl ad-detmeyenler için hadisin sıhhati üzerinde bir problem teşkil edebilir. Bunun nedeni ise “ahberanî” lafzının hem semâ’a hem kırâate hem de münâvele ve kitâbete delalet etmesidir.⁴⁵⁶ Bu yargıya göre müdellis olmayan râvi, bu tür lafızlarla ancak semâ’ ve kırâate işaret ederken müdellis râvi ise semâ’ ile birlik-te münâvele ve kitâbeti de kastedebilir. Sonuç itibariyle kitâbeti makbul bir tahammül yolu saymayanlar için müdellis râvinin, “ahberanî” demesi rivayetin muttasıl mı yoksa munkatı mı olduğu hususunda bir işkâli gündeme getirir.

Muhaddislerin ekseriyetine göre rivayette genişlik tanınması ve lafzın mecazî yönü bakımından “ihbâr” sigasının icâzet, münâvele ve kitâbette kullanılabileceği malumdur.⁴⁵⁷ Bu bağlamda münâvele ve kitâbet metotlarını kabul eden kimseler için müdellis râvinin “ihbâr” sigasını kullanmasında herhangi bir inkîtâ söz konusu olmayacaktır.⁴⁵⁸ Bu ayrım ancak teâruz durumunda önem kazanır; böyle bir durumda müdellisin riva-

mesi de tashih için yeterlidir. Bk. Muhammed Avvâme, *Hâşiyetü Tedrîbî'r-râvi fi şerhi Takrîbî'n-Nevevî* (Cidde: Dâru'l-Minhâc, 1437/2016), 3/358-359.

⁴⁵⁵ Ebû'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *en-Nûket alâ Kitâbi İbnî's-Salâh*, thk. Rebî' b. Hâdî Umeyr el-Medhalî (Medine: İmâdetü'l-Bahsi'l-İlmî bi'l-Câmiati'l-İslâmiyye, 1404/1984), 2/755. İbn Hacer bu hadisin yalnızca Katâde'den dolayı illetli saylamayacağını belirtir. Çünkü hadis Evzâî hârici birçok tarikla nakledilmiştir. Bk. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 2/228. Hadisin diğer tarikleri için bk. Mâlik, “Salât”, 30; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd*, 21/49, 50; Ebû Bekr Abdullah b. ez-Zübeyr el-Humeydî, *el-Müsne'd*, thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî (Dimaşk: Dâru's-Sekâ, 1996), 2/308; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 1/361; Buhârî, “Ezân”, 89; Müslim, “Salât”, 52; Tirmizî, “Salât”, 172; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd*, 19/49.

⁴⁵⁶ Ayrıntı için “Kitâbet Metodunda Kullanılan Diğer Sigalar” başlığına bakınız.

⁴⁵⁷ Bk. “Kitâbet Metodunda Kullanılan Diğer Sigalar” başlığı.

⁴⁵⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 2/154.

yeti, semâ'la tahdîs eden râvinin rivayetine nispetle ikinci planda değerlendirilebilir.

Özetle; kitâbet, makbul tahammül ve edâ metotları arasında yer alıyorsa bu yöntemle alınan hadislerin farklı bir lafızla aktarılması neticesinde tedlîsin gündeme gelmemesi gerekir.⁴⁵⁹ Çünkü meşhur muhaddislerin bu metotla aldıkları hadisleri “ihbâr” sigasıyla edâ ettikleri vakidir.⁴⁶⁰

c. Kitâbetin Tashîfle İrtibatlandırılması

Harf noktalarının ve harekelerin hicrî birinci asrın ikinci yarısına doğru yeni yeni ortaya çıkması⁴⁶¹ ve her yerde eşit şekilde kullanılmaması mektupla alınan hadislerin aktarımında tashîfe düşme ihtimallerini gündeme getirmekteydi.⁴⁶² *Müsne'd*de geçen bir rivayet üzerinden bu hususa dikkat çekilebilir:

... حَدَّثَنَا ابْنُ لَهْيَعَةَ قَالَ: كَتَبَ إِلَيَّ مُوسَى بْنُ عُقْبَةَ يُخْبِرُنِي عَنْ بُسْرِ بْنِ سَعِيدٍ عَنْ زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ: «أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ احْتَجَمَ فِي الْمَسْجِدِ...»⁴⁶³

İbn Lehîa'nın (ö. 174/790) bu rivayetine göre Hz. Peygamber'in mescitte hacamat (احتجم/ihteceme) yaptırdığı belirtilmektedir. Fakat diğer tarıklara bakıldığında asıl rivayetin, Hz. Peygamber'in mescitte hasırdan bir bölme edindiğine (احتجر/ihtecera) dair olduğu görülür.⁴⁶⁴ Burada hadisi kitâbetle alan İbn Lehîa'nın “ihtecera” kelimesini yanlış okuyarak “ihteceme” şeklinde tashîf ettiği anlaşılmaktadır.⁴⁶⁵

⁴⁵⁹ Alâî, *Câmi'u't-tahsil*, 114.

⁴⁶⁰ Bk. “Kitâbet Metodunda Kullanılan Diğer Sigalar” başlığı. İcâzetin tedlîse konu olduğu yerler için bk. Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî İbn Hacer el-Askalânî, *Tabakâtü'l-müdedlisîn (Ta'rîfü ehli't-takdîs bi-merâtibi'l-mevsûfîn bi't-tedlîs)*, thk. Âsım b. Abdillâh el-Karyûtî (Amman: Mektebetü'l-Menâr, 1403/1983), 16, 18, 19, 25, 33.

⁴⁶¹ Hamidullah, *Altı Orijinal Diplomatik Mektup*, 39.

⁴⁶² Bk. “Mektubun Gönderileceği Kişinin Mektubu Almaya Ehil Olması” başlığı.

⁴⁶³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd*, 35/484.

⁴⁶⁴ Ebû Dâvûd, “Salât”, 344. Büsr b. Saîd kanalıyla aktarılan bu rivayet “ihtecera” şeklinde geçmektedir.

⁴⁶⁵ Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, *et-Temyîz*, thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî (Riyad: Mektebetü'l-Kevser, 1410), 188; Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî İbn Hacer el-Askalânî, *Etrâfü'l-Müsne'di'l-mu'teli bi-et-râ-*

3. Haberin Bilgi Değeri Açısından Kitâbet

a. Tercih Sebeplerinde Kitâbet

Seviye bakımından aynı derecede olan râvilerin birinin semâ'la diğerinin de kitâbetle muhalif bir hadisi nakletmeleri, metotlar arasında tercihi gündeme getirir. Bu durumda semâ' metodu, diğer metotlardan üstün kabul edildiği için tercihe daha layıktır.⁴⁶⁶ Çünkü yazım hataları, yanlış okumalar gibi nedenlerden kaynaklanan tahrîf ve tashîf kitâbette semâ'a göre daha sık görülür.⁴⁶⁷

Hâzimî, hadislerdeki ihtilafı gideren tercih sebeplerinde tahammül ve edâ metotlarını altıncı sırada zikretmektedir.⁴⁶⁸ Yani ilk beş maddeyle hadisteki işkâlin giderilememesi söz konusu olduğunda altıncı sırada yer alan tahammül ve edâ metotları arasında bir tercihe varılarak problem çözülmeye çalışılır. Bunun misali ise şöyledir:

İmam Şâfiî (ö. 204/820) ve İshâk b. Râhûye (ö. 238/853) ölü (murdar) hayvanın tabaklanmış derisinin temiz olup olmadığı hususunda bir münazaraya girerler. İmam Şâfiî tabaklanmış derinin Resûlullah'tan (sav.) vârid olan bir hadise⁴⁶⁹ dayanarak temiz olduğunu öne sürerken İshâk da aynı şekilde Resûlul-

fi'l-Müsnedi'l-Hanbelî, thk. Züheyr b. Nâsir en-Nâsir (Dimaşk: Dâru İbn Kesîr, 1414/1993), 2/384.

⁴⁶⁶ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 377; Ebû Bekr Muhammed b. Mûsâ el-Hâzimî, *el-İ'tibâr fi'n-nâsih ve'l-mensûh mine'l-âsâr* (Haydarâbâd: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmâniyye, 1359), 11; Âmidî, *el-İhkâm*, 4/248.

⁴⁶⁷ Hatîb el-Bağdâdî bu hususta şunları dile getirir: "Semi'tü fûlân" diyen ravi ile "ketebe ileyye fûlân" diyen râvinin rivayetleri taarruz etmesi halinde semâ'la tahammül eden râvinin rivayeti kabul edilir. Çünkü bir şeyi yüz yüze ve işite-rek öğrenen kimsenin -eğer zâbıtsa- naklederken hata etmesi daha düşük bir orandır. Kitaptan nakil yapan kimsenin de hatalı veya yanlış anlamaya mahal verecek şekilde rivayet etmesi ihtimallidir. Bk. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 2/262-263.

⁴⁶⁸ Hâzimî, *el-İ'tibâr*, 11.

⁴⁶⁹ Hz. Peygamber (sav.) Meymûne'ye (ra.) ait bir koyunun öldüğünü gördüğünde oradakilere "Bunun derisinden istifade etseydiniz ya" buyurmuş, oradakiler "O murdar bir hayvandır" dediler. Resûlullah (sav.) bunun üzerine "Onun sadece yenmesi haramdır" buyurmuştur. Bk. Buhârî, "Büyû", 101; Müslim, "Hayz", 104.

lah'ın (sav.) İbn Ukeym'e yazdığı başka bir hadisi⁴⁷⁰ delil göstererek temiz olmadığını iddia eder. İshâk, İbn Ukeym'e gönderilen mektubun Resûlullah'ın (sav.) vefatından bir ay önce olması⁴⁷¹ sebebiyle diğer hadisi nesh ettiğini söylediğinde İmam Şâfiî buna; hadislerden birinin semâ'la diğerinin de kitâbetle alındığını söyleyerek itirazda bulunmuştur. Yani Şâfiî burada semâ'a itibar edilmesi gerektiğini vurgulamaya çalışmıştır. İshâk ise; Hz. Peygamber'in Kısra, Kayser gibi meliklere mektup gönderdiğini ve onların bu mektuplardan Allah katında sorumlu tutulacaklarını belirterek kitâbetin önemini vurgulamaya çalışmıştır. Bunun üzerine İmam Şâfiî sükût ederek münazarayı sonlandırır.⁴⁷²

Hâzimî ise bu meselede tercihin semâ'dan yana kullanarak İbn Abbâs'ın rivayetinin daha doğru olduğunu söyler.⁴⁷³

b. Kitâbet – Haber-i Vâhid İlişkisi

Haber-i vâhid ıstılah manası itibariyle tevatür şartlarını haiz olmayan haberlerdir.⁴⁷⁴ Buna göre tek bir râvinin rivayet ettiği hadislerle tevâtür seviyesine ulaşmayan birçok râvinin rivayet ettiği hadis de haber-i vâhid olarak isimlendirilir/değerlendirilir.

⁴⁷⁰ İbn Ukeym'in rivayeti şöyledir: “Resûlullah'ın mektubu ölmüş (murdar) hayvanın derisinden ve sınırlarından istifade etmememiz emri üzerine bize ulaştı/gönderildi.” Bk. Ebû Dâvûd, “Libâs”, 43; Tirmizî, “Libâs”, 7; İbn Mâce, “Libâs”, 26; Nesâî, “Fer”, 6.

⁴⁷¹ Tirmizî'nin rivayetine göre (“Libâs”, 7) Resûlullah (sav.) bu mektubu vefatından iki ay önce göndermiştir.

⁴⁷² Kâdî İyâz, *el-İlmâ*, 90.

⁴⁷³ Hâzimî, *el-İtibâr*, 11. İbn Ukeym'in rivayetinin Hz. Peygamber'in vefatından kısa bir süre önceye ait olması ise ayrı bir tercih sebebinin gündeme getirir. Fakat İbn Ukeym'den rivayet eden bazı ravilerden kaynaklanan şüphelerden dolayı söz konusu rivayetin Meymûne hadisiyle sıhhat açısından mukavemet edemeyeceği söylenmiştir. Bununla birlikte bazı âlimler, İbn Ukeym'in rivayetini derinin tabaklanmadan önceki hâlinde istifade edilemeyeceği, tabaklandıktan sonra ise bir sakıncanın kalmadığı şeklinde anlamış ve Meymûne hadisinin itibara alınmasını daha uygun görmüşlerdir. Buna göre lûgat ehli arasında yaygın kullanımda tabaklanmamış derinin ismi “ihâb” iken tabaklandıktan sonraki ismi “cild”dir. Bk. Hâzimî, *el-İtibâr*, 56-58; İbn Hacer, *et-Tel-hîsü'l-habîr*, 1/77-78.

⁴⁷⁴ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 51.

Kitâbetin konuyla irtibatı ise Hz. Peygamber'in mektuplarından neşet eden bir olgudur. Resûl-i Ekrem'in (sav.) mektupları tek bir kişi vasıtasıyla uzak bölgelere gönderilmiş ve bunlarla amel edilmesi istenmiştir; tek bir râvinin naklettiği hadisinden delil olduğu da bu duruma kıyasla ortaya konmuştur. Örneğin; Buhârî, *Sahîh*'inde "Âhâd Haberler" başlığında Resûlullah'ın (sav.) Kistrâ'ya Abdullah b. Huzâfe aracılığıyla gönderdiği mektubu haber-i vâhidin bağlayıcılığına bir delil olarak sunar. Buna göre Kistrâ'nın mektupta yazılanları kabul etmeyerek mektubu yırtması ve bu olay üzerine de Hz. Peygamber'in ona bedduada bulunması tek kişinin ulaştırdığı bir haberin bağlayıcılığının ne derece kuvvetli olduğunu göstermektedir.⁴⁷⁵ Şayet tek kişi aracılığıyla iletilen bu haber hüccet sayılmasaydı, Hz. Peygamber (sav.), Kistrâ'ya beddua etmeyerek onu tekrar İslâm'a davet ederdi.

c. Kitâbet Metodunda Rivayet – Amel İlişkisi

Muhaddislerin çoğunluğuna göre kitâbetle tahammül edilen hadis muttasıl kabul edilir ve muktezasınca amel edilmesi gerekir.⁴⁷⁶ Kitâbeti makbul bir tahammül yolu addetmeyen bazı fakihler ise amel hususunda farklı görüşler ileri sürerler. Örneğin; Mâverdî kitâbeti kabul etmediği gibi böyle bir hadis gereğiyle amel edilmesine de karşı çıkmaktadır.⁴⁷⁷ Mâverdî'nin aksine Cüveynî, güvenilir bir kişi vasıtasıyla korunaklı bir şekilde talebeye ulaşan rivayetin mazmunuyla amel edilebileceğini dile getirmiştir.⁴⁷⁸

C. Bölüm Değerlendirmesi

Kitâbetin hadis usûlünde ittisâl şartını karşılayan makbul bir tahammül yolu olarak kabul edildiği görülmektedir. Muttasıl hadis tanımlarındaki "semâ" kaydını yalnızca işitmeyle sınırlamak, icâzet ve münâvele gibi yolları da geçersiz kılacağından

⁴⁷⁵ Buhârî, "Ahbârul-Âhâd", 4.

⁴⁷⁶ Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, 90; Nevevî, *el-Minhâc*, 14/45; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 1/598.

⁴⁷⁷ Mâverdî, *el-Hâvî*, 1/25.

⁴⁷⁸ Cüveynî, *el-Burhân*, 1/249.

ilim geleneğinin fiilî uygulamasıyla bağdaşmaz. Nitekim semâ'ı öne çıkaran sözleri nakledilen Şu'be ve Atâ'nın kitâbetle gelen hadisleri bizzat rivayet etmeleri, bu sözlerin isnadın önemine dikkat çekmek amacıyla söylendiğini düşündürmektedir. Kabul şartlarının her mektupta bir arada aranmaması da bu şartların asıl amacının mektubu tahriften korumak olduğunu gösterir.

Bölümün bir diğer önemli tespiti icâzetsiz kitâbetle ilgilidir. İcâzetli kitâbetin makbul, icâzetsiz kitâbetin gayr-i makbul olduğu şeklindeki yaygın izah vakıya uygun değildir. Hicrî ilk üç asırda senedlerde icâzet lafzına neredeyse hiç rastlanmaması, buna rağmen mektupla gelen hadislerin rivayet edilmesi, hadis yazıp göndermenin rivayet izni için yeterli bir karine sayıldığını gösterir. Bu sebeple kavramları “icâzeti sarîh olan” ve “icâzeti sarîh olmayan” kitâbet şeklinde ifade etmek daha isabetli olacaktır. Böyle bir mektupta sorgulanması gereken, izin ifadesinin bulunup bulunmadığı değil, mektubun kime ait olduğu ve güvenle ulaşıp ulaşılmadığıdır.

Edâ lafızlarının incelenmesi de senedde “ketebe” kaydının bulunmamasının, rivayetin kitâbetle alınmadığı anlamına gelmediğini ortaya koymuştur. Öte yandan “ke-te-be” fiilinin her kullanımı da kitâbete delalet etmez. Dolayısıyla bir rivayetin hangi yolla alındığını belirlemek için lafızlarla yetinmeyip râviler arasındaki irtibatın ayrıca araştırılması gerekir. Kitâbetin ricâl ve cerh-ta'dîl bilgisi için de kullanılması ise metodun ilim çevreleri arasında bir iletişim ağı işlevi gördüğünü göstermektedir. Bu teorik çerçevenin Kütüb-i Sitte'deki karşılığı bir sonraki bölümde ele alınacaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KÜTÜB-İ SİTTE'DE KİTÂBET

A. Kütüb-i Sitte'de Kitâbetle Hadis Rivayeti

Bu başlık altında Kütüb-i Sitte'de kitâbetle nakledilen hadisler değerlendirilecek ve özellikle Buhârî ve Müslim'in şartlarıyla birlikte kitâbet metodunun onlar için ne ifade ettiğinden kısaca bahsedilecektir.

Yine kitâbete medar olan hadislerin sayıları farklı cihetlerden tespit edilmeye çalışılacaktır. Bu hadislerin ilk grubunu, şeyh-talebe irtibatı sadece kitâbetle kurulan ve birbirlerini ya hiç görmeyen ya da görseler dahi şifahi tahammül yollarından biriyle hadis almamış olan râvilerin hadisleri oluşturmaktadır. Bu da ikiye ayrılarak, rivayetlerinde “ketebe” kaydını zikredenler ve zikretmeyenler⁴⁷⁹ şeklinde sınıflandırılacaktır. İkinci gruba ise birbirlerinden semâ' gibi metotların yanı sıra kitâbetle de hadis tahammül eden râvilerin rivayetleri oluşturmaktadır.⁴⁸⁰

1. Sahihayn'da Kitâbet

Buhârî ve Müslim eserlerinde likâ ve muâsarât (imkânü'l-lükî) gibi kendilerine has birtakım şartlar ileri sürmüşlerdir. Bu anlamda her iki musannıfın prensip edindikleri ağır şartlara rağmen kitâbet gibi bir metotla tahammül edilmiş hadislere yer vermeleri, onların kitâbeti ne derece sahih gördüklerine bir işaret sayılabilir.⁴⁸¹

⁴⁷⁹ Sadece kitâbetle hadis tahammül eden râvilerin kitâbete delalet eden sigalar yerine “an” sigasını kullandıklarını görmekteyiz. Rivayet lafızları için aşağıdaki ilgili başlıkların dipnotlarına bakılabilir.

⁴⁸⁰ Bu kısımdaki rivayetlerin kaynağı için “Kütüb-i Sitte'de Kitâbetle Hadis Rivayet Eden Râviler ve Hadisleri” bölümüne bakınız.

⁴⁸¹ Buhârî ve Müslim'in eserlerinde kitâbetle tahammül edilen azımsanmayacak miktarda rivayet mevcuttur. Bk. Kâfî, *Menhecü'l-İmâm el-Buhârî*, 168; Hâlid

Bu metotla ilgili olarak ilk akla gelen, Buhârî'nin likâ şartı gereği kitâbeti benimsemeyeceği düşüncesidir. Zira onun bu şartına göre sıhhatli bir şeyh-talebe ilişkisi kurulabilmesi için râvilerin birbirlerinden en az bir defa hadis dinlemeleri gerekir.⁴⁸² Fakat Buhârî'nin *es-Sahîh*'inde bazı şeyh-talebe ilişkilerine bakıldığında likâ şartının bu anlamıyla (zâhiren) tam olarak tahakkuk etmediği görülür. Mesela; Sâlim Ebu'n-Nadr (ö. 129/747), Abdullah b. Ebû Evfâ'dan (ö. 86/705) hiç hadis dinlememiş⁴⁸³ olmasına rağmen ondan birtakım rivayetleri hadis mektuplarıyla tahammül etmiştir.⁴⁸⁴ Yine Leys b. Sa'd'ın (ö. 175/791), Ubeydullah b. Ebû Ca'fer'i (ö. 132/750) hiç görmemesi-⁴⁸⁵ ne rağmen ondan kitâbetle hadis aldığı bilinmektedir.⁴⁸⁶

İmam Müslim'in muâsarât şartına gelince onun likâdan daha hafif olduğu bilinir. Bu şarta göre iki râvinin görüşme imkânı bulunması halinde (imkânü'l-lükî) şeyh-talebe ilişkisi kurulabilmektedir. Bu imkânın bulunmaması halinde ise iki râvî arasındaki irtibat Müslim'e göre munkatı' sayılır.⁴⁸⁷ Yukarıda zikredilen örnek rivayetlerin Müslim'in *es-Sahîh* isimli eserinde de geçtiği görülmektedir.⁴⁸⁸ Buna göre Buhârî ve Müslim'in⁴⁸⁹ yukarıda işaret edilen benzer hadisleri kitaplarına almaları⁴⁹⁰ ve özellikle de Buhârî'nin kitâbeti bir bab başlığı olarak değer-

Mansûr Abdullah ed-Düveys, *Mevkîfû'l-İmâmeyn el-Buhârî ve Müslim min iş-tirâtî'l-lukyy ve's-semâ'* (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, ts.), 132-133.

⁴⁸² Muhammed Avvâme, *el-Likâ' beyne'r-râviyeyn* (Medine: Dârul-Yüsr, 1438/2017), 8.

⁴⁸³ Dârekutnî, *el-İlzâmât ve't-Tettebbu'*, 305.

⁴⁸⁴ Buhârî, "Cihâd", 32, 98, 112, 152, 156, "Meğâzi", 26, "Temenni", 8.

⁴⁸⁵ İbn Ebû Hâtîm, *el-Merâsîl*, 180. Burada Leys b. Sa'd, Ubeydullah'tan hadis dinlemediğini, ondan kitâbet metoduyla hadis tahammül ettiğini kendisi dile getirmektedir.

⁴⁸⁶ Buhârî, "Gusûl", 27. Leys, Ubeydullah'tan tahammül ettiği hadisi burada "an" sigasıyla eda etmiştir.

⁴⁸⁷ Avvâme, *el-Likâ'*, 9, 12.

⁴⁸⁸ Müslim, "Libâs", 2, "Zekât", 104.

⁴⁸⁹ Müslim'in *es-Sahîh*'inde sadece kitâbet yoluyla aktarılan 10'dan fazla rivayet mevcuttur. Bu rivayetler semâ', kırâat gibi herhangi bir metotla da ayrıca alınmamıştır. Bu sebeple sözü edilen rivayetler semâ' cihetinden munkatıyken, kitâbet cihetinden muttasıl sayılır. Bk. Attâr, *Gurerü'l-fevâid*, 321.

⁴⁹⁰ Bk. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 1/347.

lendirmesi,⁴⁹¹ likâ ve muâsarat şartlarının, semâ' ve kırâat gibi bu metodu da kapsadığını göstermektedir.⁴⁹²

Dârekutnî'nin (ö. 385/995) Sahîhayn'da kitâbetle tahammül edilen hadisleri *et-Tettebbu'* isimli eserine konu ederek⁴⁹³ eleştirdiği ifade edilmiştir.⁴⁹⁴ Fakat anlaşıldığı kadarıyla Dârekutnî'nin bu hadisleri sıhate yönelik bir eleştiri maksadıyla değil de bir durum tespiti sebebiyle eserine konu ettiğini söylemek daha doğrudur.⁴⁹⁵ Ayrıca cumhura göre kitâbet muttasıl bir tahammül yolu olup bu yolla öğrenilen hadislerin hükmüyle amel etmek de vaciptir.⁴⁹⁶

a. Buhârî'nin *el-Câmiu's-Sahîh*'i

Buhârî *es-Sahîh*'inde⁴⁹⁷ tabîînin sahâbeden, etbâu't-tâbiînin de tabîînden kitâbetle tahammül ettiği birçok hadise yer vermiştir. Ayrıca onun, kendi şeyhi olan Muhammed b. Beşşâr'dan (ö. 252/866) kitâbetle aldığı hadisi eserinde⁴⁹⁸ serdettiğini görmekteyiz.⁴⁹⁹

⁴⁹¹ Buhârî, "İlim", 7.

⁴⁹² Dârekutnî, *el-İlzâmât ve't-Tettebbu'*, 305; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 6/34; Avnî, *İc-mâ'u'l-muhaddisîn*, 19.

⁴⁹³ Dârekutnî, *el-İlzâmât ve't-Tettebbu'*, 260-261, 291-292, 305.

⁴⁹⁴ Bk. Nevevî, *el-Minhâc*, 14/45. İmam Müslim'in eserinde kitâbet metoduyla tahammül edilen hadislere yer vermesi sebebiyle sıhhat şartına muhalefet ettiği söylenmiştir. Bk. Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 1/219.

⁴⁹⁵ Bu çıkarımı Dârekutnî'nin *Sünen* isimli eserinde Ahmed b. Abdân eş-Şîrâzî (ö. 388/988) ismindeki hocasından sadece kitâbet metoduyla hadis nakletmesi (*es-Sünen*, "Zekât", 18) desteklemektedir. Şayet onun için kitâbet merdûd bir tahammül yolu olsaydı kitabına doğrudan bu tarz bir hadis almaması gerekirdi. Ayrıca *et-Tettebbu'*a konu olan hadisler bir sonraki kısımda açıklanarak Dârekutnî'nin maksadı anlaşılmaya çalışılacaktır. Bk. bu bölümdeki Ebu'n-Nadr, Ebû Osman en-Nehdî ve Becâle rivayetleri.

⁴⁹⁶ Nevevî, *el-Minhâc*, 14/45; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 1/347. *Sahîhayn*'da kitâbetle tahammül edilen hadisleri tenkit eden diğer bir âlim İbnü'l-Kattân'dır. Onun bir prensip olarak kitâbeti kabul etmediği bilinmektedir. Bk. İbnü'l-Kattân, *Beyânü'l-vehm ve'l-ihâm*, 2/538-542.

⁴⁹⁷ *es-Sahîh*'in bazı hususiyetleri için bk. M. Yaşar Kandemir, "el-Câmiu's-Sahîh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/114-123.

⁴⁹⁸ Buhârî, "Eymân", 15. Buhârî *es-Sahîh*'inde İbn Beşşâr'dan yaklaşık 205 adet hadis nakletmiştir. Bu nakillerden yalnızca birinin kitâbetle tahammül edildiği görülür (Mücteba Uğur, "Bündâr, Muhammed b. Beşşâr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/489). Ayrıca Muhammed b. Beşşâr'ın, Ahmed b. Sâlih (ö. 248/862) isimli hocasından 1500 adet rivayeti kitâbet metoduyla aldığı da söylenmiştir (Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 1/348). Bu durum bize, onun kitâbet metodunu prensip olarak benimsediğini gösterir.

⁴⁹⁹ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 11/554; Bikâ'î, *en-Nüketü'l-vefîyye*, 2/105; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 1/599.

Şimdi Buhârî’de geçen kitâbet hadislerinin miktarını farklı veçhelerden tespit etmeye çalışalım:

Buhârî’nin kitabına almış olduğu, birbirlerinden sadece kitâbetle hadis tahammül eden⁵⁰⁰ ve rivayetlerinde “ketebe” sigasını kullanmayan râvilerin listesi ve rivayet sayısı şöyledir:

Ubeydullah b. Ebû Ca’fer (ö. 132/750) → Leys b. Sa’d (ö. 175/791)⁵⁰¹ (3)⁵⁰² ve Bükeyr b. Abdullah (ö. 120/738) → Leys b. Sa’d⁵⁰³ (2)⁵⁰⁴ tarihiyle alınan toplam 5 rivayet vardır. Bununla birlikte aynı şartlarda rivayet edilmiş fakat “ketebe” sigasının zikredildiği rivayet sayısı da 6 adet olarak tespit edilmiştir. Böylece bu grupta Buhârî’de kitâbet yoluyla tahammül ve edâ edilmiş toplam 11 rivayet bulunmaktadır.

Semâ’ gibi farklı metotlarla birlikte kitâbetle de birbirlerinden hadis nakleden râvilerin rivayet sayısı 11’dir. Böylece Buhârî’de kitâbetle tahammül edilen toplam 22 rivayet bulunmaktadır.

b. Müslim’in *el-Câmiu’s-Sahîh*’i

Reşidüddîn Attâr’a (ö. 662/1264) göre Müslim’in *es-Sahîh*’inde⁵⁰⁵ sadece kitâbetle aktarılan ve râvilerinin de birbirleriyle hiç görüşmedikleri 10’dan fazla rivayet mevcuttur. Bu rivayetler semâ’ cihetinden munkatıyken, kitâbet cihetinden muttasıl sayılmaktadır.⁵⁰⁶

Attâr’ın bu kısa izahından sonra Müslim’in kitâbet metoduyla eserine kabul ettiği hadis sayısına değinecek olursak birbir-

⁵⁰⁰ Bu başlık ve sonraki başlıklar altındaki râvilerin birbirleriyle irtibat durumu bilgisi için bk. “Yalnızca Kitâbet Metoduyla Hadis Tahammülünde Bulunan Râviler” başlığı.

⁵⁰¹ Leys b. Sa’d’ın Ubeydullah’tan sadece kitâbetle hadis tahammül ettiği bilgisi için bk. İbn Ebû Hâtim, *el-Merâsîl*, 180.

⁵⁰² Buhârî, “Gusûl”, 27, “Zekât”, 52, “Ta’bîr”, 10.

⁵⁰³ Leys’in Bükeyr’den sadece kitâbetle hadis tahammül ettiği bilgisi için bk. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 2/124.

⁵⁰⁴ Buhârî, “Cihâd”, 149, “Libâs”, 92.

⁵⁰⁵ *es-Sahîh*’in bazı hususiyetleri için bk. Kandemir, “el-Câmiu’s-Sahîh”, 7/124-129.

⁵⁰⁶ Attâr, *Gurerü’l-fevâid*, 321.

lerinden sadece kitâbetle hadis tahammül edip rivayetlerinde “ketebe” sigasını kullanmayan râviler şu şekildedir:

Ubeydullah b. Ebû Ca'fer → Leys (2)⁵⁰⁷ ve Bükeyr b. Abdullah → Leys (4)⁵⁰⁸ tarikiyle alınan toplam 6 rivayet bilinmektedir. “Ketebe” sigasını zikredenlerin rivayet sayısı ise 4'tür. Böylece Attâr'ın işaret ettiği, râvilerin birbirleriyle hiç görüşmedikleri hâlde kitâbetle aktarılmış 10 hadis tespit edilmiştir.

Birbirlerinden hem kitâbetle hem de kitâbet harici hadis tahammül edenlerin rivayet sayısı 8'dir. Netice olarak Müslim'in *es-Sahîh* isimli eserinde kitâbetle tahammül edilmiş toplam 18 hadis bulunmaktadır.

2. Sünen-i Erba'a'da Kitâbet

a. Tirmizî'nin *es-Sünen*'i

Tirmizî'nin kitabına aldığı, birbirlerinden sadece kitâbetle hadis tahammül edip rivayetlerinde de “ketebe” sigasını kullanmayan râvilerin listesi ve rivayet sayısı şöyledir:

Abdullah b. Ömer el-Ömerî (ö. 172/789) → Leys b. Sa'd⁵⁰⁹ (1),⁵¹⁰ İbn Şihâb (ö. 124/742) → Ca'fer b. Rabî'a (ö. 136/754)⁵¹¹ (1)⁵¹² ve Bükeyr b. Abdullah → Leys (1)⁵¹³ tarikiyle alınan toplam 3 rivayet bulunmaktadır. “Ketebe” sigasını zikredenlerin rivayet sayısı ise 2'dir.

Birbirlerinden hem kitâbetle hem de kitâbet harici hadis tahammül edenlerin rivayet sayısı ise 4'tür. Böylece Tirmizî, *es-Sünen*'ine kitâbetle tahammül ve edâ edilmiş toplam 9 rivayet kabul etmiştir.

⁵⁰⁷ Müslim, “Müsâkât”, 18, “İmâre”, 58.

⁵⁰⁸ Müslim, “Libâs”, 85, “Zekât”, 112, “Müsâkât”, 18, “Sıfât”, 71.

⁵⁰⁹ Leys'in Abdullah b. Ömer el-Ömerî'den sadece kitâbetle hadis tahammül ettiği bilgisi için bk. Alâî, *Câmi'u't-tahsîl*, 260; İbn Hacer, *Tağlîku't-ta'lik*, 2/73.

⁵¹⁰ Tirmizî, “Salât”, 258.

⁵¹¹ Ca'fer'in İbn Şihâb'dan sadece kitâbetle hadis tahammül ettiği bilgisi için bk. Mizzi, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 26/427.

⁵¹² Tirmizî, “Nikâh”, 14.

⁵¹³ Tirmizî, “Siyer”, 20.

b. Ebû Dâvûd'un *es-Sünen*'i

Ebû Dâvûd'un kitabında yer verdiği birbirlerinden sadece kitâbetle hadis tahammül edip rivayetlerinde “ketebe” sigasını kullanmayan râvilerin listesi ve rivayet sayısı şu şekildedir:

Ubeydullah b. Ebû Ca'fer → Leys (1),⁵¹⁴ Bükeyr b. Abdullah → Leys (1)⁵¹⁵ ve İbn Şihâb → Ca'fer b. Rabî'a (1)⁵¹⁶ tarikiyle alınan toplam 3 rivayet tespit edilmiştir. Nakillerinde “ketebe” sigasını kullananların rivayet sayısı ise 5'tir.

Birbirlerinden hem kitâbetle hem de kitâbet harici hadis tahammül edenlerin rivayet sayısı ise 10'dur. Böylece Ebû Dâvûd'un *es-Sünen* isimli eserine kitâbetle aldığı rivayetlerin toplam sayısının 18 olduğu görülür.

Ayrıca Ebû Dâvûd hiç görüşmediği Hüseyin b. Hureys (ö. 244/859) isimli hocasından⁵¹⁷ da kitâbetle hadis tahammül ederek *es-Sünen*'inde rivayet etmiştir.⁵¹⁸

c. Nesâî'nin *es-Sünen*'i

Nesâî'nin kitabına kabul ettiği, birbirlerinden sadece kitâbetle hadis tahammül edip rivayetlerinde de “ketebe” sigasını kullanmayan râvilerin isimleri ve rivayet sayısı şöyledir:

Ubeydullah b. Ebû Ca'fer → Leys (7)⁵¹⁹ ve İbn Şihâb → Yezîd b. Ebû Habîb (ö. 128/746)⁵²⁰ (1)⁵²¹ tarikiyle alınan toplam 8 rivayet bulunmaktadır. “Ketebe” sigasını kullananların rivayet sayısı ise 5'tir.

Birbirlerinden hem kitâbetle hem de kitâbet harici hadis tahammül edenlerin rivayet sayısı 4'tür. Böylece Nesâî'nin *es-Sünen*

⁵¹⁴ Ebû Dâvûd, “İtâk”, 13.

⁵¹⁵ Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 120.

⁵¹⁶ Ebû Dâvûd, “Nikâh”, 19.

⁵¹⁷ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 11/360.

⁵¹⁸ Ebû Dâvûd, “Nikâh”, 3, “Talâk”, 17.

⁵¹⁹ Nesâî, “Zekât”, 85, “İtk”, 12, “Cihâd”, 7, 14, “İhyâül-mevât”, 2, “Bey'at”, 36, “Ziy-net”, 43.

⁵²⁰ Yezîd'in İbn Şihâb'dan sadece kitâbetle hadis tahammül ettiği bilgisi için bk. Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, 1/538; Ebû Dâvûd, “Büyû”, 88; İbn Ebû Hâtim, *el-İlel*, 2/257; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 26/430.

⁵²¹ Nesâî, “Umre”, 3.

nen'inde kitâbetle tahammül edilmiş toplam 17 hadis tespit edilmiştir.

d. İbn Mâce'nin es-Sünen'i

İbn Mâce'nin kitabına aldığı, birbirlerinden sadece kitâbetle hadis tahammül edip rivayetlerinde de “ketebe” sigasını kullanmayan tek tarik Ubeydullah b. Ebû Ca'fer → Leys tarikidir. Bu tarikle de sadece 2⁵²² rivayetin aktarımı söz konusu olmuştur. Rivayetlerinde “ketebe” sigasını kullananların hadis sayısı ise 2'dir.

Birbirlerinden hem kitâbetle hem de kitâbet harici hadis tahammül edenlerin rivayet sayısı ise sadece 1'dir. Böylece toplam 5 rivayet tespit edilmiştir.

B. Kütüb-i Sitte'de Kitâbetle Hadis Rivayet Eden Râviler ve Hadisleri

Kütüb-i Sitte'de şeyh-talebe irtibatı içerisinde kitâbetle tahammül edilen birtakım hadislere yer verilerek bunların hangi sigalarla nakledildiği zikredilecektir. Bu konu râvilerin irtibat durumuna göre iki farklı başlık altında incelenecektir.

1. Sadece Kitâbet Metoduyla Hadis Aldığı Bilinen Râviler ve Rivayetleri

Bu bölümde ele alınan râviler ya birbirlerini hiç görmemiş ya da aralarındaki hadis aktarımı sadece kitâbet metoduyla gerçekleşmiş olanlardır. Bu açıdan hadis musannifleri kitâbeti makbul bir tahammül yolu gördüklerinden burada hadisleri zikredilecek her iki râvinin aralarındaki bağı muttasıl kabul etmişlerdir.

Konu üç alt başlığa bölünerek Hz. Peygamber'in mektubu, sahâbenin hadis mektupları ve sahâbe sonrası hadis mektuplaşmaları şeklinde incelenmiştir.⁵²³

⁵²² İbn Mâce, “Hudûd”, 18, “İtk”, 8.

⁵²³ Bu bölümde yer alan râvilerin sadece kitâbetle hadis tahammül ettiği bilgi için “Yalnızca Kitâbet Metoduyla Hadis Tahammülünde Bulunan Râviler” başlığına bakınız.

a. Hz. Peygamber'in Cüheyne Kabilesine Bir Mektubu

أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ قُدَامَةَ ... عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُكَيْمٍ قَالَ: كَتَبَ إِلَيْنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "أَنْ لَا تَسْتَنْفِعُوا مِنَ الْمَيْتَةِ يَاهَابٍ، وَلَا عَصَبٍ."⁵²⁴

Resûlullah (sav.) bu mektubunu Cüheyne kabilesine⁵²⁵ göndermiştir. Mektubun kabileye ulaştığı o günlerde henüz çocuk yaşlarda olan Abdullah b. Ukeym⁵²⁶ (ö. 81/701 [?]) mektupta yazılı olanları ezberleyerek daha sonra bunları rivayet etmiştir.⁵²⁷ Bundan dolayı mektubun Abdullah b. Ukeym'e nispet edildiği görülür.

Hız. Peygamber'in kabileye mektup yoluyla gönderdiği bu rivayetin farklı tarikleri tespit edilememiştir.⁵²⁸ Bu açıdan hadisin nihâî rivayet kaynağı kitâbet metoduna dayanmaktadır. Ayrıca ilk dönemlerden itibaren mektupla aktarılan hadislerde "ketabe ilâ" sigasının kullanıldığı bu misalde görülmektedir.

b. Sahâbenin Yazdığı Hadis Mektupları

(1) Abdullah b. Erkam (ö. 51/672) → Abdullah b. Utbe (ö. 70/690)

حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ عَنِ اللَّيْثِ عَنْ يَزِيدَ أَنَّ ابْنَ شِهَابٍ كَتَبَ إِلَيْهِ أَنَّ عُبَيْدَ اللَّهِ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ، أَخْبَرَهُ عَنْ أَبِيهِ أَنَّهُ كَتَبَ إِلَى ابْنِ الْأَرْقَمِ، أَنْ يَسْأَلَ سُبَيْعَةَ الْأَسْلَمِيَّةَ، كَيْفَ أَفْتَاهَا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟ فَقَالَتْ: "أَفْتَانِي إِذَا وَضَعْتُ أَنْ أُكْسِحَ."⁵²⁹

Abdullah b. Utbe, Hız. Peygamber'in Sübey'a'ya (r.anhâ) iddet hakkında nasıl fetva verdiğini kendisine sorması için İbn Erkam'a mektup yazmış ve İbn Erkam da bunun cevabını mektupla İbn Utbe'ye bildirmiştir. Hadis eserlerinde bu rivayetin

⁵²⁴ Tirmizî, "Libâs", 7; Ebû Dâvûd, "Libâs", 43; İbn Mâce, "Libâs", 26; Nesâî, "Fera", 6.

⁵²⁵ Ahmet Önkâl, "Cüheyne (Benî Cüheyne)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/107.

⁵²⁶ Abdullah b. Ukeym Resûlullah hayattayken Müslüman olmuş fakat Resûlullah'ı (sav.) görememiştir. Her ne kadar Hız. Peygamber'den gelen mektubu rivayet etmesi sebebiyle kendisine mecâzen sahâbelik atfedilmişse (bk. "Kitâbet Metodunun Sahâbelikle İlişkisi" başlığı) de tabîin neslinin büyüklelerinden kabul edilir. Bk. Zehebî, *Siyer*, 3/510-512.

⁵²⁷ Ebû Dâvûd, "Libâs", 42.

⁵²⁸ Bu hadis ile ilgili ayrıntı bilgi için bk. "Tercih Sebeplerinde Kitâbet" başlığı.

⁵²⁹ Buhârî, "Talâk", 39, "Meğâzî", 10; Müslim, "Talâk", 56; Ebû Dâvûd, "Talâk", 47; Nesâî, "Talâk", 56.

yalnızca kitâbet metoduyla aktarıldığı görülür. Yani hadisin naklinde, kitâbet harici herhangi bir alternatif metoda tesadüf edilememektedir.⁵³⁰

(2) *Zeyd b. Erkam* (ö. 68/688) → *Enes b. Mâlik* (ö. 93/711-12)

... حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الْقَضِيٍّ أَنَّهُ سَمِعَ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ يَقُولُ: حَزِنْتُ عَلَى مَنْ أُصِيبَ بِالْحَرَّةِ، فَكَتَبْتُ إِلَى زَيْدِ بْنِ أَرْقَمٍ وَبَلَغَهُ شِدَّةُ حُزْنِي، يَذْكُرُ: أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: "اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِلْأَنْصَارِ، وَلِأَبْنَاءِ الْأَنْصَارِ."⁵³¹

Kûfe'de meskûn bulunan Zeyd b. Erkam, Harre vakasında birçok yakınını kaybeden ve o sıralar Basra'da bulunan Enes'e (ra.) teselli maksatlı bir mektup kaleme alarak bu hadisi aktarır.⁵³²

Hiz. Enes'in, hadisin kendisine mektupla ulaştığını söylemesi burada kitâbet metodunun tahakkuk ettiğini göstermektedir. Ayrıca Enes (ra.) daha önce Zeyd b. Erkam'ı (ra.) görmüş olmasına⁵³³ rağmen ondan kitâbetle öğrendiği sadece bu hadisi aktarmıştır. Burada sahâbenin sahâbeden yazışma vesilesiyle rivayeti söz konusudur.

Söz konusu rivayetin aynı lafızlarla Zeyd b. Erkam'dan Nadr b. Enes tarikiyle kitâbet harici bir metotla da aktarıldığı görülmektedir.⁵³⁴ Bu açıdan kitâbet metoduyla nakledilen bir hadisin diğer bir metotla nakledilenle aynı olduğu fark edilmektedir.

(3) *Abdullah b. Ebû Evfâ* (ö. 86/705) → *Sâlim Ebu'n-Nadr* (ö. 129/747)

... عَنْ سَالِمِ أَبِي النَّضْرِ مَوْلَى عُمَرَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ وَكَانَ كَاتِبًا لَهُ قَالَ: كَتَبَ إِلَيْهِ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي أَوْفَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا فَقَرَأَهُ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «أَيُّهَا النَّاسُ،

⁵³⁰ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî İbn Hacer el-Askalânî, *Nazmü'l-leâli bi'l-mietî'l-avâlî*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1410/1990), 135.

⁵³¹ Buhârî, "Tefsîr", 6.

⁵³² İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 8/651.

⁵³³ Bir rivayete göre Enes b. Mâlik Hz. Peygamber'le birlikte göz ağrısı çeken Zeyd'i ziyaret etmiştir. Bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 20/42.

⁵³⁴ Müslim, "Sahâbe", 172. Nadr b. Enes başka bir tarikte Hz. Zeyd'in bu hadisi kitâbetle Enes'e (ra.) aktardığını dile getirerek Enes b. Mâlik'in rivayetinin doğruluğunu tekit etmektedir. Bk. Tirmizî, "Menâkıb", 66.

لَا تَتَمَنَّوْا لِقَاءَ الْعَدُوِّ ... اللَّهُمَّ مُنْزِلَ الْكِتَابِ، وَمُجَرِّي السَّحَابِ، وَهَازِمَ الْأَحْزَابِ، أَهْزِمُهُمْ
وَأَنْصُرْنَا عَلَيْهِمْ»⁵³⁵

Bu rivayette ilk olarak çözümlmesi gereken husus; Ebu'n-Nadr'ın İbn Ebû Evfâ'dan rivayetinin kitâbet mi yoksa vicâde mi olduğu sorusudur. Çünkü İbn Ebû Evfâ'nın Ömer b. Ubeydullah'a gönderdiği bu rivayeti⁵³⁶ Ömer değil de kâtibi Ebu'n-Nadr nakletmiştir.

Kitâbet metodunda rivayet hakkı sadece adına mektup yazılan kişiye tanınıyorsa bu rivayet ıstılahî anlamda vicâde metoduna hamledilir.⁵³⁷ Böyle bir şart aranmıyorsa Ebu'n-Nadr'ın (ö. 129/747) Ömer'i zikretmeden ona ait hadisleri nakletmesi kitâbet olarak değerlendirilmelidir. Çünkü Ömer'in kâtibi olan Sâlim'in, Ömer'e gelen mektubu ya kendisi okuyarak ya da Ömer'e okuyarak öğrenmiş olması kuvvetle muhtemeldir.⁵³⁸ Netice itibarıyla mektubun İbn Ebû Evfâ'dan Ömer b. Ubeydullah'a gönderilmesi her hâlükârda kitâbet metodu dâhilindedir. Sâlim'in, karineye dayanarak hocasını zikretmeksizin ondan rivayette bulunması da kitâbet sınırları içerisinde değerlendirilmelidir. Bu sebeple söz konusu rivayetin vicâde kabul edilmesi doğru değildir.

Ayrıca bu hadisin dua kısmı İbn Ebû Evfâ'dan İsmâil b. Ebû Hâlid tarikiyle kitâbet harici bir metotla da rivayet edilmiştir. Bu tarikle gelen dua cümlesi “اللَّهُمَّ مُنْزِلَ الْكِتَابِ، سَرِيعَ الْحِسَابِ، أَهْزِمِ الْأَحْزَابِ، أَهْزِمُهُمْ وَزَلِّ لَهُمُ” şeklindedir.⁵³⁹

Bu rivayetin Dârekutnî'nin *et-Tettebbu'* isimli eserine alınmasından dolayı eleştirildiği zannedilebilir. Fakat Dârekutnî hadis için “Bu icâzet ve mükâtebenin câiz olduğunun sahih bir delilidir.

⁵³⁵ Buhârî, “Cihâd”, 32, 98, 112, 152, 156, “Meğâzî”, 26, “Temennî”, 8; Müslim, “Cihâd”, 20; Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 96.

⁵³⁶ Müslim, “Cihâd”, 20.

⁵³⁷ Ebû Abdillâh Alâuddîn Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl fi esmâi'r-ricâl*, thk. Âdil b. Muhammed - Üsâme b. İbrâhîm (Kahire: el-Fârûku'l-Hadisîye, 1422/2001), 5/180; Avnî, *İcmâ'u'l-muhaddisîn*, 131.

⁵³⁸ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 6/34.

⁵³⁹ Buhârî, “Deavât”, 58, “Tevhîd”, 34; Müslim, “Cihâd”, 21; Tirmizî, “Cihâd”, 8; İbn Mâce, “Cihâd”, 15.

Çünkü Ebu'n-Nadr, İbn Ebû Evfâ'yı hiç işitmemiştir, o bu hadisi mektuptan tahammül etmiştir.”⁵⁴⁰ ifadelerini kullanmıştır. Dârekutnî'nin bu rivayeti eserine konu edinme sebebi hadisin vicâde yerine kitâbetle tahammül edildiğini göstermek istemesi olabilir. Çünkü Ebu'n-Nadr'ın İbn Ebû Evfâ'dan nakli ilk anda vicâde mahiyetinde anlaşılmaktadır fakat yukarıdaki izahlar göz önünde bulundurulduğunda kitâbetin daha açık olduğu anlaşılır. İşte Dârekutnî de bu sebeple hadisi burada konu edinerek vicâdeyle bağdaştırılmaması gerektiğini ifade etmiştir denebilir.⁵⁴¹

c. Sahâbe Sonrası Dönemde Yazılan Hadis Mektupları

(1) Abdullah b. Rabâh (ö. 90/709) → Ebû İmrân el-Cevnî (ö. 128/746)

... حَدَّثَنَا أَبُو عِمْرَانَ الْجَوْنِيُّ قَالَ: كَتَبَ إِلَيَّ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ رَبَاحٍ الْأَنْصَارِيُّ أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَمْرٍو قَالَ: هَجَرْتُ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمًا قَالَ: «فَسَمِعَ أَصَوَاتَ رَجُلَيْنِ اخْتَلَفَا فِي آيَةٍ فَخَرَجَ عَلَيْنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ...»⁵⁴²

Bu hadis Abdullah b. Amr'dan Abdullah b. Rabâh tarikiyle nakledilmiştir. İbn Rabâh da hadisi Ebû İmrân'a mektup yoluyla aktarmıştır. Bu açıdan kitâbet metodunun tahakkuk ettiği görülür.

Hadisin, sahâbî râvisi Abdullah b. Amr'dan Abdurrahman b. Sevbân tarikiyle kitâbet harici bir metotla şu şekilde bize ulaştığı görülmektedir:

«... دَعَا الْمِرَاءَ فِي الْقُرْآنِ، فَإِنَّ الْأَمَمَ قَبْلَكُمْ لَمْ يُلْعَنُوا حَتَّى اخْتَلَفُوا فِي الْقُرْآنِ، فَإِنَّ مِرَاءً فِي الْقُرْآنِ كُفِّرَ.»⁵⁴³

(2) Ömer b. Abdülaziz (ö. 101/720) → Abdülmelik b. Tufeyl el-Cezerî

⁵⁴⁰ Dârekutnî, *el-İlzâmât ve't-Tettebbu'*, 305.

⁵⁴¹ İbnü'l-Kattân hadisin kitâbetle aktarılması sebebiyle rivayeti munkatı adeder. Bk. *Beyânü'l-vehm ve'l-ihâm*, 2/539-541.

⁵⁴² Müslim, “İlim”, 2.

⁵⁴³ İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 6/142.

... عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ الطَّقِيزِ الْجَزَرِيِّ قَالَ: كَتَبَ إِلَيْنَا عُمَرُ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ: «لَا تَشْرَبُوا مِنَ الظَّلَاءِ حَتَّى يَذْهَبَ ثُلَاثُهُ، وَيَبْقَى ثُلَاثُهُ، وَكُلُّ مُسْكِرٍ حَرَامٌ».⁵⁴⁴

Nesâî'de geçen bu rivayet Ömer b. Abdülaziz'in bir fetvasıdır. Bu sebeple rivayet bir cihetten maktu hadis sayılabilir. Rivayetin fetva kısmı esasında Hz. Ömer'e ait olmakla⁵⁴⁵ birlikte, “كُلُّ مُسْكِرٍ حَرَامٌ” kısmı da bir hadise dayanmaktadır.⁵⁴⁶ Netice olarak rivayetin nakledilişinde kitâbet metodunun tahakkuk ettiği görülür.

(3) *Habîb b. Sâlim el-Ensârî* (ö. 101/720) → *Katâde* (ö. 117/735)

... حَدَّثَنَا قَتَادَةُ عَنْ حَبِيبِ بْنِ سَالِمٍ: أَنَّ رَجُلًا يَقَالُ لَهُ: عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ حُنَيْنٍ وَقَعَ عَلَى جَارِيَةِ امْرَأَتِهِ، فَرَفَعَ إِلَى النُّعْمَانِ بْنِ بَشِيرٍ وَهُوَ أَمِيرٌ عَلَى الْكُوفَةِ فَقَالَ: «لَا أَقْضِيَنَّ فِيكَ بَقْضِيَّةَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِنْ كَانَتْ أَحْلَتْهَا لَكَ جَدُّكَ مِثْلَهُ، وَإِنْ لَمْ تَكُنْ أَحْلَتْهَا لَكَ رَجْمَتْكَ بِالْحِجَارَةِ». «فَوَجَدُوهُ قَدْ أَحْلَتْهَا لَهُ، فَجَلَدَهُ مِثْلَهُ». قَالَ قَتَادَةُ: كَتَبْتُ إِلَى حَبِيبِ بْنِ سَالِمٍ، فَكَتَبَ إِلَيَّ بِهَذَا.⁵⁴⁷

Katâde bu rivayeti Habîb b. Sâlim'den hem kitâbet metoduyla vasitasız hem de hocası Hâlid b. Urfuta üzerinden vasıtalı olarak semâ'la tahammül etmiştir.⁵⁴⁸ Katâde'nin burada senedini âlî isnada çıkarmak için Habîb'e sonradan mektup yazdığı söylenebilir. Çünkü öncelikle semâ'a dayanan bir rivayeti sonrasında da kitâbetle tahammül etmek bu ihtimali güçlendirmektedir.

(4) *Atâ b. Ebû Rabâh* (ö. 114/732) → *Yezîd b. Ebû Habîb* (ö. 128/746)

... حَدَّثَنَا عَبْدُ الْحَمِيدِ حَدَّثَنَا يَزِيدُ كَتَبَ إِلَيَّ عَطَاءٌ سَمِعْتُ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: “قَاتَلَ اللَّهُ الْيَهُودَ لَمَّا حَرَّمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ شُحُومَهَا جَمَلُوهُ، ثُمَّ بَاغَوْهُ، فَأَكَلُوهَا.”⁵⁴⁹

⁵⁴⁴ Nesâî, “Eşribe”, 23, 53.

⁵⁴⁵ Ammâr b. Yâsir bu tür içecekler hakkında bir mektup yazarak Hz. Ömer'e sormuş, o da bu cevabı vermiştir. Bk. İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 5/92.

⁵⁴⁶ Buhârî, “Meğâzî”, 60.

⁵⁴⁷ Tirmizî, “Hudûd”, 21; Ebû Dâvûd, “Hudûd”, 28; Nesâî, “Nikâh”, 70.

⁵⁴⁸ Tirmizî, “Hudûd”, 21; Nesâî, “Nikâh”, 70. Dârimî'nin *es-Sünen*'inde Katâde'nin bu rivayeti Hâlid'den kitâbetle aldığına dair bir karine bulunmaktadır (Dârimî, “Hudûd”, 20). Fakat bu karine diğer rivayetlere göre doğru gözükmemektedir. Bk. Tirmizî, “Hudûd”, 21.

⁵⁴⁹ Buhârî, “Büyû”, 112, “Tefsîr”, En'âm 6; Müslim, “Musakât”, 71.

Buhârî bu rivayeti eserinin En'âm Sûresi, 6. bâbında⁵⁵⁰ istiş-hâd mahallinde serdetmiştir. Bunun sebebinin, bâbın usûl kısmında getirilen hadisin senedini izah etmek olduğu söylenmiştir.⁵⁵¹ Bâbın asıl hadisi ise şu şekildedir:

حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ خَالِدٍ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي حَبِيبٍ قَالَ عَظَاءُ: سَمِعْتُ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: "قَاتِلِ اللَّهَ الْيَهُودَ ..."

Burada görüldüğü üzere hadisin Leys tarikinde Yezîd'in Atâ'dan nakli "kâle" sigasıyla ifade edilmiştir. Abdülhamid isimli râviden gelen tarike göre ise Yezîd'in Atâ'dan rivayetinin kitâbetle olduğu vurgulanmaktadır.⁵⁵² Yani burada Leys kanalıyla gelen tariklere göre Yezîd'in Atâ'dan rivayeti "kâle" lafızlarıyla tahric edilir.⁵⁵³ Yezîd'in başka bir tarikte "semi'tü" diyerek Atâ'dan bu hadisi işittiğine delalet eden lafızlarına dahi rastlanılmaktadır.⁵⁵⁴ Bu durum, Yezîd'in Atâ'dan bu rivayeti hem kitâbet hem de semâ' yoluyla almış olabileceğini akla getirmektedir. Ne var ki Yezîd'in Atâ'yı hiç işitmemiş olması bu rivayetin ancak kitâbet yoluyla Yezîd'e aktarıldığını gösterir. Buhârî'nin yukarıdaki senedi ek olarak getirmesi de bu durumu vurgulamak maksadıyladır.⁵⁵⁵

Ayrıca Buhârî'nin "Leys – Yezîd – Atâ" tarikiyle serdettiği rivayeti bâbının tek hadisi olarak getirmesi, onun kitâbetle tahammül edilen bir hadisi eserinin usul kısmında serdettiğine bir delildir. Nitekim daha önce de ifade edildiği gibi Buhârî, makbul tahammül yollarını bâb başlıkları şeklinde sıralayarak kitâbete⁵⁵⁶ de yer vermiştir.⁵⁵⁷

⁵⁵⁰ Bu bâb En'âm Suresi'nin 146. âyetinde geçen "inek ve koyun iç yağlarının Yahudilere haram kılınmasıyla" alakalıdır. Bk. Buhârî, "Tefsîr", En'âm 6.

⁵⁵¹ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 4/424; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 12/54.

⁵⁵² Buhârî, "Büyü", 112; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 22/378-379.

⁵⁵³ Buhârî, "Büyü", 112; Müslim, "Musakât", 71.

⁵⁵⁴ Ebû Avâne Ya'kûb b. İshâk el-İsferâyînî, *el-Müstahrec*, thk. Eymen b. Ârif ed-Dımaşkı (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1419/1998), 3/370.

⁵⁵⁵ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 4/424; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 12/54.

⁵⁵⁶ Buhârî, "İlim", 7.

⁵⁵⁷ Örneğin Buhârî, vicâde metodunu herhangi bir bab başlığında zikretmemekle birlikte vicâdeyle tahammül edilen bir kısım hadisleri bu eserinin istişhâd mahallinde serdedebilmektedir (Ebû'l-Fazl Muhammed b. Tâhir İbnü'l-Kay-

(5) İbn Şihâb ez-Zührî'nin (ö. 124/742) Mektupları

• Ca'fer b. Rabî'a'ya (ö. 136/754) mektubu;

i. ... أَخْبَرَنِي جَعْفَرُ بْنُ رَبِيعَةَ: أَنَّ ابْنَ شِهَابٍ كَتَبَ إِلَيْهِ قَالَ: حَدَّثَنِي هُنْدُ بِنْتُ الْحَارِثِ الْفِرَاسِيَّةُ عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ قَالَتْ: «كَانَ يُسَلِّمُ، فَيَنْصَرِفُ النِّسَاءُ، فَيَدْخُلُ بَيُوتَهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَنْصَرِفَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ»⁵⁵⁸

İbn Şihâb ez-Zührî'den Ca'fer b. Rabî'a kanalıyla kitâbet metoduyla tahammül edilen bu rivayet, Buhârî'nin *es-Sahih*'inde İbn Şihâb'dan Yunus tarikiyle de farklı bir metotla aktarılmıştır. Bu rivayetin bazı lafız farklılıklarıyla birlikte manaca Ca'fer'in rivayetiyle aynı olduğu görülmektedir. Yunus'un rivayetine göre hadis şöyledir:

... أَخْبَرَنَا يُونُسُ عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ: حَدَّثَنِي هُنْدُ بِنْتُ الْحَارِثِ أَنَّ أُمَّ سَلَمَةَ -رَوْجَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- أَخْبَرَتْهَا: «أَنَّ النَّسَاءَ فِي عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كُنَّ إِذَا سَلِمْنَ مِنَ الْمَكْتُوبَةِ، فُتِّتَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَمَنْ صَلَّى مِنَ الرِّجَالِ مَا شَاءَ اللَّهُ، فَإِذَا قَامَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَامَ الرِّجَالُ»⁵⁵⁹

Ca'fer'in İbn Şihâb'dan diğer bir rivayeti de şöyledir:

i. ... عَنِ جَعْفَرِ بْنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ عُرْوَةَ عَنْ عَائِشَةَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَيُّمَا امْرَأَةٍ نَكَحْتُ بِغَيْرِ إِذْنِ مَوْلَاهَا فَيُكَأْخَهَا بِاطِلٍّ»⁵⁶⁰

Rivayet, Zührî'den Süleyman b. Mûsâ tarikiyle kitâbet harici bir metotla da nakledilmiştir.⁵⁶¹ Her iki rivayet karşılaştırıldığında aralarında lafız bakımından dahi herhangi bir farklılık gözükmemektedir. Ayrıca hadis her ne kadar kitâbetle tahammül edilse de rivayetin edâ sigası “an” olarak kayıtlanmıştır. Bu misal kitâbetin sadece kitâbete delalet eden sigalarla aktarılmasının bir delilidir.

serânî, *Şürûtü'l-eimmeti's-sitte*, nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde (Selâsü resâil fî ilmi mustalahi'l-hadis içinde) (Beyrut: Mektebetü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, 1435/2014), 87). Bu sebeple onun bâb başlıklarında zikrettiği metotlarla tahammül edilen hadisleri *es-Sahih*'in usûl kısımlarında getirdiği söylenebilir. Yukarıdaki rivayetle bunu daha net görebilmekteyiz.

⁵⁵⁸ Buhârî, “Ezân”, 157.

⁵⁵⁹ Buhârî, “Ezân”, 162.

⁵⁶⁰ Ebû Dâvûd, “Nikâh”, 19; Tirmizî, “Nikâh”, 14.

⁵⁶¹ Ebû Dâvûd, “Nikâh”, 35.

• **Yezîd b. Ebû Habîb el-Mısrî'ye** (ö. 128/746) mektupları;

i. ... عَنْ يَزِيدَ أَنَّ ابْنَ شِهَابٍ كَتَبَ إِلَيْهِ أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ أَخْبَرَهُ عَنْ أَبِيهِ أَنَّهُ كَتَبَ إِلَى ابْنِ الْأَرْقَمِ أَنَّ يَسْأَلُ سُبَيْعَةَ الْأَسْلَمِيَّةَ، كَيْفَ أَفْتَاهَا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟ فَقَالَتْ: «أَفْتَانِي إِذَا وَضَعْتُ أَنْ أُكْسِحَ».⁵⁶²

ii. ... عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي حَبِيبٍ أَنَّ مُحَمَّدَ بْنَ شِهَابٍ كَتَبَ يَذْكُرُ أَنَّ عُرْوَةَ، حَدَّثَهُ أَنَّ زَيْنَبَ بِنْتُ أَبِي سَلَمَةَ حَدَّثَتْهُ أَنَّ أُمَّ حَبِيبَةَ زَوْجَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَدَّثَتْهَا أَنَّهَا قَالَتْ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ ...⁵⁶³

İkinci rivayet İbn Şihâb'dan kitâbetle tahammül edilmesine rağmen bazı tariklerinde kitâbete delalet eden sigalar kullanılmamıştır.⁵⁶⁴ Ayrıca hadisin İbn Şihâb'dan aynı lafızlarla Şu'ayb kanalıyla da kitâbet harici bir metotla nakledildiği tespit edilmiştir.⁵⁶⁵

iii. ... حَدَّثَنِي يَزِيدُ بْنُ أَبِي حَبِيبٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ أَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «قَضَى بِالْعُمَرَى أَنْ يَهَبَ الرَّجُلُ لِلرَّجُلِ وَلِعَقِبِهِ الْهَبَةَ، وَتُسْتَنْثَى إِنْ حَدَّثَ بِكَ...»⁵⁶⁶

Rivayetin kitâbetle tahammül edildiği halde “an” lafzıyla aktarıldığı görülmektedir. Hadisin kitâbet harici manaca aynı, lafzen farklı bir şekilde İbn Şihâb'dan Leys tarikiyle vârid olduğu tespit edilmiştir.⁵⁶⁷

(6) **Leys b. Sa'd'a** (ö. 175/791) Yazılan Mektuplar

• **Bükeyr b. Abdullah b. el-Eşec'in** (ö. 120/738) Leys'e gönderdiği mektuplar;

i. ... حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ بُكَيْرٍ عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ يَسَارٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ قَالَ: بَعَثَنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي بَعْثٍ فَقَالَ: «إِنْ وَجَدْتُمْ فَلَانًا وَفَلَانًا فَأَحْرِقُوهُمَا بِالنَّارِ» ثُمَّ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ...⁵⁶⁸

⁵⁶² Buhârî, “Talâk”, 39; Nesâî, “Talâk”, 56.

⁵⁶³ Müslim, “Radâ”, 16; İbn Mâce, “Nikâh”, 34.

⁵⁶⁴ İbn Mâce, “Nikâh”, 34.

⁵⁶⁵ Buhârî, “Nikâh”, 20.

⁵⁶⁶ Nesâî, “Umre”, 3.

⁵⁶⁷ Müslim, “Hibe”, 21.

⁵⁶⁸ Buhârî, “Cihâd”, 149; Tirmizî, “Siyer”, 20; Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 120.

Bu rivayet aynı lafızlara yakın bir şekilde Yezîd b. Ebû Hâbib'den Bukeyr tarikiyle de kitâbet harici bir metotla nakledilmiştir.⁵⁶⁹

ii. حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ بُكَيْرٍ عَنْ بُسْرِ بْنِ سَعِيدٍ عَنْ زَيْدِ بْنِ خَالِدٍ عَنْ أَبِي طَلْحَةَ -صَاحِبِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- قَالَ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «إِنَّ الْمَلَائِكَةَ لَا تَدْخُلُ بَيْتًا فِيهِ الصُّورَةُ».⁵⁷⁰

Leys b. Sa'd, Bukeyr'den kitâbetle aldığı bu hadisin bir tarikinde “ahberanî Bukeyr”⁵⁷¹ diğer bir tarikinde de “haddesenî Bukeyr”⁵⁷² ifadesini kullanmıştır. Ayrıca bu hadisin, aynı lafızlarla Amr'ın Bukeyr kanalıyla kitâbet haricinde bir metotla rivayet edildiği de görülmektedir.⁵⁷³

حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا لَيْثٌ عَنْ بُكَيْرٍ عَنْ بُسْرِ بْنِ سَعِيدٍ عَنْ أَبِي السَّاعِدِيِّ الْمَالِكِيِّ أَنَّهُ قَالَ: «اسْتَعْمَلَنِي عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَلَى الصَّدَقَةِ، فَلَمَّا قَرَعْتُ مِنْهَا

574﴿...

حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا لَيْثٌ عَنْ بُكَيْرٍ عَنْ عِيَاضِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ قَالَ: «أُصِيبَ رَجُلٌ فِي عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي نِمَارٍ ابْتِاعَهَا، فَكَثُرَ دَيْنُهُ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «...»⁵⁷⁵

حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا لَيْثٌ عَنْ بُكَيْرٍ عَنْ بُسْرِ بْنِ سَعِيدٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ قَالَ: «لَنْ يُنْجِيَ أَحَدًا مِنْكُمْ عَمَلُهُ»⁵⁷⁶ «...»⁵⁷⁷

• **Ubeydullah b. Ebû Ca'fer'in** (ö. 132/750) Leys'e mektupları;

Leys, Ubeydullah'tan hiç hadis dinlemediğini, lakin mektuplar vasıtasıyla ondan rivayette bulunduğunu ve bu mektupların da kendisine arz edilmediğini bizzat dile getirmiştir.⁵⁷⁷ Buna rağmen Leys'in Kütüb-i Sitte dâhilinde ondan tahammül ettiği birçok rivayet göze çarpmaktadır. Bu rivayetler şöyledir:

⁵⁶⁹ Buhârî, “Cihâd”, 107.

⁵⁷⁰ Buhârî, “Libâs”, 92; Müslim, “Libâs”, 85.

⁵⁷¹ İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 4/265.

⁵⁷² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 26/264.

⁵⁷³ Buhârî, “Bed'ü'l-halk”, 7.

⁵⁷⁴ Müslim, “Zekât”, 112.

⁵⁷⁵ Müslim, “Müsâkât”, 18.

⁵⁷⁶ Müslim, “Sifât”, 71.

⁵⁷⁷ İbn Ebû Hâtim, *el-Merâsîl*, 180.

i. حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ قَالَ: حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ عُبيدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي جَعْفَرٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ عُرْوَةَ عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "إِذَا أَرَادَ أَنْ يَنَامَ، وَهُوَ جُنُبٌ، غَسَلَ فَرْجَهُ، وَتَوَضَّأَ لِلصَّلَاةِ" 578

ii. حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ عُبيدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي جَعْفَرٍ قَالَ: سَمِعْتُ حَمْزَةَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ قَالَ: سَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "مَا يَزَالُ الرَّجُلُ ... 579"

iii. حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ، حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ عُبيدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي جَعْفَرٍ أَخْبَرَنِي أَبُو سَلَمَةَ عَنْ أَبِي قَتَادَةَ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "الرُّؤْيَا الصَّالِحَةُ مِنَ اللَّهِ، وَالْخُلُمُ مِنَ الشَّيْطَانِ، فَمَنْ رَأَى شَيْئًا يَكْرَهُهُ ... 580"

iv. حَدَّثَنَا ابْنُ مُنِيرٍ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ بُكَيْرٍ حَدَّثَنَا لَيْثٌ عَنْ عُبيدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي جَعْفَرٍ ... عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «مَنْ خَلَعَ يَدًا مِنْ طَاعَةٍ، لَقِيَ اللَّهَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ لَا حَاجَةَ لَهُ ...» 581

v. حَدَّثَنَا زَيْدُ بْنُ يَحْيَى بْنُ عُبيدِ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ بْنُ سَعْدٍ عَنْ عُبيدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي جَعْفَرٍ عَنْ أَبِي الْأَسْوَدِ عَنْ عُرْوَةَ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَوْ كُنْتُ رَاجِعًا أَحَدًا بِغَيْرِ بَيْتَةٍ ...» 582

vi. حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ صَالِحٍ حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ أَخْبَرَنِي ابْنُ لَهْيَعَةَ وَاللَّيْثُ ابْنُ سَعْدٍ عَنْ عُبيدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي جَعْفَرٍ عَنْ بُكَيْرِ ابْنِ الْأَشَّجِّ عَنْ نَافِعٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "مَنْ أَعْتَقَ عَبْدًا ... 583"

vii. عَنْ شُعَيْبٍ عَنِ اللَّيْثِ عَنْ عُبيدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي جَعْفَرٍ عَنْ صَفْوَانَ بْنِ يَزِيدَ عَنْ أَبِي الْعَلَاءِ بْنِ الدَّجَلِجِ أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا هُرَيْرَةَ يَقُولُ: «لَا يَجْمَعُ اللَّهُ غُبَارًا فِي سَبِيلِ اللَّهِ، وَدُخَانَ جَهَنَّمَ فِي جَوْفِ امْرِئٍ مُسْلِمٍ ...» 584

viii. عَنْ شُعَيْبٍ عَنِ اللَّيْثِ عَنْ عُبيدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي جَعْفَرٍ قَالَ: أَخْبَرَنِي عُرْوَةُ عَنْ أَبِي مُرَاجٍ عَنْ أَبِي ذَرٍّ أَنَّهُ سَأَلَ نَبِيَّ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَيُّ الْعَمَلِ خَيْرٌ؟ قَالَ: «إِيْمَانٌ بِاللَّهِ وَجِهَادٌ فِي سَبِيلِ اللَّهِ» 585

578 Buhârî, "Gusûl", 27.

579 Buhârî, "Zekât", 52; Müslim, "Zekât", 104; Nesâî, "Zekât", 85.

580 Buhârî, "Ta'bîr", 10.

581 Müslim, "İmâre", 58.

582 İbn Mâce, "Hudûd", 18.

583 Ebû Dâvûd, "İtâk", 13; İbn Mâce, "İtk", 8; Nesâî, "İtk", 12.

584 Nesâî, "Cihâd", 7.

585 Nesâî, "Cihâd", 14, "İtk", 3.

ix... حَدَّثَنَا يَحْيَى قَالَ: حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي جَعْفَرٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ غُرْوَةَ عَنْ عَائِشَةَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «مَنْ أَحْبَبَا أَرْضًا مِثَّةَ لَيْسَتْ لِأَحَدٍ فَهِيَ أَحَقُّ بِهَا»⁵⁸⁶

x... عَنْ شُعَيْبٍ عَنِ اللَّيْثِ عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي جَعْفَرٍ قَالَ: حَدَّثَنِي صَفْوَانُ عَنْ أَبِي سَلَمَةَ عَنْ أَبِي أَيُّوبَ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «مَا بَعَثَ اللَّهُ مِنْ نَبِيٍّ وَلَا كَانَ بَعْدَهُ خَلِيفَةٌ إِلَّا لَهُ بِطَانَتَانِ...»⁵⁸⁷

xi. أَخْبَرَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ قَالَ: حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي جَعْفَرٍ عَنْ بُكَيْرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْأَشَجِّ عَنْ بُسْرِ بْنِ سَعِيدٍ عَنْ زَيْنَبِ الثَّقَفِيَّةِ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «أَتَيْتُكَنَّ خَرَجْتُ إِلَى الْمَسْجِدِ فَلَا تَقْرَبَنَّ طَبِيبًا»⁵⁸⁸

Leys'in yukarıda zikredilen hocalarla birlikte Abdullah b. Ömer el-Ömerî'den (ö. 172/789) de kitâbetle⁵⁸⁹ (Kütüb-i Sitte dahilinde) sadece bir hadis naklettiği görülmektedir.⁵⁹⁰

(7) Hüseyin b. Hureys el-Mervezî (ö. 244/859) → Ebû Dâvûd (ö. 275/889)

قال أبو داود: كَتَبَ إِلَى حُسَيْنِ بْنِ حَرِيثِ الْمَرْوَزِيِّ حَدَّثَنَا الْفَضْلُ بْنُ مُوسَى... جَاءَ رَجُلٌ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: إِنْ أَمَرَأَنِي لَا تَمْنَعُ يَدَ لَامِسٍ، قَالَ: «عَرَبُهَا»⁵⁹¹

Ebû Dâvûd'un, hocası Hüseyin b. Hureys'ten kitâbetle aldığı bu rivayeti Nesâî'nin de ortak lafızlarla aynı hocadan kitâbet haricinde bir metotla tahammül ettiği görülür.⁵⁹² Ayrıca araştırmamız dâhilinde Ebû Dâvûd'un *es-Sünen*'inde sadece bu hoca-sından kitâbetle hadis tahammül ettiği tespit edilmiştir.

2. Kitâbetle Hadis Almakla Birlikte Diğer Tahammül Yollarıyla İrtibat Kurma İhtimali Olan Râviler ve Rivayetleri

Çalışmanın bu kısmında kitâbet metoduyla hadis aldığı bilinmekle birlikte kitâbet haricinde bir yöntemle de hadis ta-

⁵⁸⁶ Nesâî, "İhyâül-mevât", 2.

⁵⁸⁷ Nesâî, "Bey'at", 36.

⁵⁸⁸ Nesâî, "Ziyet", 43.

⁵⁸⁹ Alâî, *Câmi'u't-tahsil*, 260.

⁵⁹⁰ Tirmizî, "Salât", 258.

⁵⁹¹ Ebû Dâvûd, "Nikâh", 3, "Talâk", 17.

⁵⁹² Ebû Abdırrahmân Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Hasan Abdülmün'im Şelebî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001), "Talâk", 35.

hammül ihtimali olan râviler konu edinilmiştir. Bu sebeple burada zikredilen râvilerin bazen aynı hadisi aynı şeyhlerinden semâ' gibi metotlarla da aldıkları görülür.

Bu başlığa konu edilen hadislerin bazılarında her ne kadar kitâbete delalet eden sigalar bulunsa da onların Kütüb-i Sitte'ye intikali kitâbet metoduyla gerçekleşmemektedir. Bunun en doğâl sebebi ise mektuplaşma olayına şahit olan kimselerin aynı hadisi nakledecekleri zaman vuku bulan mektuplaşma hadisesini hikâye ederek rivayeti aktarmalarıdır. Yani olayı tahkiye eden kişilerin tahammülü semâ'a dayanmaktadır. Bundan dolayı bu çalışmada Kütüb-i Sitte'de kitâbetle tahammül edilen hadislerin sayımında bu tür rivayetler değerlendirilmeye alınmayacaktır. Bu tür rivayetlerin çalışmaya konu edilmesinin sebebi ise râvilerin kitâbet metodunu ne sıklıkla kullandıklarını göstermektir. Bu açıdan sened ve metinde “ketebe ilâ” sigalarına sahip olan hadislerin konumu açıklanmak üzere çalışmaya dahil edilecektir.

a. Hz. Peygamber'in Dahhâk b. Süfyân'a Mektubu

... أَنَّ عُمَرَ، قَالَ: الدِّيَّةُ لِلْعَاقِلَةِ، وَلَا تَرِثُ الْمَرْأَةُ مِنْ دِيَّةِ زَوْجِهَا حَتَّى أَخْبَرَهُ الصَّحَّاحُ بْنُ سَفْيَانَ الْكَلَابِيِّ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَتَبَ إِلَيْ: «أَنْ أُورَثَ امْرَأَةً أَشِيمَ الصَّبَايِ مِنْ دِيَّةِ زَوْجِهَا».⁵⁹³

Bu rivayette Hz. Peygamber'in Dahhâk'a (ö. 11/632 [?]) mirasla alakalı yazdığı bir mektuptan haber verilmektedir. Bu rivayetin diğer bir tariki ise şöyledir:

... أَنَّ عُمَرَ كَانَ يَقُولُ: الدِّيَّةُ لِلْعَاقِلَةِ، وَلَا تَرِثُ الْمَرْأَةُ مِنْ دِيَّةِ زَوْجِهَا شَيْئًا، حَتَّى كَتَبَ إِلَيْهِ الصَّحَّاحُ بْنُ سَفْيَانَ: أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ “وَرَّثَ امْرَأَةً أَشِيمَ الصَّبَايِ مِنْ دِيَّةِ زَوْجِهَا”.⁵⁹⁴

İbn Mâce'nin (ö. 273/887) *es-Sünen*'inde geçen rivayete göre mektuplaşma Dahhâk ile Resûlullah (sav.) arasında değil de Dahhâk ile Hz. Ömer (ö. 23/644) arasında cereyan etmiştir. İmam

⁵⁹³ Ebû Dâvûd, “Ferâiz”, 18; Tirmizî, “Diyet”, 19; Nesâî, “Ferâiz”, 17.

⁵⁹⁴ İbn Mâce, “Diyet”, 12.

Mâlik (ö. 179/795), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Ebû Dâvûd (ö. 275/889), Tirmizî (ö. 279/892) ve Nesâî'deki (ö. 303/915) hadislerle göre ise mektuplaşmanın Hz. Peygamber ile Dahhâk arasında olduğu söylenmiştir.⁵⁹⁵ Dolayısıyla İbn Mâce'nin rivayetinin diğerlerine göre ihtilafli olduğu görülür. Bu farklılığın İbn Mâce'nin şeyhi İbn Ebû Şeybe'den (ö. 235/849) kaynaklandığı söylenebilir. Çünkü onun diğer râvilere muhalif bir kayıtla hadisi *Musannef* isimli eserinde⁵⁹⁶ bu şekilde aktardığı görülmüştür.

b. Sahâbe'nin Yazdığı Hadis Mektupları

(1) Übey b. Ka'b (ö. 33/654 [?]) → Semura b. Cündeb (ö. 58/677)

... عَنْ سَمُرَةَ، قَالَ: سَكَّتَانِ حَفِظْتُهُمَا عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَنْكَرَ ذَلِكَ عِمْرَانُ بْنُ حُصَيْنٍ، وَقَالَ: حَفِظْنَا سَكَّتَهُ، فَكَتَبْنَا إِلَى أَبِي بِنِ كَعْبٍ بِالْمَدِينَةِ، فَكَتَبَ أَبِي: أَنَّ حَفِظَ سَمُرَةَ...⁵⁹⁷

Übey'in Semura'ya mektupla yazdığı bu hadis kitâbet metoduyla tahammül edilmiştir.

(2) Hz. Ömer b. Hattâb'ın (ö. 23/644) Mektuplaşmaları

• Ebû Osman en-Nehdî'nin (ö. 100/718-19) naklettiği bir mektup;

... عَنْ أَبِي عُثْمَانَ، قَالَ: كَتَبَ إِلَيْنَا عُمَرُ، وَخُنْ بِأَذْرَبِجَانَ: أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «يَعْنِي عَنْ لُبَيْسِ الْحَرِيرِ إِلَّا هَكَذَا، وَصَفَ لَنَا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِبْصَعِيهِ، وَرَفَعَ زُهَيْرَ الْوُسْطَى وَالسَّبَابَةَ».⁵⁹⁸

Hız. Ömer, bu mektubu hakikatte Utbe b. Ferkad'ı (ö. 41/662) muhatap alarak kaleme almıştır.⁵⁹⁹ Ebû Osman⁶⁰⁰ Azerbaycan bölgesinde Utbe b. Ferkad'le birlikte bulunduklarında⁶⁰¹ Hız. Ömer'den gelen mektubun kendilerine okunmasıyla buna

⁵⁹⁵ Mâlik, "Ukûl", 9; Abdürrezzâk, *el-Musannef*, 9/397; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 25/24; Ebû Dâvûd, "Ferâiz", 18; Tirmizî, "Diyet", 19; Nesâî, "Ferâiz", 17.

⁵⁹⁶ İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 5/416.

⁵⁹⁷ Tirmizî, "Salât", 186; Ebû Dâvûd, "Salât", 123; İbn Mâce, "İkâmetü's-salavât", 12.

⁵⁹⁸ Buhârî, "Libas", 25, "Deavât", 18; Müslim, "Libas", 12; Ebû Dâvûd, "Libas", 10.

⁵⁹⁹ Nevevî, *el-Minhâc*, 14/46.

⁶⁰⁰ Hayatı için bk. İsmail Lütfi Çakan, "Ebû Osman en-Nehdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/210.

⁶⁰¹ Bazı rivayetlerde sened "كُنَّا مَعَ عُثْمَةَ فَكَتَبَ إِلَيْنَا عُمَرُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ" şeklindedir (Ebû Dâvûd, "Libas", 10).

muttali olmuştur.⁶⁰² Bu sebeple Hz. Ömer'le (ra.) Utbe arasında kitâbet cereyan ederken Utbe ile Ebû Osman arasında semâ' metodu cereyan etmektedir. Netice itibariyle bu rivayette kitâbet metodunun tahakkuk ettiği görülür.

Dârekutnî'nin *et-Tetebbu'* eserinde geçen bu hadisin açıklanması şu şekildedir: "... işte bu hadisi Ebû Osman, Ömer'den işitmemiş, hadisi mektup yoluyla tahammül etmiştir. Bu da icâzetin kabulünün bir delilidir."⁶⁰³ Bu açıklamadan anlaşıldığı üzere Dârekutnî rivayet için -söylenenlerin aksine-⁶⁰⁴ herhangi bir illeti dile getirmemiş ve rivayetin icâzete delil olduğunu bildirmiştir. Dârekutnî ayrıca burada Hz. Ömer'in Utbe b. Ferkad'e gönderdiği mektubu Ebû Osman'ın nakletmesinin vicâde olarak anlaşılmaması gerektiğini vurgulamak istemiş de olabilir. Onun söz konusu rivayet için kullandığı "*icâzetin kabul edildiğinin bir delilidir*" ifadesi bu durumu açıklar niteliktedir.

• **Becâle b. Abede et-Temîmî**'nin (ö. 91/709-10) naklettiği bir mektup;

... حدثنا سفيان قال: سمعت عمرا قال: كنت جالسا مع جابر بن زيد وعمرو بن أوس فحدثهما بجالة -سنة سبعين، عام حج مصعب بن الزبير بأهل البصرة عند درج زمزم- قال: كنت كاتباً لجزيء بن معاوية، عم الأختف، فأتانا كتاب عمر بن الخطاب قبل موته بسنة، فرقوا بين كل ذي محرم من المجوس، ولم يكن عمر أخذ الجزية من المجوس، حتى شهد عبد الرحمن بن عوف: أن رسول الله -صلى الله عليه وسلم- أخذها من مجوس هجر⁶⁰⁵

Becâle b. Abede et-Temîmî,⁶⁰⁶ -Ahvaz Valisi- Cez' b. Muâviye'nin⁶⁰⁷ kâtipliğini yaptığı zamanlarda Hz. Ömer'in mektubunun kendilerine ulaştığını ifade etmektedir. Mektupta mecûsilerle alakalı birtakım hükümlerle birlikte Abdurrahman b. Avf'ın (ra.) Resûlullah'a (sav.) dair bir şahitliği yazılıydı.⁶⁰⁸

⁶⁰² İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 10/286.

⁶⁰³ Dârekutnî, *el-İlzâmât ve't-Tetebbu'*, 260-261.

⁶⁰⁴ İmam Nevevî, Dârekutnî'yi bu rivayeti konu edinmesinden dolayı tenkit etmiştir. Bk. Nevevî, *el-Minhâc*, 14/45.

⁶⁰⁵ Buhârî, "Cizye", 1; Tirmizî, "Siyer", 31; Ebû Dâvûd, "Harâc", 31.

⁶⁰⁶ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 2/1065.

⁶⁰⁷ İbn Hacer, *el-İsâbe*, 1/586.

⁶⁰⁸ Bk. Tirmizî, "Siyer", 31.

Hiz. Ömer bu mektubu Becâle'ye değil de esasında onun emiri Cez' b. Muâviye'ye göndermiştir. Bu sebeple Becâle'nin Ömer'den (ra.) naklinin vicâde olduğu zannedilebilir. Dârekut-nî'nin bu rivayeti *et-Tetebbu'* isimli eserinde zikrettiğini görmekteyiz. Fakat anlaşıldığı kadarıyla hadisin buraya konu olması -diğer iki hadiste olduğu gibi- tenkit maksatlı değildir. Çünkü bu rivayetin akabinde: *“Becâle bu rivayeti Ömer'den işitemiştir. Bunu Ömer'in mektubundan nakletmiştir. Bu da mükâtebenin ve icâzetle rivayetin makbul olduğuna bir delildir.”*⁶⁰⁹ ifadesini zikreder. Yani Becâle'nin Hiz. Ömer'den naklinin vicâde olmadığını, icâzetli kitâbete dahil olduğunu kastetmiştir. Becâle'nin, Cez'in kâtibî olması sebebiyle Cez'e gelen mektuplara doğrudan vakıf olma ihtimali yüksektir. Bununla birlikte şer'i bir hükmün Cez' tarafından duyurulması zorunlu bir husus olduğu için Becâle olaya bu şekilde de vakıf olmuş olabilir. Bu sebeple rivayetin vicâde şeklinde değerlendirilmeyip kitâbetin konusu olduğunu söylemek yerinde olacaktır.

- **Ebû Ubeyde b. Cerrâh'a** (ö. 18/639) yazdığı mektup;

... عَنْ أَبِي أُمَامَةَ بْنِ سَهْلٍ بْنِ حُنَيْفٍ قَالَ: كَتَبَ مَعِيَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ إِلَى أَبِي عُيَيْدَةَ: أَلَّا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «اللَّهُ وَرَسُولُهُ مَوْتَى مَنْ لَا مَوْتَى لَهُ، وَالْحَالُ وَارِثٌ مَنْ لَا وَارِثَ لَهُ»⁶¹⁰

Hiz. Ömer'in Ebû Ubeyde'ye yazdığı mektubu Ebû Ümâme (ö. 100/718) hikâye etmektedir. Bu açıdan rivayet Ebû Ubeyde cihe-tinden kitâbete uygunken Ebû Ümâme tarikiyle nakledenlerce semâ' niteliği taşımaktadır.⁶¹¹

- **Süfyân b. Vehb'e** (ö. 82/702) mektubu;

... فَلَمَّا وَلِيَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ كَتَبَ سُفْيَانُ بْنُ وَهْبٍ إِلَى عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ بَسْمَالَهُ، فَكَتَبَ

⁶⁰⁹ Dârekutnî, *el-İlzâmât ve't-Tetebbu'*, 291.

⁶¹⁰ İbn Mâce, “Ferâiz”, 9; Tirmizî, “Ferâiz”, 12; Nesâî, “Ferâiz”, 14.

⁶¹¹ Hiz. Ömer'in Ebû Ubeyde'ye yazdığı mektubun sebebi şudur: Bir adam dayı-sından başka hiçbir vârisi bulunmayan bir kimseyi okla öldürdü. Bunun üze-rine Ebû Ubeyde de maktulün mirasçısının dayısı olup olamayacağını öğren-mek için Hiz. Ömer'e mektup yazarak meramını anlatır (İbn Mâce, “Ferâiz”, 9).

عُمَيْرُ: ”إِنْ أَدَّى إِلَيْكَ مَا كَانَ يُؤَدِّي إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ عَشْرِ نَحْلِهِ ...“⁶¹²

Bir önceki rivayette görüldüğü gibi Süfyân b. Vehb'e gönderilen bu mektup kitâbet olarak değerlendirilirken hadisin bize aktarılışı bağlamında semâ'a dayanmaktadır. Çünkü bu olaya şahitlik eden Abdullah b. Amr, rivayetin asıl râvisi konumundadır.

(3) *Ebû Bekre (ö. 51/671 [?]) → Ubeydullah b. Ebû Bekre (ö. 71/691)*

... حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ أَبِي بَكْرَةَ عَنْ أَبِيهِ، أَنَّهُ كَتَبَ إِلَى ابْنِهِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى

اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: ”لَا يَقْضِي الْحَكْمُ بَيْنَ اثْنَيْنِ وَهُوَ غَضْبَانٌ.“⁶¹³

Buhârî'nin rivayetine göre Ebû Bekre bu hadisi oğlu Ubeydullah'a yazmıştır. Fakat Müslim ve Nesâî'nin rivayetlerine göre Ebû Bekre mektubu oğlu Abdurrahman'a yazdırmış, Abdurrahman da onu Sicistan'daki kardeşi Ubeydullah'a göndermiştir.⁶¹⁴ Humeydî ve Ahmed b. Hanbel'in rivayetlerine göre de Ebû Bekre oğlu Abdurrahman'a bu hadisi imla ettirip sonra Sicistan'da kâdı olan diğer oğlu Ubeydullah'a göndertmiştir.⁶¹⁵ Netice itibarıyla Ubeydullah bu hadisi babası Ebû Bekre'den mektupla alırken asıl râvi Abdurrahman, babasından semâ'la almıştır.⁶¹⁶ Bu sebeple hadisin Kütüb-i Sitte'ye intikali Abdurrahman vasıtasıyla olduğundan kitâbet metoduna dayanmamaktadır.

(4) *Hiz. Âişe'nin (ö. 58/678) Mektupları*

• **Ziyâd b. Ebû Süfyân'a (ö. 53/673) mektubu;**

... عَنْ عَمْرَةَ بِنْتِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، أَنَّهَا أَخْبَرَتْهُ أَنَّ زِيَادَ كَتَبَ إِلَى عَائِشَةَ، أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَبَّاسٍ، قَالَ: مَنْ أَهْدَى هَدِيًّا حَرَّمَ عَلَيْهِ مَا يَحْرُمُ عَلَى الْحَاجِّ، حَتَّى يُنَحَّرَ الْهَدْيُ، وَقَدْ بَعَثْتُ بِهِدْيِي، فَأَكْتَنِي إِلَيَّ بِأَمْرِكَ، قَالَتْ عَمْرَةُ: قَالَتْ عَائِشَةُ لَيْسَ كَمَا قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: «أَنَا قَتَلْتُ فَلَا يَدُ هَدْيِي رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَدَيَّ»...⁶¹⁷

⁶¹² Nesâî, “Zekât”, 31, “İhyâü'l-mevt”, 6.

⁶¹³ Buhârî, “Ahkâm”, 13; Müslim, “Akdiyye”, 16; Ebû Dâvûd, “Akdiyye”, 10; Tirmizî, “Ahkâm”, 7; İbn Mâce, “Ahkâm”, 4; Nesâî, “Kaza”, 35.

⁶¹⁴ Müslim, “Akdiyye”, 16.

⁶¹⁵ Humeydî, *el-Müsned*, 2/45; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 34/116.

⁶¹⁶ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 13/137.

⁶¹⁷ Buhârî, “Hac”, 109; Müslim, “Hac”, 109, 369.

Hız. Aişe'nin (r.anha) Ziyâd'a yazdığı bu mektup, Ziyâd cihe-tinden kitâbet sayılırken bu olayı Amra bnt. Abdurrahman'ın rivayet etmesi semâ' metodu dâhilindedir.

• **Muâviye b. Ebû Süfyan'a** (ö. 60/680) mektubu;

... كَتَبَ مُعَاوِيَةُ إِلَى عَائِشَةَ أُمِّ الْمُؤْمِنِينَ أَنْ أَكْتُبِيَ إِلَيَّ كِتَابًا تُوصِينِي فِيهِ، وَلَا تُكْثِرِي عَلَيَّ، فَكَتَبَتْ عَائِشَةُ إِلَى مُعَاوِيَةَ: سَلَامٌ عَلَيْكَ. أَمَّا بَعْدُ: فَإِنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «مَنْ التَّمَسَّ رِضَاءَ اللَّهِ ...»⁶¹⁸

Bu rivayette de görüldüğü üzere her ne kadar kitâbete delâlet eden bir siganın varlığı söz konusu olsa da mektuplaşma olayını hikâye eden esasında Urve b. Zübeyr'dir.⁶¹⁹ Bu sebeple hadisin Kütüb-i Sitte'ye intikali kitâbet metoduna dayanmamaktadır.

(5) **İbn Abbâs'ın** (ö. 68/687-88) Mektupları

• **Necde b. Âmir el-Harûrî'ye** (ö. 70/690) mektubu;

... عَنْ يَزِيدَ بْنِ هُرْمُزٍ، أَنَّ نَجْدَةَ، كَتَبَتْ إِلَى ابْنِ عَبَّاسٍ بِسْأَلِهِ، عَنْ خَمْسٍ خِلَالٍ، فَقَالَ: ابْنُ عَبَّاسٍ: لَوْلَا أَنْ أَكُتِّمَ عِلْمًا مَا كُتِّبْتُ إِلَيْهِ، كَتَبَ إِلَيْهِ نَجْدَةُ: أَمَّا بَعْدُ، فَأَخْبِرْنِي هَلْ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَغْزُو بِالنِّسَاءِ؟ وَهَلْ كَانَ يَضْرِبُ لَهُنَّ بِسَهْمٍ؟ وَهَلْ كَانَ يَقْتُلُ الصَّبِيَّانَ؟ وَمَتَى يَنْقُضِي بَيْنَهُمُ النِّتْمَ؟ وَعَنْ الْخُمْسِ لِمَنْ هُوَ؟ فَكَتَبَ إِلَيْهِ ابْنُ عَبَّاسٍ: «كَتَبْتُ تَسْأَلُنِي هَلْ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَغْزُو بِالنِّسَاءِ؟». وَقَدْ كَانَ يَغْزُو بِهِنَّ، فَيَدَاوِينَ الْحَرْصَى، وَيُجَدِّدِينَ مِنَ الْعَنِيَمَةِ، وَأَمَّا بِسَهُمْ فَلَمْ يَضْرِبْ لَهُنَّ، وَإِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمْ يَكُنْ يَقْتُلُ الصَّبِيَّانَ، فَلَا تَقْتُلِ الصَّبِيَّانَ ...»⁶²⁰

Buradaki yazışmalar her ne kadar İbn Abbâs ve Necde arasında geçse de olayı bize Yezîd b. Hürmüz (ö. 100/718) şahitlik ederek aktarır. Bu açıdan rivayet sadece Necde cihetinden kitâbet metoduna dahildir.

• **İbn Ebû Müleyke'ye** (ö. 117/735) mektubu;

... عَنْ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ، قَالَ: كَتَبْتُ إِلَى ابْنِ عَبَّاسٍ فَكَتَبَ إِلَيَّ: «إِنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَضَى أَنَّ الْيَمِينَ عَلَى الْمُدْعَى عَلَيْهِ»⁶²¹

⁶¹⁸ Tirmizî, “Zühd”, 64; Nesâî, “Mevâiz”, 1.

⁶¹⁹ Bk. Ebû'l-Ulâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdurrahîm el-Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-ahvezi bi-şerhi Câmi't-Tirmizî* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1410/1990), 7/82.

⁶²⁰ Müslim, “Cihâd”, 137, 138, 140; Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 150; Nesâî, “Hums”, 1.

⁶²¹ Buhârî, “Rehin”, 6, “Şehâdat”, 21; Ebû Dâvûd, “Akdiyye”, 22; Nesâî, “Âdâbü'l-kadâ”, 36.

İbn Ebû Müleyke kanalıyla bize ulaşan bu hadis kitâbet metoduyla nakledilmiştir.⁶²² Ayrıca bu hadisin Tirmizî'de geçen bir tarikine göre İbn Ebû Müleyke'nin İbn Abbas'tan rivayeti “an” sigasıyla ifade edilir.⁶²³

(6) *Câbir b. Semura* (ö. 74/693) → *Âmir b. Sa'd* (ö. 104/722)

... عَنْ عَامِرِ بْنِ سَعْدِ بْنِ أَبِي وَقَّاصٍ، قَالَ: كَتَبْتُ إِلَى جَابِرِ بْنِ سَمُرَةَ مَعَ غُلَامِي نَافِعٍ، أَنِ أَخْبِرْنِي بِشَيْءٍ سَمِعْتَهُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «فَكَتَبْتُ إِلَيْهِ، سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ...»⁶²⁴

Âmir b. Sa'd, Câbir'e (ra.) Hz. Peygamber'den işittiği hadisleri yazmasını talep etmiştir. Bunun üzerine Câbir gaybula alakalı bazı hadisleri yazarak Âmir'e gönderir.⁶²⁵ Bu açıdan rivayetin Kütüb-i Sitte'ye intikali kitâbetle gerçekleşmiştir. Bazı tariklerde Âmir'in Câbir'den rivayetin “an” sigasıyla da ifade edildiği görülür.⁶²⁶

Ayrıca bu rivayetin aynı lafızlarla Câbir haricindeki râvilerden de semâ' yoluyla aktarıldığı tespit edilmiştir.⁶²⁷

(7) *Abdullah b. Zübeyr* (ö. 73/692) → *Abdullah b. Utbe* (ö. 70/690)

... عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ، قَالَ: كَتَبَ أَهْلُ الْكُوفَةِ إِلَى ابْنِ الزُّبَيْرِ فِي الْحَدِّ، فَقَالَ: أَمَّا الَّذِي قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «لَوْ كُنْتُ مُتَّخِذًا مِنْ هَذِهِ الْأُمَّةِ خَلِيلًا لَاتَّخَذْتُهُ أَنْزَلُهُ أَبَا يَعْنِي أَبَا بَكْرٍ»⁶²⁸

Senedde “Ehl-i Kûfe” şeklinde tabir olunan kişinin farklı tariklerde Abdullah b. Utbe olduğu görülmektedir.⁶²⁹

⁶²² Bu hadisin İbn Abbâs'tan İbn Ebû Müleyke'ye yazılış sebebi için bk. Buhârî, “Tefsîr”, 3; Abdürrezzâk, *el-Musannef*, 8/273.

⁶²³ Tirmizî, “Ahkâm”, 12.

⁶²⁴ Müslim, “İmâre”, 10.

⁶²⁵ Bu hadis İbnü'l-Kattân tarafından kitâbetle tahammül sebebiyle munkatı' addedilmiştir. Bk. İbnü'l-Kattân, *Beyânü'l-vehm ve'l-ihâm*, 2/538-539.

⁶²⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 34/401.

⁶²⁷ Bk. Buhârî, “Ahkâm”, 51; Müslim, “İmâre”, 5, 53, “Fiten”, 18; Tirmizî, “Fiten”, 47.

⁶²⁸ Buhârî, “Fezâilü Ashâb”, 3.

⁶²⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 26/32.

Rivayetin Kütüb-i Sitte'ye intikali kitâbet metoduna uygun düşmektedir. Ayrıca bu rivayet, İbn Abbâs tarikiyle de aynı lafızlarla kitâbet harici metotlarla aktarılmıştır.⁶³⁰

(8) *Mugîre b. Şu'be* (ö. 50/670) → *Muâviye b. Ebû Süfyan* (ö. 60/680)

... عَنْ وَرَادٍ كَاتِبِ الْمُغِيرَةِ بْنِ شُعْبَةَ: أَنَّ مُعَاوِيَةَ كَتَبَ إِلَى الْمُغِيرَةِ: أَنْ اكْتُبْ إِلَيَّ بِحَدِيثِ سَمِعْتَهُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «فَكَتَبْتُ إِلَيْهِ الْمُغِيرَةُ: إِنِّي سَمِعْتُهُ يَقُولُ عِنْدَ انْصِرَافِهِ مِنَ الصَّلَاةِ: ...»⁶³¹

Bu hadis Hz. Muâviye'ye kitâbet yoluyla ulaştırılsa da olaydan haber veren Mugîre'nin kâtibi Verrâd es-Sekaffî'dir.⁶³² Yani bu hadis Muâviye cihetinden kitâbetle tahammül edilmiş sayılırken Kütüb-i Sitte müelliflerine intikali itibariyle kitâbet harici bir metoda dayanmaktadır. Bu sebeple bazı hadis usulcülerinin özellikle Kütüb-i Sitte eserlerinin kitâbetle tahammül edilen hadislere yer verdiklerine misal göstermek açısından bu tür rivayetlere işaret etmeleri⁶³³ vakıayı tam olarak yansıtmayabilir.

(9) *Semura b. Cündeb* (ö. 58/677) → *Süleyman b. Semura*⁶³⁴

... حَدَّثَنِي حُبَيْبُ بْنُ سُلَيْمَانَ، عَنْ أَبِيهِ سُلَيْمَانَ بْنِ سَمُرَةَ عَنْ أَبِيهِ سَمُرَةَ أَنَّهُ كَتَبَ إِلَيَّ بَنِيهِ: أَمَّا بَعْدُ، فَإِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «كَانَ يَأْمُرُنَا بِالْمَسَاجِدِ أَنْ نَصْنَعَهَا فِي دُورِنَا، وَنُصَلِّحَ صَنْعَتَهَا وَنُظَهِّرَهَا.»⁶³⁵

Bu rivayette kitâbet metodu tahakkuk etmiştir. Ayrıca Mekhûl bu rivayeti Semura'dan aynı lafızlarla kitâbet harici bir metotla aktarmıştır.⁶³⁶

(10) *Nu'man b. Beşîr* (ö. 65/684) → *Dahhâk b. Kays* (ö. 64/683)

... عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: كَتَبَ الصَّحَّاحُ بْنُ قَيْسٍ إِلَى الثُّعْمَانِ بْنِ بَشِيرٍ يَسْأَلُهُ:

⁶³⁰ Buhârî, "Ferâiz", 9.

⁶³¹ Buhârî, "Zekât", 53, "Deavât", 18, "Rikâk", 22, "Kader", 12; Müslim, "Mesâcid", 137, 138, "Akdiyye", 13; Tirmizî, "Menâkıb", 66; Ebû Dâvûd, "Salât", 358; Nesâî, "Amelü'l-yevm", 51, "Salât", 531.

⁶³² Bu mektubu Hz. Muâviye'ye (ö. 60/680) Mugîre'nin kâtibi Verrâd yazmıştır. Bk. Abdürrezzâk, *el-Musannef*, 2/244.

⁶³³ Bk. Bihâ'î, *en-Nüketü'l-vefiyye*, 2/104; Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, 2/505.

⁶³⁴ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 11/448.

⁶³⁵ Ebû Dâvûd, "Salât", 14.

⁶³⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 33/353.

أَيَّ شَيْءٍ قَرَأَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ الْجُمُعَةِ، سِوَى سُورَةِ الْجُمُعَةِ؟ فَقَالَ: «كَانَ يَقْرَأُ هَلْ أَتَاكَ»⁶³⁷

Bazı tariklerde hadisin semâ'a delalet edebilecek lafızlarla nakledildiği görülmektedir. Örneğin; Mâlik b. Enes ve Nesâî'nin nakillerine göre senedde “seele Dahhâk” ifadesi yer almaktadır.⁶³⁸ Fakat buradaki “seele” ifadesi diğer tarikler itibara alındığında dolaylı yoldan kitâbete delalet eder.

(11) Abdullah b. Amr b. Âs (ö. 65/684-85) → Hizmetçisi (Kahramân)

... كَتَبَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَمْرِو بْنِ قَهْرَمَانٍ وَهُوَ غَائِبٌ عَنْهُ: “أَنْ يُرِّيَ عَنْ أَهْلِ الصَّغِيرِ وَالْكَبِيرِ”⁶³⁹

Buhârî'de geçen bu rivayet muallak rivayetler sınıfına dâhildir. Her ne kadar senedin tamamı serdedilmese de kitâbetle ilgili kayıtların varlığı, hadisin bu metotla aktarıldığına delalet eder.

Senedde zikredilen Abdullah b. Amr'ın hizmetçisinin kimliği ise tam olarak tespit edilememiştir.⁶⁴⁰ Fakat onun Sâlim el-Kureşî es-Sehmî isimli hizmetçi olması kuvvetle muhtemeldir.⁶⁴¹

(12) Muâviye b. Ebû Süfyân (ö. 60/680) → Mervân b. Hakem (ö. 65/685)

... حَدَّثَنِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ هُرْمَزٍ الْأَعْرَجُ أَنَّ الْعَبَّاسَ ابْنَ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْعَبَّاسِ، أَنْكَحَ عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ الْحَكَمِ ابْنَتَهُ، وَأَنْكَحَهُ عَبْدُ الرَّحْمَنِ ابْنَتَهُ، وَكَانَا جَعَلَا صَدَاقًا. فَكَتَبَ مُعَاوِيَةُ إِلَى مَرْوَانَ يَأْمُرُهُ بِالْفَرِيقِ بَيْنَهُمَا...⁶⁴²

Hz. Muâviye ile Mervân arasındaki mektuplaşma olayını İbn Hürmüz hikâye ettiğinden rivayetin Kütüb-i Sitte'ye intikali kitâbet metoduna dahil değildir.

⁶³⁷ Müslim, “Cum’a”, 63. Muvatta’da (“Cum’a”, 9) “ketebe Dahhâk” yerine sadece “se’ele Dahhâk” ibaresinin kullanıldığını görmekteyiz.

⁶³⁸ Mâlik, “Cum’a”, 19; Nesâî, “Cum’a”, 40.

⁶³⁹ Buhârî, “Vekâlet”, 5.

⁶⁴⁰ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 4/483.

⁶⁴¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî, *et-Târihu'l-kebir*, thk. Muhammed Abdülmuîd Han (Haydarâbâd: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmâniyye, ts.), 4/188; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 10/177.

⁶⁴² Ebû Dâvûd, “Nikâh”, 14.

c. Sahâbe Sonrası Dönemde Yazılan Hadis Mektupları

(1) *Nâfi'* (ö. 117/735) → *Abdullah b. Avn* (ö. 151/768)

... أَخْبَرَنَا ابْنُ عَوْنٍ، قَالَ: كَتَبْتُ إِلَى نَافِعٍ، فَكَتَبَ إِلَيَّ: «إِنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَغَارَ عَلَى بَنِي الْمُصْطَلِقِ وَهُمْ غَارُونَ، وَأَنْعَامُهُمْ تُسْقَى عَلَى الْمَاءِ، فَتَقْتَلُ مَقَاتِلَتَهُمْ، وَسَبَى ذَرَارِيَهُمْ»...⁶⁴³

Bu rivayette kitâbet metodunun tahakkuk ettiği görülür. Ayrıca hadisi Nâfi'den İbn Avn dışında rivayet eden başka birine rastlanmamıştır. Bu açıdan hadisin sonraki nesillere aktarımının kitâbet metoduna dayandığı söylenebilir.⁶⁴⁴

(2) *Katâde* (ö. 117/735) → *Evzâî* (ö. 157/774)

... حَدَّثَنَا الْأَوْزَاعِيُّ عَنْ قَتَادَةَ أَنَّهُ كَتَبَ إِلَيْهِ يُخْبِرُهُ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، أَنَّهُ حَدَّثَهُ قَالَ: «صَلَّيْتُ حَلْفَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَبِي بَكْرٍ، وَعُمَرَ، وَعُثْمَانَ...»⁶⁴⁵

Evzâî bu hadisi mektupla Katâde'den aldığı için (Kütüb-i Sitte'ye intikalinde) kitâbet metodu tahakkuk etmiştir. Ayrıca hadisi Katâde tarikiyle Şu'be'den de aynı lafızlarla kitâbet harici bir metotla nakledilmiştir.⁶⁴⁶

(3) *İbrâhim en-Nehaî* (ö. 96/714) → *Katâde* (ö. 117/735)

... عَنْ قَتَادَةَ، قَالَ: كَتَبْنَا إِلَى إِبْرَاهِيمَ بْنِ يَزِيدَ النَّخَعِيِّ نَسْأَلُهُ عَنِ الرِّضَاعِ، فَكَتَبَ أَنَّ شُرْجَاءَ، حَدَّثَنَا أَنَّ عَلِيًّا، وَابْنَ مَسْعُودٍ كَانَا يَقُولَانِ: «يُحَرِّمُ مِنَ الرِّضَاعِ قَلِيلُهُ وَكَثِيرُهُ...»⁶⁴⁷

Rivayetin Kütüb-i Sitte'ye intikali kitâbet metoduyla gerçekleşmiştir. Bu rivayetin aynı lafızlarla İbn Mes'ûd'a dayanan diğer tarihi de bulunmaktadır.⁶⁴⁸

(4) *Hişâm b. Urve* (ö. 145/762) → *Leys b. Sa'd* (ö. 175/791)

i. ... أَخْبَرَنَا اللَّيْثُ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ بْنِ الرَّبِيعِ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «مَنْ أَحْيَا أَرْضًا مَيْتَةً، فَهِيَ لَهُ وَلَيْسَ لِعِرْقِ ظَالِمٍ حَقٌّ». قَالَ اللَّيْثُ: ثُمَّ كَتَبْتُ إِلَى هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، فَكَتَبَ إِلَيَّ بِمِثْلِ حَدِيثِ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ.⁶⁴⁹

⁶⁴³ Buhârî, “İtk”, 13; Müslim, “Cihâd”, 1, 20, 37; Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 95.

⁶⁴⁴ İbnü'l-Kattân, bu hadisi kitâbetle alınması sebebiyle eleştirmiştir. Bk. *Beyânü'l-vehm ve'l-ihâm*, 2/541-542.

⁶⁴⁵ Müslim, “Salât”, 52. Bu rivayet hakkında bazı bilgiler için bk. “Kitâbetin İletle İlişkilendirilmesi” başlığı.

⁶⁴⁶ Buhârî, “Ezân”, 89; Müslim, “Salât”, 50. Rivayetin sıhhat değerlendirmesi için bk. Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 1/389-396.

⁶⁴⁷ Nesâî, “Nikâh”, 48.

⁶⁴⁸ İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 3/548.

⁶⁴⁹ Nesâî, “İhyâü'l-mevt”, 2.

Leys b. Sa'd, bu rivayeti öncelikle Yahya b. Saîd'den almış, sonrasında ise Yahya'nın hocası Hişâm b. Urve'den mektupla vasıtasız bir şekilde tahammül etmiştir. Leys'in Hişâm'a mektup yazmasındaki amacı hadisi âlî senedle alma arzusu olabilir.

ii. ... حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، قَالَ: كَتَبَ إِلَيَّ هِشَامٌ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ: «مَا غُرْتُ عَلَى امْرَأَةٍ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مَا غُرْتُ عَلَى خَدِيجَةَ، هَلَكْتُ قَبْلَ أَنْ يَتَزَوَّجَنِي»...⁶⁵⁰

iii. ... قَالَ اللَّيْثُ: كَتَبَ إِلَيَّ هِشَامٌ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَسْمَاءَ بِنْتِ أَبِي بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَتْ: «رَأَيْتُ زَيْدَ بْنَ عَمْرٍو بْنِ نُفَيْلٍ قَائِمًا مُسْنِدًا ظَهْرَهُ إِلَى الْكَعْبَةِ يَقُولُ ...»⁶⁵¹

iv. ... قَالَ اللَّيْثُ: كَتَبَ إِلَيَّ هِشَامٌ أَنَّهُ سَمِعَهُ وَوَعَاهُ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: «سَجَرَ التَّيِّبِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، حَتَّى كَانَ يُحِيلُ إِلَيْهِ أَنَّهُ يَفْعَلُ النَّيَّءَ وَمَا يَفْعَلُهُ، حَتَّى كَانَ ذَاتَ يَوْمٍ دَعَا وَدَعَا ...»⁶⁵²

Yukarıdaki rivayetlerin Kütüb-i Sitte eserlerine intikali kitâbet metoduyla sağlandığı görülür.

(5) Yahya b. Ebû Kesîr (ö. 129/747) → Hişâm ed-Destüvâî (ö. 154/770)

i. ...i. حَدَّثَنَا هِشَامٌ، قَالَ: كَتَبَ إِلَيَّ يَحْيَى بْنُ أَبِي كَثِيرٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي قَتَادَةَ عَنْ أَبِيهِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِذَا أَقِمْتَ الصَّلَاةَ، فَلَا تَقُومُوا حَتَّى تَرَوْنِي».⁶⁵³

Bu hadisi Hişâm, Yahya'dan sadece kitâbet metoduyla tahammül etmiştir.⁶⁵⁴ Ayrıca bu rivayetin aynı lafızlarla Yahya'dan birçok râvi tarafından kitâbet harici metotlarla nakledildiği de görülür.⁶⁵⁵

ii. ...ii. حَدَّثَنَا هِشَامٌ عَنْ يَحْيَى أَنَّهُ كَتَبَ إِلَيْهِ عَنْ أَبِي سَلَمَةَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَا تُنْكَحُ الْمَرْأَةَ عَلَى عَمَّتِهَا، وَلَا عَلَى خَالَتِهَا».⁶⁵⁶

⁶⁵⁰ Buhârî, "Menâkıb", 20.

⁶⁵¹ Buhârî, "Menâkıb", 24.

⁶⁵² Buhârî, "Bed'ü'l-halk", 11.

⁶⁵³ Buhârî, "Ezân", 22; Ebû Dâvûd, "Salât", 46.

⁶⁵⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-İtel*, 1/544.

⁶⁵⁵ Buhârî, "Ezân", 23; Müslim, "Mesâcid", 156; Ebû Dâvûd, "Salât", 46.

⁶⁵⁶ Müslim, "Nikâh", 37.

iii.... عَنْ هِشَامٍ، قَالَ: كَتَبَ إِلَيَّ يَحْيَى بْنُ أَبِي كَثِيرٍ يُحَدِّثُ عَنْ يَعْلَى بْنِ حَكِيمٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ فِي الْحَرَامِ: "يَمِينٌ يُكْفَرُهَا." وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: {لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ}.⁶⁵⁷

Yukarıdaki iki rivayetin de kitâbet metoduyla (Kütüb-i Sitte'ye) aktarıldığı görülmektedir.

(6) Ruzeyk b. Hukeym (ö. 121/738) → İbn Şihâb ez-Zühri (ö. 124/742)

... قَالَ يُونُسُ: كَتَبَ رُزَيْقُ بْنُ حَكِيمٍ إِلَى ابْنِ شِهَابٍ وَأَنَا مَعَهُ يَوْمَئِذٍ بِوَادِي الْقُرَى: هَلْ تَرَى أَنَّ أَجْمَعَ وَرُزَيْقُ عَامِلٌ عَلَى أَرْضٍ يَعْمَلُهَا وَفِيهَا جَمَاعَةٌ مِنَ السُّودَانِ وَغَيْرِهِمْ؟ - وَرُزَيْقُ يَوْمَئِذٍ عَلَى أَيْلَةٍ - فَكَتَبَ ابْنُ شِهَابٍ وَأَنَا أَسْمَعُ: يَأْمُرُهُ أَنْ يَجْمَعَ يُخْبِرُهُ أَنَّ سَالِمًا حَدَّثَهُ: أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَمْرِو يَقُولُ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: "كُلُّكُمْ رَاغٍ، وَكُلُّكُمْ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ ..."⁶⁵⁸

Bu rivayeti Yunus b. Yezîd el-Eylî (ö. 159/775) İbn Şihâb'dan nakletmiştir. Yani mektubun gönderildiği kimse İbn Hukeym olmakla birlikte rivayetin hadis kitaplarına konu olması Yunus kanalıyladır. Bu sebeple -intikal açısından- kitâbet metoduna uygun bir örnek değildir.

(7) Rabî'a b. Ebû Abdurrahman (ö. 136/753) → Leys b. Sa'd (ö. 175/791)

... عَنْ اللَّيْثِ قَالَ: قَالَ رَبِيعَةُ -يعني: كَتَبَ إِلَيْهِ- حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ دِينَارٍ.... رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا جَدَّ بِهِ السِّرُّ صَلَّى صَلَاتِي هَذِهِ يَقُولُ: يَجْمَعُ بَيْنَهُمَا بَعْدَ لَيْلٍ.⁶⁵⁹

Leys'in kitâbetle aldığı bu rivayetin esasında "kâle" denilerek aktarıldığı görülür. Buradaki "ketebe" kaydı Ebû Dâvûd tarafından rivayetin kitâbetle aktarıldığını belirtmek için eklenmiştir.⁶⁶⁰ Diğer bir tarihte Leys'in aynı rivayeti "an" lafzıyla naklettiğine de rastlanır.⁶⁶¹ Rivayet, kitâbet metoduyla aktarılmasına rağmen hem "kâle" hem de "an" sigalarıyla nakledilmiştir.

⁶⁵⁷ Müslim, "Talâk", 18.

⁶⁵⁸ Buhârî, "Cum'a", 11.

⁶⁵⁹ Ebû Dâvûd, "Salât", 273.

⁶⁶⁰ Beyhakî'nin rivayeti de bu durumu desteklemektedir. Bk. *es-Sünenü'l-kübrâ*, 3/229.

⁶⁶¹ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 8/294.

(8) *Ya'lâ b. Hakîm* (ö. 121/738) → *Eyyûb es-Sahtiyânî* (ö. 131/748)

... عَنْ أَبِيهِ قَالَ: كَتَبَ إِلَيَّ يَحْيَى بْنُ حَكِيمٍ إِنِّي سَمِعْتُ سُلَيْمَانَ بْنَ يَسَارٍ يُحَدِّثُ عَنْ زَافِعٍ قَالَ: «كُنَّا نَحْقِلُ الْأَرْضَ فَتُكْرِيهَا بِالْثُلُثِ وَالرُّبْعِ وَالطَّعَامُ الْمُسَمَّى».⁶⁶²

Bu rivayet -temelde- kitâbet metoduna dayanmaktadır. Ayrıca bazı tariklerde Eyyûb'un Ya'lâ'dan rivayetinin “ketebe” sigası dışında “an” lafzıyla da geçtiği görülür.⁶⁶³

(9) *Mansûr b. Mu'temir* (ö. 132/750) → *Şu'be b. Haccâc* (ö. 160/776)

i. ... أَخْبَرَنَا شُعْبَةُ قَالَ: كَتَبَ بِهِ إِلَيَّ مَنْصُورٌ وَقَرَأْتُهُ عَلَيْهِ سَمِعَ أَبَا عُثْمَانَ مَوْلَى الْمُغِيرَةِ بْنِ شُعْبَةَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا الْقَاسِمِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «لَا تُنَزِعُ الرَّحْمَةَ إِلَّا مِنْ شَقِيٍّ».⁶⁶⁴

ii. ... عَنْ شُعْبَةَ قَالَ: كَتَبَ إِلَيَّ مَنْصُورٌ وَقَرَأْتُهُ عَلَيْهِ وَسَمِعْتُهُ يُحَدِّثُ رَجُلًا عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ عَلْقَمَةَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَّى صَلَاةَ الظُّهْرِ ثُمَّ أَقْبَلَ عَلَيْهِمْ بِوَجْهِهِ فَقَالُوا: ... فَتَنَّى رَجُلَهُ وَاسْتَقْبَلَ الْقِبْلَةَ فَسَجَدَ سَجْدَتَيْنِ ثُمَّ سَلَّمَ ثُمَّ أَقْبَلَ عَلَيْهِمْ بِوَجْهِهِ فَقَالَ: «إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ أَنَسَى كَمَا تَنْسَوْنَ فَإِذَا نَسِيتُ فَذَكِّرُونِي».⁶⁶⁵

iii. ... حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ مَنْصُورٍ قَالَ: سَمِعْتُ مُجَاهِدًا يُحَدِّثُ عَنْ أَبِي عَيَّاشٍ الرَّزَقِيِّ -قَالَ شُعْبَةُ: كَتَبَ بِهِ إِلَيَّ، وَقَرَأْتُهُ عَلَيْهِ، وَسَمِعْتُهُ مِنْهُ يُحَدِّثُ وَلَكِنْ حَفِظْتُهُ قَالَ ابْنُ بَشَّارٍ فِي حَدِيثِهِ: حَفِظِي مِنَ الْكِتَابِ- أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ مَصَافَّ الْعُدُوَّ بَعْضَانِ وَعَلَى الْمُشْرِكِينَ خَالِدِ بْنِ الْوَلِيدِ فَصَلَّى بِهِمُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الظُّهْرَ قَالَ الْمُشْرِكُونَ: «إِنَّ لَهُمْ صَلَاةً بَعْدَ هَذِهِ هِيَ أَحَبُّ إِلَيْهِمْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ...»⁶⁶⁶

Mansûr'un Şu'be'ye yazdığı mektupların bir kısmında “كَتَبَ” ifadelerinin kullanıldığını görmekteyiz. Buradan anlaşıldığına göre Şu'be, Mansûr'la karşılaşmadan önce ondan birtakım rivayetleri kitâbet yoluyla alıp onunla karşılaştıktan sonra da bu yöntemle aldığı hadisleri ona okuyarak (arz ederek) rivayetlerini teyit etmiştir.⁶⁶⁷ Böylece semâ'

⁶⁶² Müslim, “Büyû”, 113; Ebû Dâvûd, “Büyû”, 32; Nesâî, “Müzâra'a”, 1.

⁶⁶³ Müslim, “Büyû”, 113.

⁶⁶⁴ Tirmizî, “Birr”, 15; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 65.

⁶⁶⁵ Nesâî, “Salât”, 472.

⁶⁶⁶ Nesâî, “Salât”, 840.

⁶⁶⁷ Mübârefkürî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, 6/42. Şu'be genel itibariyle Mansûr'dan kitâbet-

ve kırâatle teyit edilen bu hadislerin değerinin arttığı söylenebilir. Diğer taraftan bu hadisler semâ' veya kırâatle teyit edildiklerinden dolayı kitâbet metoduna dahil edilmemeleri daha doğrudur.

(10) Yahya b. Saïd el-Ensârî (ö. 143/760) → İbn Cüreyc (ö. 150/767)

... حَدَّثَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ قَالَ: كَتَبَ إِلَيَّ يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ قَالَ: أَخْبَرَنِي عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ زَحْرِ مَوْلَى ابْنِي ضَمْرَةَ وَكَانَ أَيْمًا رَجُلًا أَن أَبَا سَعِيدٍ الرَّعِينِيَّ أَخْبَرَهُ أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ مَالِكٍ أَخْبَرَهُ: أَنَّ عُبَيْدَةَ بْنَ عَامِرٍ أَخْبَرَهُ: أَنَّهُ سَأَلَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ أُخْتٍ لَهُ نَذَرَتْ أَنْ تَحْجَّ حَافِيَةً غَيْرَ مُحْتَمِرَةٍ فَقَالَ: "مُرُوهَا فَلَتَحْتَمِرَ وَلَتَرْكَبَ، وَلَتَضُمَّ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ."⁶⁶⁸

Bu rivayetin intikali kitâbet metoduyla sağlanmıştır. Ayrıca Ebû Dâvûd'da geçen bu hadisin aynı babda Yahya b. Saïd'den Yahya b. Saïd el-Kattân (ö. 198/813) tarikiyle de aktarıldığı görülmür.⁶⁶⁹

(11) Muhammed b. Beşşâr (ö. 252/866) → Buhârî (ö. 256/870)

قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ: كَتَبَ إِلَيَّ مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا مُعَاذُ بْنُ مُعَاذٍ حَدَّثَنَا ابْنُ عَوْنٍ عَنِ الشَّعْبِيِّ قَالَ: قَالَ الْبَرَاءُ بْنُ عَارِبٍ: «وَكَانَ عَنْدهُمْ ضَيْفٌ لَهُمْ فَأَمَرَ أَهْلَهُ أَنْ يَذْبَحُوا قَبْلَ أَنْ يَرْجِعَ لِأَكُلَ ضَيْفُهُمْ فَذَبَحُوا قَبْلَ الصَّلَاةِ فَذَكَرُوا ذَلِكَ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَمَرَهُ أَنْ يُعِيدَ الذَّبْحَ»⁶⁷⁰...

Buhârî *es-Sahîh*'inde şeyhlerinden sadece Muhammed b. Beşşâr'dan kitâbet metoduyla aldığı⁶⁷¹ bu hadise yer vermiştir. Buhârî'nin aynı hadisi Muhammed b. Beşşâr'dan (aynı şeyhinden) bazı râvî ve lafız farklılıklarıyla semâ' metoduyla da naklettiği görülmür.⁶⁷² Bu da onun, hadisi hocasından bir seferinde kitâbetle farklı bir seferde ise semâ'la aldığını hatıra getirmek-

le aldığı hadisleri ona tekrar arz ederek semâ' ve kırâat metoduyla onaylatmıştır. Diğer rivayetler için bk. Ebû Bekr Ahmed b. Ali el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fasl li'l-vasli'l-müddrec fi'n-nakl*, thk. Muhammed b. Matar ez-Zehrânî (y.y.: Dâru'l-Matar, 1418/1997), 2/786, 877.

⁶⁶⁸ Ebû Dâvûd, "Eymân", 22.

⁶⁶⁹ Ebû Dâvûd, "Eymân", 22.

⁶⁷⁰ Buhârî, "Eymân", 15.

⁶⁷¹ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 11/554.

⁶⁷² Buhârî, "Edâhî", 1, 8.

tedir. Ayrıca Buhârî'nin bu hadisi diğer şeyhlerinden de birçok yerde rivayet ettiği tespit edilmiştir.⁶⁷³

C. Bölüm Değerlendirmesi

Üçüncü bölümde elde edilen veriler, önceki bölümlerde ortaya konan teorik çerçevenin uygulamada da karşılık bulduğunu göstermektedir. Kütüb-i Sitte'de tekrarlarıyla birlikte 89 rivayetin kitâbetle tahammül edilmiş olması, bu metodun hadis musanniflerince makbul görüldüğünün açık bir delilidir. Bu rivayetlere en çok yer veren eserin 22 rivayetle Buhârî'nin *es-Sahîh*'i olması ayrıca dikkat çekicidir. Likâ şartıyla bilinen Buhârî'nin, Ebu'n-Nadr'ın İbn Ebû Evfâ'dan ve Leys b. Sa'd'ın Ubeydullah b. Ebû Ca'fer'den rivayetlerinde olduğu gibi birbirinden hiç hadis dinlememiş râvilerin mektupla aktardığı hadislere yer vermesi, likâ ve muâsarat şartlarının kitâbeti de kapsayacak şekilde anlaşıldığını ortaya koymaktadır. Reşîdüd-dîn el-Attâr'ın Müslim'in *es-Sahîh*'inde râvileri birbiriyle görüşmediği halde kitâbetle aktarılan rivayetler bulunduğu dair tespiti de bu çalışmada belirlenen 10 rivayetle teyit edilmiştir. Buhârî'nin kitâbeti bir bab başlığı olarak zikretmesi ve kitâbetle tahammül edilmiş bir hadisi bir babın asıl hadisi olarak getirmesi, bu yolun onun nazarında geri planda kalan bir yöntem olmadığını gösterir.

Kitâbetle gelen hadislerin diğer tarikleriyle karşılaştırılması da önemli bir sonuç vermiştir. İncelenen rivayetlerin önemli bir kısmının aynı ya da manaca örtüşen lafızlarla kitâbet hariçi yollardan da nakledildiği görülmüş, Kütüb-i Sitte dahilinde kitâbetin tashîf gibi yazım hatalarına yol açtığına dair bir örneğe rastlanmamıştır. Tarikler arasında görülen bazı farklılıkların ise Dahhâk b. Süfyân rivayetinde olduğu gibi kitâbetten değil sonraki râvilerden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Bu durumun en makul açıklaması, mektuplaşan râvilerin ilimde yetkin kimseler olmasıdır. Öte yandan Hz. Peygamber'in Cüheyne ka-

⁶⁷³ Buhârî, “İdeyn”, 5, 8, 10, 18, 23.

bilesine mektubu, İbn Erkam'ın İbn Utbe'ye ve Nâfi'in İbn Avn'a yazdıkları gibi aslı yalnızca kitâbete dayanan sahih hadislerin bulunması, metodun sadece şâhit ve mütâbaat düzeyinde kalan destekleyici bir unsur olmadığını göstermektedir. Kitâbetin Hz. Peygamber'in mektuplarından Buhârî ve Ebû Dâvûd'un kendi şeyhlerinden aldıkları rivayetlere kadar her nesilde işletildiği, Katâde ve Leys örneklerinde görüldüğü üzere âlî isnad elde etmek için de başvurulmuş olabileceği anlaşılmaktadır.

Bu bölümde ayrıca bir rivayetin kitâbet örneği sayılmasında edâ sigasının tek başına belirleyici olmadığı görülmüştür. Bir yandan senedinde “ketebe ilâ” kaydı bulunan bazı hadisler, mektuplaşmaya şahit olup olayı hikâye eden Verrâd, Urve, Yezîd b. Hürmüz ve Yûnus b. Yezîd gibi râviler vasıtasıyla nakledildiğinden musanniflere kitâbetle değil semâ' yoluyla ulaşmıştır ki bu tür rivayetler Kütüb-i Sitte'deki kitâbet sayımına dahil edilmemiştir. Şu'be'nin Mansûr'dan kitâbetle alıp sonradan ona okuyarak teyit ettiği rivayetler de semâ' ve kırâatle desteklendiğinden bu sayımın dışında tutulmuştur. Öte yandan Leys b. Sa'd'ın Bükeyr, Ubeydullah b. Ebû Ca'fer ve Rabîa'dan rivayetlerinde ya da İbn Şihâb'ın mektuplarında görüldüğü üzere, fiilen kitâbetle tahammül edilmiş birçok hadis “an”, “kâle”, “hadde-senî” ve “ahberanî” sigalarıyla aktarılmıştır. Dolayısıyla bir rivayetin kitâbet olup olmadığı, sigadan ziyade râviler arasındaki fiilî irtibata ve hadisin musannife hangi yolla intikal ettiğine bakılarak belirlenmelidir.

Dârekutnî'nin *et-Tetebbu'*da zikrettiği Ebu'n-Nadr, Ebû Osman en-Nehdî ve Becâle rivayetleri de bu çerçevede değerlendirilmiştir. Her üç rivayette de mektup, nakleden râvinin kâtipliğini yaptığı ya da yanında bulunduğu bir başka kişiye hitaben yazılmıştır; bu durum ilk bakışta vicâde izlenimi vermektedir. Ancak Dârekutnî bu rivayetler hakkında herhangi bir illet zikretmemiş, aksine onları mükâtebe ve icâzetle rivayetin makbuliyetine delil olarak sunmuştur. Buradan hareketle onun maksadının tenkitten ziyade, bu rivayetlerin vicâdeden ayrılarak kitâbet kapsamında değerlendirilmesi gerektiğine dikkat

çekmek olduğu söylenebilir. Netice itibarıyla Kütüb-i Sitte'deki veriler, kitâbetin musanniflerce muttasıl ve makbul bir tahammül yolu olarak kabul edildiğini; bununla birlikte kitâbet rivayetlerinin tespitinde senedin zahiri lafızlarından ziyade hadisin intikal şeklinin esas alınması gerektiğini ortaya koymaktadır.

SONUÇ

Milattan öncesine dayanan mektuplaşma geleneğinin Resûl-i Ekrem'le (sav.) birlikte İslam topraklarında yaygınlaştığı görülür. Gayr-i müslim meliklerin İslam'a davet edilmesi ve dinî nitelikli birçok emrin uzak bölgelere iletilmesi mektuplar vasıtasıyla gerçekleşmiştir. Hulefâ-yi Râşidîn'in de bu yöntemi benimseyip devam ettirmesi İslam geleneğinde mektuplaşma/ yazışmaya ayrı bir önem atfedildiğini gösterir.

Bu çalışmada mektupların hadis rivayetindeki yeri araştırılmıştır. Hadis mektuplarının başlangıçta "ketebe ilâ" kalıbıyla tabir edildiği ve hicri IV. asra doğru "kitâbet" veya "mükâtebe" şeklinde isimlendirildiği görülmüştür. Böyle bir isimlendirmenin, yazılı olarak gelen sorulara aynı usulle cevap verilmesinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Bu anlamda kitâbetin/ mükâtebenin istilâh anlamının kelime anlamıyla irtibatlı bir şekilde oluştuğu söylenebilir.

Kitâbetin icâzetli ve icâzetsiz şeklinde ikiye ayrılmasından hareketle icâzetli kısmın makbul, icâzetsiz kısmın ise gayr-i makbul olarak izah edilmesinin vakıaya uygun olmadığı ortaya konmuştur. Bu açıdan kavramların icâzeti sarîh olan, icâzeti sarîh olmayan şeklinde kategorize edilerek ifade edilmesi daha müspet neticeler verecektir. Özellikle hicri ilk üç asırda senedlerde icâzet kavramının bulunmaması bunun en önemli göstergelerindendir.

Kitâbetin doğuşu ve meşruluğu Hz. Peygamber'in mektuplarıyla doğrudan irtibatlıdır. Sonrasında ise Hulefâ-yi Râşidîn ve ashâbdan birçok kimsenin bu yöntemi benimseyip kullanmasının hadis öğrenme ve öğretme metotlarından olan kitâbetin temelini oluşturduğu görülür. Tabiîn dönemine geldiğinde metodun icâzet kavramıyla birleşmesi neticesinde makbul bir tahammül yolu şeklinde kayda geçtiği tespit edilmiştir. Ayrıca birçok tarihî örnekten anlaşıldığına göre hadislerin yazılması-

na dair menfî kanaatlere rağmen hadislerin yazılıp mektupla gönderilmesi herhangi bir tartışmaya yol açmamıştır. Bu yönüyle, özellikle son dönemlerde ortaya atılan yapay tartışmaların bu örneklerle de reddedilebileceği düşünülmektedir.

Kütüb-i Sitte dâhilinde kitâbetle tahammül edilen hadislerin, kitâbet haricinde aktarılmış diğer tarikleriyle sağlaması yapıldığında tamamının sağlıklı bir şekilde nakledildiği tespit edilebilmektedir. Bu sebeple kitâbet metoduyla elde edilen hadislerin Kütüb-i Sitte gibi eserlerde serdedilmesinde herhangi bir problem görülmemiş, nitekim Buhârî, Müslim, Tirmizî, Ebû Dâvûd, Nesâî ve İbn Mâce'nin kitaplarında kitâbetle tahammül edilmiş 89 hadis yer almaktadır. Öte yandan hadis musannefatında kitâbetle alınan hadislerin birçoğunun diğer metotlarla da tahammül edildiği görülmekle birlikte aslı/usulü sadece kitâbete dayanan kayda değer sayıda sahih hadisin bulunduğu da dikkati çeker. Bu da kitâbetin, sadece şahit/mütâbaât gibi kısımlarda kullanılan bir metot olmadığını göstermesi açısından önemlidir.

Kütüb-i Sitte geneline bakıldığında, hadislerin mektup vasıtasıyla rivayet edilmesi olarak tanımlanan kitâbet metodunun tashîf gibi yazım hatalarına yol açmadığı görülmektedir. Bunun en doğal sebebinin, hadis mektubu yazan ve alan kimselerin ilimde yetkin olmaları olduğu söylenebilir.

Kitâbeti bir yöntem olarak benimseyen İbn Şihâb ez-Zühri'nin birçok kez bu metodu kullandığı görülür. Bu metotla diğer metotlarda olmayan bir özellik vesilesiyle- hiç görüşmediği kimselere mektuplar yazıp gönderdiği dahi olmuştur. Bu anlamda kitâbet, sadece tanıdıklar arasında değil birbirlerine yabancı olan kimselerin aralarında da cereyan ederek hadiste hükmen muttasıllık şartını ikâme etmiştir.

Kitâbetle aktarılan hadislerin edâ sigaları hicrî ilk üç asırda “ketebe ilâ” şeklinde karşımıza çıkarken sonraki dönemlerde ise “kitâbeten ilâ”, “mükâtebeten ilâ”, “haddesenâ mükâtebeten/kitâbeten”, “ahberenâ mükâtebeten/kitâbeten” ve “icâzetten

mükâtebeten” gibi kalıplarla da çıkmaya başladığı görülmektedir. Bazen kitâbete delâlet eden bu sigalar yerine “an”, “kâle”, “haddesenâ” veya “ahberenâ” tabirlerini kullanan Leys b. Sa’d gibi râvilerin olduğu da tespit edilmiştir. Ayrıca bu râvilerin kitâbetle aldıkları hadisleri “haddesenâ/ahberenâ” şeklinde edâ etmeleri onların genel prensipleri olduğu için herhangi bir töhmete yol açmadığı da söylenmelidir.

Semâ’ meclislerinde hadislerle birlikte cerh ve ta’dîl gibi birçok meselenin ele alındığı bilinir. Hadis mektuplarında sadece riva-yet aktarımına yer verilmemesi bu durumun kitâbet metoduna da aksettiğini gösterir. Bu anlamda birçok talebenin mektuplar vasıtasıyla zamanın meşhur üstatlarına cerh-ta’dîle dair sorular yönelttikleri görülmektedir.

Yer yer kitâbet metodunun eleştirildiği görülmüştür. Örneğin kitâbet, semâ’ ve kırâati mümkün kılan rihle faaliyetlerini sekteye uğrattığı gerekçesiyle ciddi tenkitlere maruz kalmıştır. Fakat bu eleştirilere rağmen rihle fırsatı bulamayan, bulunduğu yerdeki ilmî imkânların daha fazla olması sebebiyle rihleye çıkamayan ve zamandan tasarruf etmek isteyen râviler için kitâbetin büyük bir imkân olduğu söylenmelidir. Ayrıca Kütüb-i Sitte’de semâ’ ve kırâatle tahammül edilen hadislerin oranının kitâbetle tahammül edilenlerle kıyaslanamayacak kadar fazla olması, kitâbetin rihleyi sekteye uğratmadığının ayrı bir göstergesidir.

Son olarak bazı sayısal tespitlerin neticesi şöyledir: Kütüb-i Sitte dâhilinde sahâbeden **16** kişinin kitâbetle hadis aktardığını görmekteyiz. Tâbiîn ve tebe-i tâbiîn nesline gelince bu sayı yaklaşık **20**’dir. Böylece Kütüb-i Sitte’de toplamda **36** râvinin kitâbetle hadis aktardığı görülür.

Kitâbet methodologyla tekrarsız bir şekilde nakledilen toplam hadis sayısına gelince bunun **56** adet olduğunu tespit etmekteyiz. Tekrarlarıyla birlikte rivayetlerin râvi irtibatına göre dağılımı ise şöyledir: Sadece kitâbetle hadis aldığını bildiğimiz ve rivayetlerinde “ketebe” sigasını kullanmayan râvilerin rivayet

sayısı toplamda 27'dir. Bu vasıfları hâiz olup kitâbet sigalarıyla hadis aktaranların rivayet sayısı ise 24'tür.

Hem kitâbetle hem de kitâbet harici hadis tahammül eden râvilerin rivayet sayısı ise 38'dir. Böylece Kütüb-i Sitte'de tekrarlı olarak kitâbetle tahammül edilmiş toplam 89 rivayete tevafuk edilir.

Ayrıca senedinde kitâbet sigalarının kullanılıp da (Kütüb-i Sitte'ye intikali açısından) kitâbet metoduna dahil olmayan hadis sayısı da takriben 13'tür. Bu tür rivayetler genellikle mektuplaşan râvilere şâhitlik eden kişiler tarafından Kütüb-i Sitte eserlerine aktarılmıştır. Kütüb-i Sitte dâhilinde en çok kitâbet metoduyla hadis aktarımına yer veren eser 22 hadisle Buhârî'nin *es-Sahîh*'i, en az yer veren eser ise 5 rivayetle İbn Mâce'nin *es-Sünen* isimli eseridir.

KAYNAKÇA

- Abdürrezzâk, Ebû Bekr b. Hemmâm es-San'ânî. *el-Musannef*. thk. Habîburrahmân el-A'zamî. 12 Cilt. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1403.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî. *el-İlel ve ma'rifetü'r-ricâl*. thk. Vasiyyullah b. Muhammed Abbâs. 4 Cilt. Riyad: Dâru'l-Hânî, 1422/2001.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî. *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnaût vd. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.
- Ahmed Naim, Babanzâde. *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercesmesi ve Şerhi: Mukaddime*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1979.
- Alâî, Ebû Saîd Salâhuddîn Halîl b. Keykeldî. *Câmi'u't-tahsil fî ahkâmi'l-merâsîl*. thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefî. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1407/1986.
- Alâî, Ebû Saîd Salâhuddîn Halîl b. Keykeldî. *Tahkîku münîfi'r-rütbe li-men sebete lehû şerîfu's-suhbe*. thk. Abdurrahîm Muhammed Ahmed. Riyad: Dâru'l-Âsime, 1410.
- Ali el-Kârî, Ebû'l-Hasen Nûruddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Herevî. *Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-fiker*. thk. Muhammed Nizâr Temîm - Heysem Nizâr Temîm. Beyrut: Dâru'l-Erkam, ts.
- Âmidî, Ebû'l-Hasen Seyfüddîn Alî b. Ebî Alî es-Sa'lebî. *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*. thk. Abdürrezzâk Afifî. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, ts.
- Askerî, Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl. *el-Evâil*. Tanta: Dâru'l-Beşîr, 1408.
- Aşık, Nevzat. "Tahammül". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/380-382. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Attâr, Ebû'l-Hüseyn Reşidüddîn Yahyâ b. Alî b. Abdillâh en-Nablusî. *Gururerü'l-fevâidi'l-mecmû'a fî beyânî mâ vaka'a fî Sahîhi Müslim mine'l-ehâdisi'l-maktû'a*. thk. Muhammed Harşûfî. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1417/1996.
- Avnî, eş-Şerîf Hâtîm b. Ârif. *İcmâ'u'l-muhaddisîn alâ ademi iştirâti'l-ilm bi's-semâ' fî'l-hadîsi'l-mu'an'an beyne'l-müteâsırîn*. Mekke: Dâru Âlemi'l-Fevâid, 1421.

- Avvâme, Muhammed. *Hâşiyetü Tedrîbi'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî*. 5 Cilt. Cidde: Dâru'l-Minhâc, 1437/2016.
- Avvâme, Muhammed. *el-Likâ' beyne'r-râviyeyn*. Medine: Dâru'l-Yüsr, 1438/2017.
- Aydınlı, Abdullah. "Arz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/438. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Aydınlı, Abdullah. *Hadis Istılahları Sözlüğü*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2011.
- Aydınlı, Abdullah. "Semâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/457-458. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Aynî, Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed. *Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. 25 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- A'zamî, Muhammed Mustafa. *Dirâsât fî'l-hadîsi'n-nebevî ve târîhi tedvî-nih*. Beyrut: el-Mektebû'l-İslâmî, 1400/1980.
- A'zamî, Muhammed Mustafa. "Yazı ve Vahiy Kâtipleri". çev. Durak Puzmaz. *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslam*. ed. Vecdi Akyüz. 1/151-214. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî. *el-Medhal ilâ's-Süne-ni'l-kübrâ*. thk. Muhammed Ziyâurrahmân el-A'zamî. Kuveyt: Dâru'l-Hulefâ li'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî. *Risâletü'l-İmâm Ebî Bekr el-Beyhakî ilâ'l-İmâm Ebî Muhammed el-Cüveynî*. thk. Firâs b. Halîl Meş'al. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1428/2007.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ. 11 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2003.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî. *es-Sünenü's-sağîr*. thk. Abdülmu'tî Emîn Kal'acî. 4 Cilt. Karaçi: Câmiatü'd-Dirâsâtî'l-İslâmiyye, 1410/1989.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî. *Şu'abü'l-îmân*. thk. Abdülalî Abdülhamîd Hâmid. 13 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1423/2003.
- Bikâ'î, Ebû'l-Hasen Burhânüddîn İbrâhîm b. Ömer b. Hasen er-Rubât. *en-Nuketü'l-vefiyye bi-mâ fî Şerhi'l-Elfiyye*. thk. Mâhir Yâsîn el-Fahl. 2 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1428/2007.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el-Cu'fî. *el-Câmi'u's-sahîh*. thk. Muhammed Zühayr b. Nâsir en-Nâsir. 9 Cilt. yy.: Dâru Tavki'n-Necât, 1422.

- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el-Cu'fî. *et-Târîhu'l-kebîr*. thk. Muhammed Abdülmuid Han. 8 Cilt. Haydarâbâd: Dâire-tü'l-Maârifî'l-Osmâniyye, ts.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî. *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*. thk. İsmetullah İnâyetullah Muhammed vd. 8 Cilt. Medine: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye - Dâru's-Serrâc, 1431/2010.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd. *es-Sihâh: Tâcü'l-luga ve sıhâhu'l-Arabiyye*. thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1407/1987.
- Cezâîrî, Tâhir b. Sâlih b. Ahmed es-Sem'ûnî. *Tevcihü'n-nazar ilâ usûli'l-eser*. thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, 1430/2009.
- Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Abdülmelik b. Abdillâh. *el-Burhân fî usûli'l-fikh*. thk. Salâh b. Muhammed b. Uveyda. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1418/1997.
- Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Abdülmelik b. Abdillâh. *Nihâyetü'l-matlab fî dirâyeti'l-mezheb*. thk. Abdülazîm Mahmûd ed-Dîb. 20 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Minhâc, 1428/2007.
- Çakan, İsmail Lütfî. "Ebû Osman en-Nehdî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/210. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed. *el-İlzâmât ve't-Tettebbu'*. thk. Ebû Abdurrahmân Mukbil b. Hâdî el-Vâdî. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1405/1985.
- Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed. *es-Sünen*. thk. Şuayb el-Arnaût vd. 5 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1424/2004.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahmân b. el-Fazl. *es-Sünen (Müsnedü'd-Dârimî)*. thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî. 4 Cilt. Riyad: Dâru'l-Muğnî, 1412/2000.
- Demâmînî, Bedrüddîn Muhammed b. Ebî Bekr. *Mesâbîhu'l-Câmî' şerhu'l-Câmî's-sahîh*. Katar: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûnî'l-İslâmiyye, ts.
- Düreys, Hâlid Mansûr Abdullah. *Mevkıfû'l-İmâmeyn el-Buhârî ve Müslim min iştirâti'l-lukyy ve's-semâ'*. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, ts.
- Düzenli, Muhittin. *Hadis Alma Yöntemi Olarak İcâzet ve Münâvele*. Sam-sun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002.
- Ebnâsî, Ebû İshâk Burhânüddîn İbrâhîm b. Mûsâ b. Eyyûb. *eş-Şeze'l-fey-yâh min ulûmi İbni's-Salâh*. thk. Salâh Fethî Halel. 2 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1418/1998.

- Ebû Avâne, Ya'kûb b. İshâk b. İbrâhîm el-İsferâyînî. *el-Müstahrec*. thk. Eymen b. Ârif ed-Dımaşkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1419/1998.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî. *el-Merâsîl*. thk. Şuayb el-Arnaût. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1408.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî. *Risâletü Ebî Dâvûd ilâ ehli Mekke fî vasfî Sünenih*. nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde (Selâsü resâil fî ilmi mustalahi'l-hadîs içinde). Beyrut: Mektebetü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, 1435/2014.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî. *Suâlatü Ebî Ubeyd el-Âcur-rî Ebâ Dâvûd es-Sicistânî fî'l-cerh ve't-ta'dîl*. thk. Muhammed Ali Kâsım el-Umerî. Medine: İmâdetü'l-Bahsi'l-İlmî bi'l-Câmiati'l-İslâmiyye, 1399/1979.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî. *es-Sünen*. thk. Şuayb el-Arnaût. 7 Cilt. yy.: Dâru'r-Risâle, 1430/2009.
- Ebû Habîb, Sa'dî. *el-Kâmûsü'l-fikhî*. Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1402/1982.
- Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî. *el-Müsnedü'l-müsnedü alâ Sahîhi Müslim*. thk. Muhammed Hasan eş-Şâfiî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1417/1996.
- Ebû Zehv, Muhammed Muhammed. *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbî'l-Arabî, 1404/1984.
- Ebû Zür'a er-Râzî, Ubeydullah b. Abdilkerîm. *Kitâbü'd-du'afâ' (Sa'dî el-Hâşimî, Ebû Zür'a er-Râzî ve cühûdühû fî's-sünneti'n-nebevîyye içinde)*. 3 Cilt. Medine: el-Mektebetü'l-Arabiyyetü's-Suûdiyye, 1402/1982.
- Efendioğlu, Mehmet. "Sahâbe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/491-500. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Efendioğlu, Mehmet. "Tedvîn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/267-269. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Fahrüddîn er-Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer et-Teymî. *el-Mahsûl fî ilmi usûli'l-fikh*. thk. Tâhâ Câbir Feyyâz el-Alvânî. 6 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1412/1992.
- Feyyûmî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Hamevî. *el-Misbâhu'l-münîr fî garîbi's-Şerhi'l-kebîr li'r-Râfiî*. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts.
- Fîrûzâbâdî, Ebû Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb. *el-Kâmûsü'l-muhît*. thk. Muhammed Nuaym el-Arkasûsî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1426/2005.

- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed et-Tûsî. *el-Müstasfâ*. thk. Muhammed Abdüsselâm Abdüşşâfî. yy.: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1413/1993.
- Güşen, Seyit Ali. *İlk İki Asır Hadis Eserlerindeki Rivayetlerin Temel Hadis Kaynaklarına İntikali (Fiten Rivayetleri Örneğinde)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014.
- Hâkim en-Nisâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh. *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs ve kemmiyyeti ecnâsih*. thk. Ahmed b. Fâris es-Selâm. Riyad: Mektebetü'l-Maârif, 1431/2010.
- Hâkim en-Nisâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh. *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*. thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1411/1990.
- Hakîm et-Tirmizî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî. *Nevâdirü'l-usûl fî ma'rifeti ehâdisi'r-Resûl*. thk. Abdurrahmân Umeyre. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cil, 1412/1992.
- Hamevî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed el-Mısırî. *Telkîhu'l-fiker bi-şerhi Manzûmeti'l-eser*. thk. Abdullah b. Süleymân el-Uteyyik. Beyrut: Dâru'l-Minhâc, 1435/2014.
- Hamidullah, Muhammed. *H. Peygamber'in Altı Orijinal Diplomatik Mektubu*. çev. Mehmet Yazgan. İstanbul: Beyan Yayınları, 2013.
- Hamidullah, Muhammed. *Mecmû'atü'l-vesâiki's-siyâsiyye li'l-ahdi'n-nebevî ve'l-hilâfeti'r-râşide*. Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1430/2009.
- Harekât, İbrahim. "Berîd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/498-501. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Hâşimî, Sa'dî. *Ebû Zûr'a er-Râzî ve cühûdühû fi's-sünneti'n-nebeviyye*. 3 Cilt. Medine: el-Mektebetü'l-Arabiyyetü's-Suûdiyye, 1402/1982.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî. *el-Câmi' li-ahlâki'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'*. thk. Mahmûd et-Tahhân. 2 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Maârif, 1403/1983.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî. *el-Fasl li'l-vasli'l-müddrec fi'n-nakl*. thk. Muhammed b. Matar ez-Zehrânî. 2 Cilt. yy.: Dâru'l-Matar, 1418/1997.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî. *el-Kifâye fî ma'rifeti usûli ilmi'r-rivâye*. thk. Mâhir Yâsîn el-Fahl. 2 Cilt. yy.: Dâru İbnî'l-Cevzî, 1435/2014.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî. *Takyidü'l-ilm*. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1428/2007.

- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî. *Târîhu Bağdâd*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 16 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1422/2002.
- Hatiboğlu, Rahmiye. *Hadis Alma ve Nakletme Yollarından Vicâde Yöntemi*. Yalova: Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Hâzimî, Ebû Bekr Zeynüddîn Muhammed b. Mûsâ el-Hemedânî. *el-İ'tibâr fî'n-nâsih ve'l-mensûh mine'l-âsâr*. Haydarâbâd: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmâniyye, 1359.
- Heysemî, Ebû'l-Hasen Nûruddîn Alî b. Ebî Bekr. *Mecma'u'z-zevâid ve menba'u'l-fevâid*. thk. Hüsâmeddîn el-Kudsî. 10 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Kudsî, 1414/1994.
- Humeydî, Ebû Bekr Abdullah b. ez-Zübeyr b. İsâ el-Kureşî. *el-Müsned*. thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî. 2 Cilt. Dimaşk: Dâru's-Sekâ, 1996.
- Irâkî, Ebû'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn. *Şerhu't-Tebsıra ve't-tezkira*. thk. Abdüllatîf el-Hemîm - Mâhir Yâsîn el-Fahl. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1423/2002.
- Irâkî, Ebû'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn. *et-Takyîd ve'l-izâh şerhu Mukaddimeti İbni's-Salâh*. thk. Abdurrahmân Muhammed Osmân. Medine: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1389/1969.
- Itr, Nûreddin. *Menhecü'n-nakd fî ulûmi'l-hadis*. Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1430/2009.
- İbn Abdilber, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh en-Nemerî. *Câmi'u beyâni'l-ilm ve fazlih*. thk. Ebû'l-Eşbâl ez-Züheyri. 2 Cilt. Dammâm: Dâru İbni'l-Cevzî, 1414/1994.
- İbn Abdilber, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh en-Nemerî. *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-ashâb*. thk. Alî Muhammed el-Becâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cil, 1412/1992.
- İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullah b. Adî el-Cürcânî. *el-Kâmil fî du'afâi'r-ricâl*. thk. Abdülfettâh Ebû Sünne vd. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1418/1997.
- İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsım Alî b. el-Hasen ed-Dimaşkî. *Mu'cemü's-suyûh*. thk. Vefâ Takıyyüddîn. 3 Cilt. Dimaşk: Dâru'l-Beşâir, 1421/2001.
- İbn Battâl, Ebû'l-Hasen Alî b. Halef b. Abdilmelik. *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhîm. 10 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, ts.
- İbn Cemâa, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. İbrâhîm. *el-Menhelü'r-revî fî muhtasari ulûmi'l-hadisî'n-nebevî*. thk. Muhyiddîn Abdurrahmân Ramazân. Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1406.

- İbn Ebû Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed er-Râzî. *el-Cerh ve't-ta'dîl*. 9 Cilt. Haydarâbâd: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmâniyye, 1271/1952.
- İbn Ebû Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed er-Râzî. *el-İlel*. thk. Sa'd b. Abdillâh el-Humeyyid - Hâlid b. Abdirrahmân el-Cüreysî. 7 Cilt. Riyad: yy., 1427/2006.
- İbn Ebû Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed er-Râzî. *el-Merâsîl*. thk. Şükrullah Ni'metullah Kûcânî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1397.
- İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed el-Absî. *el-Musannef*. thk. Kemâl Yûsuf el-Hût. 7 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Askalânî. *Etrâf-ü'l-Müsnedi'l-mu'teli bi-etraf-ü'l-Müsnedi'l-Hanbelî*. thk. Züheyr b. Nâsır en-Nâsır. 9 Cilt. Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 1414/1993.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Askalânî. *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahihî'l-Buhârî*. thk. Muhibbüddîn el-Hatîb. 13 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1379.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Askalânî. *el-İsâbe fi temyizi's-sahâbe*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Alî Muhammed Muavvaz. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Askalânî. *Nazmü'l-leâli bi'l-mieti'l-avâli*. thk. Kemâl Yûsuf el-Hût. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410/1990.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Askalânî. *en-Nüket alâ Kitâbi İbni's-Salâh*. thk. Rebî' b. Hâdî Umeyr el-Medhalî. 2 Cilt. Medine: İmâdetü'l-Bahsi'l-İlmî bi'l-Câmiati'l-İslâmiyye, 1404/1984.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Askalânî. *Nüzhetü'n-nazar fi tavzihi Nuhbeti'l-fiker*. thk. Nüreddin İtr. Dımaşk: Matbaatü's-Sabâh, 1421/2000.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Askalânî. *Tabakâtü'l-müdellesin (Ta'rifü ehli't-takdis bi-merâtibi'l-mevsûfin bi't-tedlis)*. thk. Âsım b. Abdillâh el-Karyûtî. Amman: Mektebetü'l-Menâr, 1403/1983.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Askalânî. *Tağlîku't-ta'lik alâ Sahihî'l-Buhârî*. thk. Saïd Abdurrahmân Mûsâ el-Kazakî. 5 Cilt. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1405.

- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Askalânî. *Tehzîb-ü't-Tehzîb*. 12 Cilt. Haydarâbâd: Matbaatü Dâireti'l-Maârifî'n-Nizâmiyye, 1326.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Askalânî. *et-Telhîs-ül'l-habîr fî tahrîci ehâdisi'r-Râfiyyi'l-kebîr*. thk. Ebû Âsım Hasan b. Abbâs b. Kutb. 4 Cilt. Kahire: Müessesetü Kurtuba, 1416/1995.
- İbn Hamza, Burhânüddîn İbrâhîm b. Muhammed ed-Dımaşkî. *el-Beyân ve't-ta'rîf fî esbâbi vürûdi'l-hadîsi's-şerîf*. thk. Seyfeddîn el-Kâtib. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, ts.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed el-Kurtubî. *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, ts.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtım Muhammed b. Hibbân el-Büstî. *el-Mecrûhîn min-ne'l-muhaddisîn ve'd-du'afâ' ve'l-metrûkîn*. thk. Mahmûd İbrâhîm Zâyed. 3 Cilt. Haleb: Dâru'l-Va'y, 1396.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtım Muhammed b. Hibbân el-Büstî. *es-Sikât*. 9 Cilt. Haydarâbâd: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmâniyye, 1393/1973.
- İbn Hudeyde, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî el-Ensârî. *el-Misbâhu'l-mudî fî küttâbi'n-Nebiyi'l-ümmî ve rusûlihî ilâ mülûki'l-arz min Arabî ve Acemî*. thk. Muhammed Azîmüddîn. 2 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1405/1985.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni. *es-Sünen*. thk. Şuayb el-Arnaût. 5 Cilt. yy.: Dâru'r-Risâle, 1430/2009.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem. *Lisân-ü'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1414.
- İbn Receb, Ebû'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed el-Hanbelî. *Şerhu İleli't-Tirmizî*. thk. Hemmâm Abdurrahîm Saîd. 2 Cilt. Zerkâ: Mektebetü'l-Menâr, 1407/1987.
- İbn Rüseyd, Ebû Abdillâh Muhibbüddîn Muhammed b. Ömer el-Fihri es-Sebtî. *es-Senenü'l-ebyen ve'l-mevridü'l-em'an fî'l-muhâkeme beyne'l-imâmeyn fî's-senedi'l-mu'an'an*. thk. Ebû Abdirrahmân Salâh b. Sâlim el-Mısrâtî. Medine: Mektebetü'l-Gurabâi'l-Eseriyye, 1417.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Bağdâdî. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997.
- İbn Teymiyye, Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm. *Mecmû'u'l-fetâvâ*. thk. Abdurrahmân b. Muhammed b. Kâsım. 35 Cilt. Medine: Mecmau'l-Melik Fehd, 1425/2004.

- İbn Tûlûn, Şemsüddîn Muhammed b. Alî ed-Dımaşkî. *İ'lâmü's-sâilîn an kütübi Seyyidi'l-mürselîn*. thk. Mahmûd el-Arnaût. Beyrut: Muesse-setü'r-Risâle, 1407/1987.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî. *Meşyehatü İbni'l-Cevzî*. thk. Muhammed Mahfûz. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2006.
- İbnü'l-Esîr, Ebü's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Muhammed el-Cezerî. *Câmi'u'l-usûl fî ehâdisi'r-Resûl*. thk. Abdülkâdir el-Arnaût. 12 Cilt. yy.: Mektebetü'l-Halvânî, 1389/1969.
- İbnü'l-Kattân, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed el-Fâsî. *Beyânü'l-vehm ve'l-ihâm el-vâkıyn fî Kitâbi'l-Ahkâm*. thk. el-Hüseyn Âyet Saîd. 6 Cilt. Riyad: Dâru Tayba, 1418/1997.
- İbnü'l-Kayserânî, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Tâhir b. Alî el-Makdisî. *Şürûtü'l-eimmeti's-sitte*. nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde (Selâsü resâil fî ilmi mustalahi'l-hadîs içinde). Beyrut: Mektebetü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, 1435/2014.
- İbnü'l-Mülakkın, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî el-Mısırî. *el-Mukni' fî ulûmi'l-hadîs*. thk. Abdullah b. Yûsuf el-Cüdey'. 2 Cilt. Suudi Arabistan: Dâru Fevvâz li'n-Neşr, 1413/1992.
- İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Abdirrahmân eş-Şehrezûrî. *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfiyye*. thk. Muhyiddîn Alî Necîb. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1992.
- İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Abdirrahmân eş-Şehrezûrî. *Ulûmü'l-hadîs*. thk. Nûreddin İtr. Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1984.
- Kâdi İyâz, Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî. *el-İlmâ' ilâ ma'rifeti usûli'r-rivâye ve takyîdi's-semâ'*. thk. es-Seyyid Ahmed Sakr. Kahirre: Dâru't-Türâs, 1425/2004.
- Kâdi İyâz, Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî. *Tertibü'l-medârik ve takrîbü'l-mesâlik*. thk. İbn Tâvî et-Tancî vd. 8 Cilt. Rabat: Matbaatü Fedâle, 1965.
- Kâfi, Ebû Bekr. *Menhecü'l-İmâm el-Buhârî fî tashihi'l-ehâdis ve ta'lîlihâ*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1421/2000.
- Kalkaşendî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Alî. *Subhu'l-a'sâ fî sinâati'l-inşâ*. 14 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1340/1922.
- Kandehlevî, Muhammed İdrîs. *Minhatü'l-muğîs fî şerhi Elfiyyeti'l-İrâkî fî'l-hadîs*. thk. Sâcid Abdurrahmân es-Sâdikî. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1433/2012.

- Kandemir, M. Yaşar. “el-Câmiu’s-Sahîh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/114-123. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Kapar, Mehmet Ali. “Hz. Peygamber’in Diplomatik Münasebetlerine Genel Bakış”. *İslâmî Araştırmalar* 5/2 (1991), 70-78.
- Karâfî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs. *el-Furûk (Envârü'l-burûk fî envâi'l-furûk)*. thk. Halîl el-Mansûr. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1998.
- Keşmîrî, Muhammed Enverşâh. *Feyzü'l-bârî alâ Sahîhi'l-Buhârî*. thk. Muhammed Bedr Âlem el-Mîretî. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1426/2005.
- Kettânî, Muhammed Abdülhay b. Abdilkebîr el-Hasenî. *et-Terâtîbü'l-i-dâriyye (Nizâmü'l-hükûmeti'n-nebeviyye)*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Erkam, ts.
- Koçyiğit, Talat. *Hadis Istılahları*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1980.
- Koçyiğit, Talat. *Hadis Tarihi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.
- Kuzudişli, Bekir. *Hadis Rivâyetinde Aile İsnadları*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005.
- Kuzudişli, Bekir. *Hadis Tarihi*. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2017.
- Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh el-Asbahî. *el-Muvatta'*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1406/1985.
- Mâverdi, Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Basrî. *el-Hâvi'l-kebîr*. thk. Ali Muhammed Muavvaz - Âdil Ahmed Abdülmevcûd. 19 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1414/1994.
- Merdâvî, Ebû'l-Hasen Alâüddîn Ali b. Süleymân. *et-Tahbîr şerhu't-Tahrîr fî usûli'l-fikh*. thk. Abdurrahmân b. Abdillâh el-Cibrîn vd. 8 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1421/2000.
- Mizzî, Ebû'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdurrahmân. *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 35 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1403/1983.
- Moğultay b. Kılıç, Ebû Abdillâh Alâüddîn el-Bekcerî. *İkmâlû Tehzîbi'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*. thk. Âdil b. Muhammed - Üsâme b. İbrâhîm. 12 Cilt. Kahire: el-Fârûku'l-Hadîsiyye, 1422/2001.
- Musa, Muhammed Yusuf. “İmam Mâlik ile Leys b. Sa'd Arasındaki İhtilaf ve Yazışma”. çev. Abdülkadir Şener. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (1968), 131-154.

- Mübârekfûrî, Ebû'l-Ulâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdîrahîm. *Tuhfetü'l-ahvezî bi-şerhi Câmi't-Tirmizî*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1410/1990.
- Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcîlârifîn. *el-Yevâkît ve'd-dürer şerhu Şerhi Nuhbeti'l-fiker*. thk. el-Murtazâ ez-Zeyn Ahmed. 2 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1420/1999.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî. *el-Câmi'u's-sahih*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî. *et-Temyîz*. thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî. Riyad: Mektebetü'l-Kevser, 1410.
- Müzenî, Ebû İbrâhîm İsmâîl b. Yahyâ el-Mısırî. *Muhtasarü'l-Müzenî (Şâfî, el-Ümm içinde)*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1410/1990.
- Nesâî, Ebû Abdîrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *el-Müctebâ mine's-Sünenen*. thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. 9 Cilt. Haleb: Mektebü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, 1406/1986.
- Nesâî, Ebû Abdîrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Hasan Abdülmün'im Şelebî. 12 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.
- Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref. *İrşâdü tullâbi'l-hakâik ilâ ma'rifeti süneni Hayri'l-halâik*. thk. Nûreddin İtr. Dimaşk: Matbaatü's-Sabâh, 1430/2009.
- Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref. *el-Minhâc şerhu Sahihi Müslim b. el-Haccâc*. 18 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1392.
- Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref. *et-Takrîb ve't-teysîr li-ma'rifeti süneni'l-Beşîri'n-Nezîr fî usûli'l-hadîs*. thk. Muhammed Osmân el-Huş. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1405/1985.
- Önkâl, Ahmet. "Cüheyne (Benî Cüheyne)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/107. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Özen, Şükrü. "Leys b. Sa'd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/164-168. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Özkan, Halit. *Memlûklülerin Son Asrında Hadis*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2014.
- Özkan, Halit. "Vasiyet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/555-556. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Özkan, Halit. "Vicâde". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/100. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

- Polat, Salahattin. "Likâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/189-190. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Polat, Salahattin. "Münâvele". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/570-571. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Râmehürmüzî, Ebû Muhammed el-Hasen b. Abdirrahmân b. Hallâd. *el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâî*. thk. Muhammed Accâc el-Hatîb. y.y.: Dâru'l-Fikr, 1404/1984.
- Sa'dâvî, Nazîr Hassân. *Nizâmü'l-berîd fi'd-devleti'l-İslâmiyye*. Kahire: Dâru'l-Mısır, 1372/1953.
- San'ânî, Ebû İbrâhîm İzzüddîn Muhammed b. İsmâîl el-Emîr. *Tavzîhu'l-efkâr li-meânî Tenkîhi'l-enzâr*. thk. Ebû Abdirrahmân Salâh b. Muhammed b. Uveyda. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1417/1997.
- Sehâvî, Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân. *ed-Dav'ü'l-lâmî' li-ehli'l-karni't-tâsi'*. 12 Cilt. Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hayât, ts.
- Sehâvî, Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân. *Fet-hu'l-muğîs bi-şerhi Elfıyyeti'l-hadîs*. thk. Abdülkerîm b. Abdillâh el-Hudayr - Muhammed b. Abdillâh Âlû Fühayd. 5 Cilt. Riyad: Mektebetü Dâri'l-Minhâc, 1428.
- Sehâvî, Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân. *Şer-hu't-Takrîb ve't-teysîr*. thk. Alî b. Ahmed el-Kündî el-Merr. Ebûzabi: Müessesetü Beynûne, 1430/2009.
- Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed et-Temîmî. *Edebü'l-ımlâ ve'l-istımlâ*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1401/1981.
- Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed et-Temîmî. *et-Tahbîr fi'l-Mu'cemi'l-kebîr*. thk. Münîre Nâcî Sâlim. 2 Cilt. Bağdat: Riyâsetü Dîvânî'l-Evkâf, 1395/1975.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl. *Usû-lü's-Serahsî*. thk. Ebû'l-Vefâ el-Efgânî. 2 Cilt. Haydarâbâd: Lecnetü İhyâi'l-Maârifî'n-Nu'mâniyye, ts.
- Sever, Ali. *Dehlizden Tasnife Bir Ömür İbrahim Harbi ve Hadis İlmine Katkıları*. Bursa: Emin Yayınları, 2023.
- Sezgin, M. Fuat. *Buhârî'nin Kaynakları*. Ankara: Otto Yayınları, 2012.
- Silefî, Ebû Tâhir Sadrüddîn Ahmed b. Muhammed. *el-Vecîz fi zikri'l-mücâz ve'l-mücîz*. thk. Muhammed Hayr el-Bikâî. Beyrut: Dâru'l-Gar-bî'l-İslâmî, 1411/1991.

- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *el-Fânîd fî halâveti'l-esânîd*. thk. Remzî Sa'düddîn Dîmaşkîyye. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1420/1999.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *el-Müzhir fî ulûmi'l-luga ve envâihâ*. thk. Fuâd Alî Mansûr. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1418/1998.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Tedribü'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî*. thk. Mâzin b. Muhammed es-Sersâvî. 2 Cilt. Dammâm: Dâru İbni'l-Cevzî, 1431.
- Şâfî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs. *el-Ümm*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1410/1990.
- Şâkir, Ahmed Muhammed. *el-Bâisü'l-hasîs şerhu İhtisâri Ulûmi'l-hadis*. Beyrut: Müessesetü'l-Kütübî's-Sekâfiyye, 1408.
- Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî el-Yemenî. *İrşâdü'l-fuhûl ilâ tahkîki'l-hak min ilmi'l-usûl*. thk. Ahmed Azv İnâye. 2 Cilt. Dîmaşk: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1419/1999.
- Şiraz, M. Nazım. *Hadisin Tahammül ve Edâsında Semâ, Arz ve Kıraat Yolları*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed. *el-Mu'cemü'l-evsat*. thk. Târık b. İvazullah b. Muhammed. 10 Cilt. Kahire: Dâru'l-Haremeyn, 1415/1995.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed. *el-Mu'cemü'l-kebîr*. thk. Hamdî b. Abdilmecîd es-Selefî. 25 Cilt. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1415/1994.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd. *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*. thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm. 11 Cilt. Kahire: Dâru'l-Maârif, ts.
- Tatlı, Mustafa. *Hadis Edebiyatında Suâlât Türü Eserler*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Tatlı, Mustafa. *Tâbiîn Döneminde Hadis Rivayeti*. Ankara: TDV Yayınları, 2023.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *el-Câmiu'l-kebîr (es-Sünen)*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1996.
- Touati, Houari. *Ortaçağ'da İslam ve Seyahat*. çev. Ali Berktaş. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2016.

- Uğur, Mücteba. “Bündâr, Muhammed b. Beşşâr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/488-489. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Velleî, Muhammed b. Alî b. Âdem el-İsyûbî. *Şerhu Elfıyyeti's-Süyûti fi'l-hadîs*. 2 Cilt. Medine: Mektebetü'l-Gurabâi'l-Eseriyye, 1414/1993.
- Yahyâ b. Maîn, Ebû Zekerıyyâ el-Bağdâdî. *et-Târîh (Rivâyetü'd-Dûri)*. thk. Ahmed Muhammed Nûr Seyf. 4 Cilt. Mekke: Merkezü'l-Bahsi'l-İlmî ve İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî, 1399/1979.
- Yazıcı, Mahmut. *Sahâbe Bilgisinin Tespiti*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2015.
- Yorulmaz, Nilüfer Kalkan. *Hicri İlk Üç Asır Arap Dili ve Belagatı Kaynaklarında Rivayet Sistemi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.
- Yücel, Ahmet. *Hadîs İstılahlarının Doğuşu ve Gelişimi: Hicri İlk Üç Asır*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2014.
- Yücel, Ahmet. “Hadis İlminde ‘Tarih’ Anlayışı ve ‘Hadis Tarihi’ Yazıcılığı”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 11/21 (2013), 271-302.
- Yücel, Ahmet. *Hadis Tarihi*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2012.
- Yücel, Ahmet. “Kitâbet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/81-83. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Zebîdî, Ebû'l-Feyz Muhammed Murtazâ b. Muhammed el-Hüseynî. *Tâc-i'l-arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*. thk. Abdüssettâr Ahmed Ferrâc vd. 40 Cilt. Kuveyt: Dâru'l-Hidâye, 1385/1965.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *Mîzânü'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*. thk. Alî Muhammed el-Becâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1382/1963.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*. thk. Şuayb el-Arnaût vd. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1402/1982.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 15 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2003.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *Tezkiretü'l-huffâz*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1998.
- Zekerıyyâ el-Ensârî, Ebû Yahyâ Zekerıyyâ b. Muhammed el-Hazrecî. *Fethu'l-bâkî bi-şerhi Elfıyyeti'l-İrâkî*. thk. Abdüllatif el-Hemîm - Mâhir Yâsin el-Fahl. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422/2002.
- Zerhûnî, Muhammed el-Fudayl b. el-Fâtûmî eş-Şebihî. *el-Fecru's-sâtî'*

ale's-Sahihî'l-Câmi'. thk. Abdülfettâh ez-Zenîfi. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, ts.

Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır. *el-Bahrü'l-muhît fî usûli'l-fikh*. 8 Cilt. y.y.: Dâru'l-Kütübî, 1414/1994.

Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır. *en-Nüket alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh*. thk. Zeynelâbidîn b. Muhammed Belâ Furayc. 3 Cilt. Riyad: Edvâü's-Selef, 1419/1998.

Zeylaî, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullah b. Yûsuf. *Nasbü'r-râye li-ehâdisi'l-Hidâye*. thk. Muhammed Avvâme. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 1418/1997.

DİZİN

A

Ahmed b. Hanbel, 20, 22–25, 40, 51, 59,
62, 70, 80–84, 94, 97, 101, 104,
108, 111, 113–114, 117
Ali b. Medîni, 70

B

Bağdat, 61, 76, 80
Bahreyn, 19
Basra, 14, 21, 76, 80, 97
Buhârî, 2, 4, 10, 15, 18–19, 21–27, 29, 31,
33, 36, 38, 41, 44, 48, 55, 59, 62,
65, 67–68, 70–71, 73–74, 76–77,
83, 85, 87, 89–92, 96–98, 100–105,
108–109, 111–118, 120–122, 126,
128

C

Cerh ve ta'dîl, 5, 41, 55, 61, 78, 81, 88,
127

D

Dârekutnî, 4, 30, 58, 90–91, 98–99, 109–
110, 122
Dimaşk, 4–5, 7, 9, 53–54, 74, 76–77, 83,
85, 101

E

Ebû Dâvûd, 4, 17, 20, 22, 24, 27–28, 31–
32, 35, 58–60, 70, 73, 78, 81, 84,
86, 94, 96, 98, 100, 102–103, 105–
109, 111–112, 114–120, 122, 126
Edâ, 1–3, 8–9, 15, 25, 27, 34–35, 45, 47,

53, 55, 62, 70–71, 73–74, 82–85,
88–90, 92–93, 102, 120, 122, 126–
127

el-Câmiu's-Sahîh (Buhârî), 4, 91–92
el-Câmiu's-Sahîh (Müslim), 4, 12, 26
el-Cerh ve't-ta'dîl, 41, 55, 61, 81
el-İlmâ', 5, 7, 9–11, 29–31, 34–36, 38–40,
67–70, 72, 86–87
el-Kifâye, 5, 7, 9–14, 27, 30, 32, 35–38,
48–52, 54–57, 59, 62, 66, 69–74,
76, 78, 82–83, 85, 92
el-Müsned, 12, 20, 22–25, 40, 51, 75,
82–85, 97, 101, 104, 111, 113–114
el-Vesâiku's-siyâsiyye, 4, 18, 20–21
es-Sünen (Ebû Dâvûd), 78, 94, 106
es-Sünen (İbn Mâce), 95, 128
es-Sünen (Nesâî), 4, 94
es-Sünen (Tirmizî), 4, 93
et-Tetebbu', 4, 91, 98, 109–110, 122

F

Fethu'l-bârî, 10, 19, 23, 26–27, 29, 38,
40, 47–49, 62, 66, 73, 78, 83, 90–
91, 97–98, 101, 109, 111, 115, 120
Fethu'l-muğis, 5, 11–12, 19, 21, 23, 26,
34–36, 47–50, 52, 54–57, 65, 68,
72–73, 114

H

Haber-i vâhid, 86–87
Hadis mektupları, 2–3, 7, 9–10, 17–18,
25, 29–30, 33, 37, 40, 44–45, 47–
48, 63, 65, 73, 90, 95–96, 99, 108,

116, 125, 127
 Hatîb el-Bağdâdî, 5, 7, 9-14, 16, 27,
 30, 32, 35-40, 48-52, 54-57, 59,
 61-62, 66, 69-74, 76, 78, 82-83,
 85, 92, 120
 Hicaz, 16, 60
 Hz. Peygamber, 1, 4, 15-23, 27-28, 44,
 48, 53, 70, 79, 84-87, 95-97, 107-
 108, 113, 121-122, 125
 Hz. Peygamber'in Altı Orijinal Diplo-
 matik Mektubu, 4

I

Irak, 11-12, 16, 42, 51, 53, 60, 65-68, 70,
 72, 75
 Irâkî, 11-12, 42, 51, 53, 65-68, 70, 72, 75

İ

İbnü's-Salâh, 5, 7-12, 30, 34, 36, 38-40,
 43, 50-51, 53, 64-65, 67-69, 71-
 72, 83
 İbn Ebû Hâtîm, 55, 59-61, 81, 90, 92,
 94, 104
 İbn Hacer el-Askalânî, 7, 10, 18-19,
 23, 26-27, 29, 38, 40-42, 47-49,
 53, 59, 62, 66, 68, 73-74, 78-79,
 83-84, 86, 90-91, 93, 97-98, 101,
 109, 111, 115, 120
 İbn Mâce, 4, 12, 22, 27, 33, 59, 70, 86,
 95-96, 98, 103, 105, 107-108,
 110-111, 126, 128
 İcâzet, 1-3, 11, 15, 27-28, 30, 32, 34-39,
 42, 47, 53-57, 61-63, 65-71, 74-
 77, 83, 87-88, 98, 109-110, 122,
 125-126
 İllet, 53, 81-83, 109, 122
 İrşâdü tullâbi'l-hakâik, 7, 10, 53
 İsnad, 13, 23, 28, 49, 56, 70, 75, 88, 100,
 122
 İttisâl, 3, 53, 87

İ'lâm, 1, 9, 26, 34, 38-39, 67
 İ'lâmü's-sâilîn, 4, 20

K

Kâdî İyâz, 7, 9-11, 29-31, 34-36, 39-40,
 67-70, 72, 86-87
 Kırâat, 1-3, 27-28, 34-35, 41-42, 52, 54,
 64, 71-72, 78, 83, 90-91, 120, 122,
 127
 Kitâbet, 1-5, 7-13, 15, 17-21, 23-45, 47,
 49-123, 125-128
 Kûfe, 14, 21, 97, 113
 Kütüb-i Sitte, 1-3, 8, 26-27, 42, 57, 73,
 88-89, 91, 93, 95, 97, 99, 101, 103-
 107, 109, 111-117, 119, 121-123,
 126-128

L

Leys b. Sa'd, 14, 17, 25-26, 28, 53, 59-
 60, 62, 65, 67, 72-73, 90, 92-95,
 101, 103-104, 106, 116-118, 121-
 122, 127
 Likâ, 2, 89-91, 121
 Lisânü'l-Arab, 7, 77

M

Mâlik b. Enes, 17, 19, 22-26, 31, 33,
 48-49, 52, 54, 58, 73, 82-83, 97,
 108, 115
 Medine, 11-12, 25, 44, 79, 83, 90
 Mekke, 18, 25-26, 48, 76, 78
 Merv, 24, 60, 80, 106, 115
 Mısır, 16-17, 21, 76
 Mizzî, 58-61, 80, 91, 93-94, 114-115
 Mükâtebe, 7-10, 25, 28, 30, 37, 41, 45,
 70, 77, 98, 110, 122, 125-127
 Münâvele, 1, 12, 19-20, 30, 34-39, 45,
 54, 56-57, 63, 65, 67, 73, 75, 83, 87
 Müslim, 4, 12, 14, 22, 24, 26-27, 31, 55,
 59, 62, 70, 73, 75, 82-85, 89-93,

96-101, 103-105, 108, 111-119,
121, 125-126
Mütâbaat, 2, 122, 126

N

Nesâî, 4, 20-21, 24-25, 27-29, 31, 33,
35, 59, 70, 73, 86, 94, 96, 100, 103,
105-108, 110-112, 114-116, 119,
126
Nevevî, 7, 9-12, 19, 34, 53, 55, 70, 83, 87,
91, 108-109
Nüzhetü'n-nazar, 7, 53, 68, 86

R

Râvî, 1-2, 8-10, 12, 14, 17, 28, 32-33,
36, 39-41, 43, 49-51, 53-54, 56-
62, 64-65, 67, 71, 73-75, 80-87,
89-95, 99, 101, 106-108, 111, 113,
116-117, 120-122, 127-128
Ricâl ilmi, 1, 5, 11, 58-59, 70, 78-81, 88
Rihle, 9, 13, 28, 41-43, 45, 57, 60, 77, 127
Risâle / mektup, 1-4, 7-25, 27-33, 37,
39-40, 43-45, 47-51, 53, 57-59,
61, 63, 65-66, 68-69, 71, 73-74,
76-81, 84, 86-88, 90, 95-100,
102-104, 106-112, 115-117, 119,
121-122, 125-128
Rivayet-amel ilişkisi, 87

S

Sahâbe, 8, 15, 18, 21, 24, 26-28, 44, 48,
58, 63, 70, 79-80, 91, 95-97, 99,
108, 116, 127
Sahih, 4, 10, 12, 23, 26-27, 30, 32, 36,
38, 44, 48, 50, 53, 65, 73, 82, 87,
89-93, 98, 102, 120-122, 126, 128
Sahîhayn, 30, 73, 89, 91
Sehâvî, 5, 9-12, 18-19, 21, 23, 26-27,
34-36, 38, 40, 42, 47-57, 63, 65-
68, 72-73, 114

Semâ', 1-3, 5, 26-28, 34-36, 41-42, 52-
57, 59, 61-62, 64, 67, 69, 71-72,
74, 77-78, 83-92, 100-101, 107,
109-113, 115, 119-120, 122, 127
Sened, 2, 10-11, 13, 16, 28, 35, 40, 44,
53-54, 62, 74-77, 82, 88, 100-101,
107-108, 113, 115, 117, 122-123,
125, 128
Suriye, 21
Süyûtî, 9, 12, 36, 50-51, 53-54, 56, 65,
77, 82, 87, 91, 116

Ş

Şâhid, 2, 51
Şam, 2-5, 10, 12, 19-21, 28, 32-33, 35-
37, 50-51, 60, 62, 66, 68, 73, 76,
98, 116-117, 122
Şerhu't-Takrîb, 5, 9-10, 18, 27, 36, 38,
40, 51, 53-54, 63, 65-68, 72
Şeyh, 10-14, 30-32, 35, 37-43, 50-51,
53-54, 57-58, 61-62, 65-69, 76,
81, 89-91, 95, 107-108, 120-122
Şu'be b. Haccâc, 22, 32, 35, 41, 54-56,
72, 78, 80, 88, 114, 116, 119, 122

T

Tâbiîn, 15, 21, 24-25, 27, 44, 59, 79, 91,
96, 125, 127
Tâcû'l-arûs, 7-9
Tahammül, 1-3, 8-9, 11, 15, 25-27, 30,
34-35, 41-42, 45, 47, 51-53, 55-
58, 60-64, 70-72, 76, 83-85, 87,
89-95, 99-104, 106-109, 113-114,
117, 121-122, 125-128
Talebe, 10-11, 28, 30, 34-35, 37, 39, 42-
43, 50-53, 57, 59, 61-62, 65-66,
68-69, 78, 87, 89-90, 95, 127
Tashîf, 51-52, 81, 84-85, 121, 126
Tavzîhu'l-efkâr, 9, 16, 19, 21, 23, 51, 55,
66, 70

Tedlîs, 56, 81, 83–84

Tedribü'r-râvî, 9, 12, 36, 50–51, 53–54,
56, 65, 74, 82, 87, 91, 116

Tehzîbü'l-Kemâl, 58–61, 80, 91, 93–94,
114–115

Tirmizî, 4, 8, 20–22, 27–29, 33, 35, 37,
56, 59, 71–74, 83, 86, 93, 96–98,
100, 102–103, 106–110, 112–114,
119, 126

U

Ulûmü'l-hadis, 5, 8, 10–11, 34, 36, 38–
40, 50–51, 53, 65, 67–69, 71–72

Umman, 15, 17, 19, 54, 79, 96

V

Vasiyet, 1, 9, 26, 34, 39, 51

Vicâde, 1, 34, 39–41, 45, 50, 64, 98–99,
101, 109–110, 122

Y

Yahyâ b. Maîn, 25, 41

Yemen, 19–20

Z

Zehebî, 17, 25, 32, 58–59, 61, 82, 96, 109

Islam coğrafyasının fetihlerle genişlemesi ve sahâbenin farklı beldelere yerleşmesi, hadis ilminin merkezlerini çoğaltırken ilim taliplerini uzun ve meşakkatli rihle yolculuklarına sevk etmiştir. Ancak her dönemde fiziki mesafeleri aşmak kolay olmamış; bu noktada devreye giren mektuplar, ilim meclislerini birbirine bağlayan köprülere dönüşmüştür. Hadis usûlünde sekiz tahammül ve edâ yolundan biri olan kitâbet, râviler arasındaki ilmî irtibatı yazılı belgeler üzerinden temin eden mühim bir rivayet yöntemi olmuştur.

Bu çalışma; sınırları aşan hadis mektuplarının izini sürerek rivayetlerin bir bölgeden diğerine aktarılış serüvenini ele alıyor. Kitâbeti bir yöntem olarak benimseyen râvilerin hoca-talebe ilişkilerinden mektupların güvenilirlik şartlarına, muhaddislerin bu usûle dair yaklaşımlarından Kütüb-i Sitte külliya-tındaki somut yansımalarına kadar geniş bir çerçeve sunuyor. Buhârî ve Müslim başta olmak üzere hadis otoritelerinin kitâbet yoluyla gelen rivayetlere bakışını mercek altına alan çalışma, hadis öğrenim ve öğretiminin yazılı belgeler üzerinden inşa edilen tarihine ışık tutmaktadır.

www.fcr.com.tr

ISBN-13: 978-625-8110-47-6

doi.org/10.70458/fcr.9786258910476